

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
Український науковий журнал
Видається з серпня 2003 р.

Вища атестаційна комісія України
визнала журнал фаховим виданням з
політичних і соціологічних наук
(Постанова Президії ВАК України
№1 – 05/10 від 10. 12. 2003)

Свідоцтво про реєстрацію: KB №5619 від 15.11.01

Засновники: **Український центр політичного менеджменту**
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса Національної академії наук України

Видавець: **Український центр політичного менеджменту**
Шеф-редактор – **Анатолій Толстоухов**
Головний редактор – **Юрій Шайгородський**
Адреса: вул. Волоська, 3, Київ, 04070 Тел. 238-65-49
E-mail: 010@politik.org.ua

Електронна версія журналу розміщується на сайті
Українського центру політичного менеджменту:
www.politik.org.ua

• політологія • соціологія • психологія • конфліктологія

• Політичний менеджмент •

№1 (22)
2007

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, академік Академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, проректор Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, ректор Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородин, кандидат історичних наук, доцент Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук, професор Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Світлана Василенко, доктор політичних наук, професор Одеської національної морської академії

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік Міжнародної кадрової академії, перший віце-президент – ректор Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри соціальних наук Університету економіки та права „КРОК”

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук, керівник магістерської програми „Політолог” Національного університету „Києво-Могилянська академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача відділом Інституту держави і права ім. В. Корецького Національної академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, заступник декана соціологічного факультету Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Юрій Левенець, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Сергій Makeєв, доктор соціологічних наук, завідувач відділом Інституту соціології Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук

Володимир Полтораки, доктор філософських наук, директор Центру соціологічних і політичних досліджень „Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, Міністр Кабінету Міністрів України, шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук, генеральний директор ТОВ „TNS – Україна”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

З М І С Т

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ	
Джордж Ф. Бішоп. Ілюзія громадської думки: факт і артефакт в американських опитуваннях	3
Валерій Тертичка. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?	10
Микола Туленков. Сутність і співвідношення понять "організація", "самоорганізація" і "управління"	24
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ	
Валерій Бортников. "Розмежування" в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення	36
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО	
Олексій Картунов. Ідеї майбутнього інформаційного суспільства та суспільства знань у творчій спадщині Френсіса Бекона	48
Дмитро Дубов. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій	57
Катерина Саркісова. Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві	66
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	
Наталія Ротар. Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні	75
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ	
Максим Розумний. Фактори сучасної національної самоідентифікації українців	93
Павло Єрмаков. Етнополітичний конфлікт: специфіка його прояву та розв'язання у тоталітарних і демократичних системах	100
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА	
Євген Подмазко. Концептуальні основи політичної культури як наукової теорії	108
Максим Хилько. Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей	115
Олена Проскуріна. Політико-культурний вимір Донбаського регіону	127
ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС	
Юрій Ганжуров. Імплементация законодавства України до європейських стандартів як комунікативний процес	136
СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ	
Віталій Давиденко. Соціальний діалог у формуванні політики Міжнародної організації праці	151
ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ	
Костянтин Ващенко. Основні форми і принципи дослідження політичного аналізу й прогнозу	165
СТОРІНКИ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ	
Ігор Куташев. Політичні погляди гетьманів Б. Хмельницького та І. Виговського	173
АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ	
Алла Зінченко. Державна молодіжна політика: історія формування, проблеми, перспективи	185
	187

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.
Протокол №8 від 28.12.2006 р.*

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.*

Підписано до друку 24.01.2007 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 11,75. Облік.-вид. арк. 10,07. Зам. № 571. Наклад 600 примірників

Безоплатно. Не для продажу

Надруковано з готових фотоформ у видавництві "Інтер Графіка"
36000, м. Полтава, вул. Кагамлика, 80

© Український центр політичного менеджменту, 2007

Ілюзія громадської думки: факт і артефакт в американських опитуваннях

(Уривки з книги. Частина 1)

Джордж Ф. Бішоп,
професор відділення політології
університету Цінциннаті (США)

Джордж Ф. Бішоп - професор відділення політології університету Цінциннаті (США), директор програми громадської думки і проведення досліджень університету, один з провідних американських фахівців з проблем вивчення природи громадської думки. Нова книга вченого „Ілюзія громадської думки: факт і артефакт в американських опитуваннях громадської думки” („*The Illusion of Public Opinion: fact and artifact in American public opinion polls*”. *The Rowman and Littlefield Publishers*, 2005) стала однією з найрезонансніших публікацій у своїй галузі, оскільки автор піддав критиці як спосіб проведення сучасних опитувань, так й інтерпретацію їх результатів у ЗМІ. На думку експертів, книга професора Бішона стала однією з десяти найважливіших публікацій в галузі політичних наук 2005 року.

Пан Бішоп і видавництво *Rowman and Littlefield Publishers* дали ексклюзивну згоду на публікацію в журналі „Політичний менеджмент” предмови та ознайомчого розділу книги.

Переклад з англійської здійснив кандидат психологічних наук **Дмитро Позняк**.

Вступ

„Американці схвалюють введення миротворчого контингенту Сполучених Штатів до Ліберії,” - запевняв прес-реліз Служби Геллапа (11 липня 2003 року). Запитання щодо цієї проблеми були запропоновані Службою Геллапа в досить традиційній формі, а саме: „Ви схвалюєте чи ні присутність підрозділів сухопутних військ США, разом з підрозділами інших країн, у складі міжнародного миротворчого контингенту в Ліберії?” Переважна більшість респондентів (57 %) схвалила ідею; 36 % висловилися

Ілюзія громадської думки:

факт і артефакт в американських опитуваннях

Джордж Ф. Бішоп

проти, лише 7 % не склали власної думки стосовно проблеми. Дивним було те, що такій практично незначній кількості осіб було „важко відповісти”, адже тільки 10 % респондентів дали позитивну відповідь на попереднє запитання анкети, а саме чи стежили вони за ситуацією в Ліберії „дуже уважно”.

Після ретельної оцінки та інтерпретації результатів аналітиками Служби Геллапа (див. Moore, 2003) й з’явилося твердження у прес-релізі про підтримку американцями введення миротворчого контингенту США до Ліберії. Хоча американці й не стежили за новинами в Ліберії, більшість з них явно мала точку зору з цього приводу. Принаймні, так здавалося.

Опитування, проведене спільно ABC News і Washington Post приблизно тоді ж (9 - 10 липня 2003 року), також засвідчило, що більшість американців має певну думку щодо проблеми. Однак у цьому випадку більшість категорично висловлювалася проти введення військ до Ліберії. Ймовірно, тому, що запитання було сформульовано трохи інакше, а саме: „Чи схвалили б Ви введення військового контингенту США кількістю в 2000 чоловік до африканської країни Ліберії як частини міжнародних сил з метою припинення громадянської війни в цій країні?” На запитання, сформульоване таким чином, лише 41 % респондентів відповів позитивно, 51 % не погодився з введенням військ до Ліберії, а 8 % не склали чіткої думки щодо проблеми (www.pollingreport.com/liberia).

Опитування, проведене NBC News і Wall Street Journal двома тижнями пізніше (26 - 28 липня 2003 року), показало, разом з тим, що американські громадяни охоче підтримають відправлення військ до Ліберії, якщо запитання анкети міститиме лаконічний інформаційний і переконливий вступ. „Західноафриканська країна Ліберія, заснована колишніми рабами з США, потерпає нині від громадянської війни і жахливих злиднів. ООН, прагнучи припинити вогонь в країні, готується послати до Ліберії озброєних миротворців. Чи схвалюєте Ви відправлення тисячі американських солдатів до Ліберії як частини миротворчого контингенту ООН?” Коли запитання було поставлено в такій формі, переважна більшість респондентів (58 %) схвалила введення військ, 35 % не підтримали цієї ідеї, а 7 % опитаних розділилося, відповівши: „Не впевнений” або „Залежно від обставин”. Американці, які практично нічого не знали про Ліберію, виявили співчуття завдяки певним чином сформульованому запитанню.

Чому респонденти виявилися такими чутливими до формулювання запитань, допомогло з’ясувати дослідження Time/CNN, здійснене за допомогою Harris Interactive тижнем раніше (16 - 17 липня 2003 року). Запитання, яке передбачало, що респонденти володіють певною інформацією стосовно проблеми, було запропоноване у двох варіантах. У формі А воно було таким: „Як Вам, можливо, відомо, від США попросили виділити військові підрозділи для міжнародного миротворчого

контингенту з метою залагодження ситуації, що склалася в Ліберії. Схвалюєте Ви чи ні введення контингенту кількістю в 100 чоловік **на кілька місяців або менше?**” (підкр. наше). У формі В запитання подавалося в такий спосіб: „**Як Вам, можливо, відомо**, від США попросили виділити військові підрозділи для міжнародного миротворчого контингенту з метою залагодження ситуації, що склалася в Ліберії. Схвалюєте Ви чи ні введення контингенту кількістю в тисячу чоловік **на рік або більше?**” (підкр. наше). Не дивно, принаймні для досвідчених оглядачів, що зміна формулювання обумовила помітну різницю в результатах опитування. З урахуванням того, що обмежений контингент може бути відряджений до Ліберії на дуже короткий час (форма А), гранична більшість опитаних (50 %) заперечила участь у миротворчій операції. У другому випадку, коли йшлося про більший контингент, що вводиться на триваліший строк, ідею підтримало 35 % респондентів, а 8 % „не були впевнені” в такій потребі (www.pollingreport.com/liberia). Отже, американці мали власну думку про те, яку політику США варто проводити в Ліберії.

А чи існувала ця думка насправді? Я б сказав, що таке твердження було оманливим, оскільки воно мало на увазі той факт, що американські громадяни досить добре були обізнані з ситуацією в Ліберії, аби сформулювати власну думку стосовно проблеми. У той час, коли проводилися опитування (липень 2003 року), більшість американців навряд чи навіть знайшли б Ліберію на мапі й навряд чи відрізняли б її від Нігерії або інших африканських країн, а, можливо, навіть і від просто „вигаданої” країни. І справді: через два тижні після першого опитування Геллапа стосовно ситуації в Ліберії (25 - 27 липня 2003 року) тільки 13 % респондентів заявили, що стежили за новинами з Ліберії „дуже уважно”; одна третина (33 %) вказали, що стежили „досить уважно” (не має значення, що саме вони вкладали в це поняття), більше половини (54 %) зазначили, що „не стежили уважно” за новинами або ж „не стежили зовсім”. Якщо так, то більшість американців, за їх власним визнанням, не були достатньо поінформованими про те, що відбувається в Ліберії.

На чому, в такому випадку, ґрунтувалася їхня думка? Швидше за все, як ми покажемо в другому розділі книги, вони підбирали своєрідні ключі до розгадки або намащували провідні нитки зі слів і фраз у запитаннях для того, щоб зрозуміти їх зміст (наприклад, йдеться про американське військове втручання у справи чужої країни, а чи про нову мілітарну затію президента Джорджа В. Буша), а потім намагалися задіяти свої загальні настановлення щодо заново реконструйованих психологічних об’єктів для того, щоб відповісти на поставлене запитання. Якщо говорити психологічно, то думки, відразу „сконструйовані” респондентами як реакцію на поставлені запитання, безперечно є реальними, оскільки вони спиралися на індивідуальні диспозиції щодо об’єктів, відтворених у їх свідомості. Однак, будучи об’єднані в те, що ми називаємо „громадською

Ілюзія громадської думки:

факт і артефакт в американських опитуваннях

Джордж Ф. Бішоп

думкою”, вони виявилися ілюзорними, якщо мати на увазі їх зв’язок із ситуацією, ставлення до якої покликане було з’ясувати запитання. І якщо респонденти інтерпретують такі часто двозначні запитання по-різному, даючи різні відповіді в різний час, то які ж несхожі психологічні об’єкти ми об’єднуємо, коли публікуємо в пресі звіти, котрі ніби віддзеркалюють громадську думку американців? Це стане болісно зрозумілим, якщо поглянемо на результати опитувань громадської думки з таких суперечливих проблем, як, наприклад, викладання в американських школах предмета про створення світу. Опитування на такі теми часто дають ілюзорне враження про те, що насправді вимірюють запитання анкет. І чи не вимірюють вони, як зауважує соціолог Говард Шуман (1998), щось абсолютно інше, ніж те, що покликані вимірювати?

Було б справедливим вказати, що нині більшість професійних „полстерів” докладає значних зусиль до того, щоб формулювати такі запитання анкет, за допомогою яких можна було б заміряти те, що насправді думають люди про різні проблеми американського суспільства. Зокрема, вони справді виконують добру роботу, ставлячи запитання, які з великою точністю передбачають результати більшості виборів, і цьому є своє пояснення. Більше того, провідні організації, що проводять опитування громадської думки, такі як Геллап (і його партнери CNN і USA Today), CBS News/New York Times, ABC News/Washington Post, NBC News/Wall Street Journal і Pew Research Center for the People and Press, часто експериментують з формулюваннями і структурою запитань та їх послідовністю в анкеті. В цілому, дослідницькі організації досить чутливі до таких варіацій і, як правило, повідомляють про них у прес-релізах. Деякі організації проводять також експерименти з використанням запитань-фільтрів і квазі-фільтрів для скринінгу респондентів, які могли недостатньо замислюватися над даним питанням для того, щоб сформулювати власну думку, хоча, звичайно, це далеко від повсякденної практики досліджень громадської думки (див., наприклад, практику проведення опитувань CBS News/New York Times). Більшість організацій, що проводять такі дослідження, досить інформовані про авторитетні й постійно зростаючі кількісно дослідження в галузі когнітивної психології, присвячені дизайну запитань анкет і побудові опитувальників. І знову ж, на загал, ці організації є, безумовно, найкращими експертами у своїй сфері.

Незважаючи на вищезазначене, я вважаю, що опитування громадської думки створюють нині ілюзію про неї через двозначності, що виникають під час формулювання запитань, і те, як саме одержані результати подаються у ЗМІ й інтерпретуються ними. Використовуючи свідчення багатьох джерел, я проілюструю, як саме результати опитувань, представлених у ЗМІ, часто дають оманливу уяву про те, що певна громадська думка існує стосовно численних соціально-політичних питань, тоді як варто говорити, у ліпшому випадку, лише про домінуючу суспільну

необізнаність та низький рівень інформованості громадян. Я також продемонструю чимало тривожних свідчень стосовно ілюзорних тимчасових змін широко відомих індикаторів політичних настановлень та громадської думки американців.

Мій аналіз помилок у пропонуванні запитань та інтерпретації результатів досліджень громадської думки, можливо, налаштує читача на більш скептичне сприйняття науки й мистецтва соціологічних опитувань у тому вигляді, в якому вони проводяться нині. Цільова аудиторія цієї книги - не методологи опитувань громадської думки й психологи-когнітивісти, які й без того досить поінформовані про проблеми такого роду досліджень, так само, як і про величезну кількість прикладної й теоретичної літератури з психології відповідей респондентів на запитання соціологічних досліджень. Книга розрахована скоріш на більш-менш компетентних споживачів, „продавців” і „виробників” соціологічних опитувань: студентів-бакалаврів та магістрів, освічену публіку, журналістів, політологів, політиків, і, звичайно ж, практиків та водночас „виробників” громадської думки - полстерів. У своїй праці я спробував дотримуватися балансу між досить зрозумілим кількісним аналізом результатів досліджень та інтерпретивістською критикою стану опитувань громадської думки в США на сьогоднішній день.

Основна ідея та зміст книги

Розділи книги об'єднані загальною ідеєю – значна частина того, що традиційно називається „громадською думкою” у мас-медіа і є результатом відповідних опитувань, насправді являє собою ілюзію, артефакт виміру, спровокований особливостями дизайну запитань анкети та їх сприйняттям респондентами, які часто конструюють свої думки „наздогад” у відповідь на нерідко нечіткі й двозначні запитання, які їм пропонуються.

Розділ 1 починається з огляду розпливчастого поняття „громадська думка” й аналізу тривалих протиріч серед експертів стосовно реальності її існування, виміру і практичної користі. Потім я запропоную концептуальні обґрунтування для розуміння того, як опитування часто породжують ілюзорні уявлення про громадську думку, акцентуватиму увагу, зокрема, на кількох ключових проблемах: (1) значній необізнаності суспільства стосовно суспільних проблем, (2) непереборній розпливчатості й двозначності формулювань, які використовуються в більшості запитань, (3) непередбачуваному впливові варіацій у постановці, формулюванні й контексті запитань анкет.

Розділ 2 порушує питання про ілюзію в її найбільш явній формі: добре відомій і багаторазово запроTOCOLьованій диспозиції багатьох респондентів пропонувати свої думки на теми, про які вони знають зовсім небагато або й не знають зовсім нічого, або ж відповідати на абсолютно

**Ілюзія громадської думки:
факт і артефакт в американських опитуваннях**

Джордж Ф. Бішоп

неоднозначні запитання щодо фіктивних суспільних проблем. Виходячи зі зростаючого обсягу літератури, присвяченої „split-ballot”¹ експериментам у дослідженні громадської думки, розділ 3 демонструє те, як форма запитання, що пропонується (наприклад, відкрите чи закрите запитання), його формулювання та інтерпретація, а також порядок, у якому саме запитання та альтернативи відповідей розміщені у тексті опитувальника, впливають на громадську думку.

Розділ 4 продовжує опис основних проблем сучасних політичних наук. По-перше, ми переосмислимо класичну полеміку щодо того, що ідея „американського виборця, що змінюється” була лише ілюзією й не більше, ніж артефактом зміни формулювання запитань, які пропонуються Дослідницьким центром Мічиганського університету для виміру політичних настановлень у Національному електоральному дослідженні (NES). Потім ми подивимося на інші явні зміни в політичних індикаторах, що традиційно вивчаються Національним електоральним дослідженням, які, в результаті ретельного аналізу, виявилися лише артефактами змін у порядку розташування та формулювання пропонованих запитань. Це, у свою чергу, свідчить, що проблема, яка порушується нами, є лише верхівкою айсберга неспівставних запитань у дослідженнях громадської думки.

Продовжуючи вивчати проблему ілюзорних змін, розділ 5 повертає читача до проблеми вивчення громадської думки на сучасному етапі, показуючи, як багато з наявних і глибоких змін у громадській думці американців після 11 вересня 2001 року були породжені ненавмисним артефактом вимірів. Розділ 6 продовжує ідею артефакту досліджень, аналізуючи проблеми, які виникають, коли полстери та аналітики намагаються виявити й проаналізувати зміни в політичних настановленнях і громадській думці в їх зміні в часі. Ми спробуємо ще раз проаналізувати основні проблеми двозначностей, які перешкоджають вимірювати традиційні концепти, такі як політична ідеологія, партійна ідентифікація та довіра до уряду. Я представлю теорію, альтернативну існуючій, яка переосмислює відповіді респондентів на запитання досліджень. Ця теорія є викликом для домінуючої аксіоматичної моделі в сучасній політичній науці й має значне прикладне значення для виміру та розуміння громадської думки.

У розділі 7 ми звернемо увагу на кілька красномовних випадків ілюзій під іншим кутом зору: як помилкові й такі, що вводять в оману, уявлення про громадську думку ЗМІ можуть штучно створювати найрізноманітнішими способами. Приклади таких штучних уявлень

¹ Метод вивчення впливу формулювання чи черговості запитань в анкеті на характер відповідей респондентів, за якого різні частини вибірки респондентів одержують різні варіанти анкети (прим. перекл.).

включають абсолютно необґрунтовані претензії на громадську підтримку „Контракту з Америкою”²; ненавмисні наслідки невдало сформульованих запитань щодо громадської думки про Голокост; неправильну інтерпретацію публічної підтримки президента Білла Клінтона під час скандалу з Монікою Левинськи та процедури імпічменту; і такого, що вводить у велику оману, опитування стосовно викладання у школах США дисципліни про створення світу.

Тема ілюзії в іншому контексті розкривається в розділі 8, де я аналізую поширене помилкове уявлення, що ми можемо довідатися про думку і поведінку респондентів, просто запитавши їх про це. Використовуючи інформацію з експериментів з екзитполів як приклад, я покажу, як легко ілюзія причинності може бути породжена формою та послідовністю запитань, спрямованих на виявлення того, що саме вплинуло на рішення респондента голосувати так чи інакше.

У розділі 9 настає черга оцінити шкоду, заподіяну артефактами дослідження громадської думки, і я запропоную шлях виправлення вимірювань громадської думки, переосмислюючи класичну „п’ятиступеневу” модель дизайну запитань, дещо недооцінену техніку випадкових вибірок Говарда Шумана та „індекс перешкод” Деніела Янkelовича. Підсумком цього розділу є аргументація необхідності когнітивного тестування традиційних вимірів громадської думки та рутинного й ретельного аналізу результатів дослідження її з належним рівнем уваги й підготовки. Я пропоную ці рекомендації, тверезо віддаючи звіт стосовно актуальної проблеми задовольнити ЗМІ, які звичайно потребують чітких висновків про громадську думку, та брак ініціативи полстерів стосовно зміни їх практики вимірювань та подання результатів опитувань громадської думки за браком чогось подібного до Ранку Середи³, що засвідчує реальність їх передбачень результатів виборів. Не все це є лише ілюзією, однак валідація реальності існування „громадської думки” є набагато складнішою проблемою, ніж передбачення підсумків голосування. Політичний дослідник В. О. Кей мав рацію: проблема виміру громадської думки багато в чому схожа на проблему вивчення Святого Духу.

² Одна з передвиборчих стратегій Республіканської партії США, задіяна напередодні виборів до Конгресу 1994 року, що полягала в укладанні своєрідного „договору” з виборцями з ключових питань внутрішньої і зовнішньої політики. „Контракт з Америкою” став сумнівним прикладом етики опитувань громадської думки в США після того, як полстер Франк Лунтц заявив, що переважна більшість американців підтримує цю угоду, але пізніше не зміг надати жодного доказу того, що таке опитування насправді було. Водночас опитування напередодні та одразу після виборів засвідчили, що понад 70 % виборців взагалі не чули про „Контракт з Америкою” (прим. перекл.).

³ Вибори в США традиційно проводяться у вівторок після першого понеділка листопада. Отже, саме на ранок середи після виборів стають відомими результати голосування, за якими й перевіряється точність прогнозів полстерів (прим. перекл.).

Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?

Валерій Тертичка

Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?

Валерій Тертичка,
доктор наук з державного управління,
професор кафедри державної політики
та управління політичними процесами
Національної академії державного управління
при Президентіві України

*У статті розглядаються термінологічні питання - характеристика дефініції політика (у розумінні **policy**) та пояснення сфери науки про суспільну політику (**policy science**), дослідження (стратегічні, перспективні) політики (**policy study**), аналізу суспільної [державної] політики (**public policy analysis**). Наголошується на мультидисциплінарності, зорієнтованості на вирішення проблем і нормативності науки про суспільну політику та розгалуженні її на дві окремі сфери: дослідження й аналіз політики. Стаття має на меті активізувати в академічному середовищі дискусію щодо місця і ролі науки про суспільну політику.*

Передовсім, наголосимо, що запропоновані матеріали слід розглядати як продовження уже опублікованої статті (див.: Аналіз державної політики і політологія // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 3 – 22) [16].

Про суспільну (державну) політику багато говорять і ще більше пишуть. Саме кінець XX і початок XXI століття ознаменувалися посиленням уваги як з боку науковців, так й українського суспільства в цілому до дослідження й аналізу суспільної (державної) політики. Не випадково праця з цієї проблематики в Україні опубліковано, напевне, більше, ніж у будь-якій з країн СНД і Центрально-Східної Європи [15, с. 8; див.: 1, с. 202 – 209; 3, с. 17 – 20].

Серед вітчизняних учених, що досліджують суспільну (державну) політику, найвідомішим є, безумовно, О. Кілієвич. Плідно працюють у цій царині також О. Антонова, З. Балабаєва, Т. Брус, О. Валевський, О.

Дем'янчук, О. Кучеренко, В. Ребало, В. Романов, О. Рудик. Активним у цій сфері є Міжнародний центр перспективних досліджень. Свій освітньо-дослідницький шлях торує Києво-Могилянська академія. Окрім того, в Україні опубліковано значну кількість перекладних праць (переважно видавництвами „Основи” і „К.І.С.”), бібліотеки поповнюються вітчизняними та зарубіжними виданнями.

Як доповнення до характеризувannya терміна **політика** (у розумінні **policy**), аналізу суспільної [державної] політики (**public policy analysis**), дослідження (стратегічні, перспективні) політики (**policy study**) та унеможливлення дефініційно-логічної плутанини з політикою (у розумінні **politics**), політичною наукою [політологією] (**political science**), політичним дослідженням (**political study**), політичним аналізом (**political analysis**). З огляду на це завданням статті є характеристика та пояснення сфери науки про суспільну [державну] політику (**policy science**). Також до завдань цієї статті варто віднести з'ясування базових принципів і підходів науки про суспільну [державну] політику (термін **державна** подаємо у квадратних дужках з метою: 1) підкреслення її відмінності від політичних наук; 2) акцентування уваги на її належності до владної сфери; 3) як підтвердження легітимності попередніх публікацій з обстоюванням терміна „державна” і утвердження де-факто в українській практиці вживання словосполучення „державна політика”; 4) наголошення на можливості видозміни його; 5) доповнення до вже опублікованого матеріалу стосовно характеристики [державної] політики як напряду дії (бездії) влади. Далі вживаємо словосполучення „суспільна політика”.

Актуальність теми зумовлюється ще й необхідністю чіткішого визначення предметного поля суспільної політики та запобігання неадекватному використанню як термінології, так і змістових компонентів науки про суспільну політику (**policy science**). Йдеться про те, що нині простежується тенденція до використання окремими науковцями і практиками „модного” словосполучення „державна політика” без повноцінного усвідомлення його суті і значення. І тому інколи трапляються такі недолугі вирази, як „державна політика творення сала” чи „державна політика вироблення етики”.

Наголосимо, що в статті не розглядаються питання узагальненого розуміння поняття влади в контексті кратології (так, російський дослідник В. Халіпов доводить існування близько 60 „кратій” (див. [17]) чи політологічних концептів, наприклад, телеологічна влада). Ця сфера (кратологія) є перспективною для вітчизняних політичних дослідників (на жаль, статті з такою назвою немає як в українському енциклопедичному політологічному словнику, так і в інших вітчизняних довідкових виданнях (див. [13]).

Прикладом прагнення політологів усвідомити відмінності між політикою у розумінні **politics** і **policy** є спроби трактувати останню як

Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?

Валерій Тертичка

„управлінський курс, стратегію діяльності, програму заходів, лінії поведінки (у цьому сенсі говорять про зовнішню політику, політику в галузі освіти, охорони здоров'я)” [14, с. 181]. Відразу відзначимо значний прогрес вітчизняних політичних наук і дещо дискусійно-суперечливе трактування поняття „внутрішня політика” англійською мовою як **public policy** (див. [14, с. 50]).

Щодо терміна **public**, то він є найбільш дискусійним, хоча його докладно охарактеризовано в „Англо-українському глосарії термінів і понять з аналізу державної політики та економіки” (див. [9, с. 11 – 14]), і для сфери аналізу політики, з точки зору укладача, усталеним є вживання (із варіантів: державна, публічна, громадська, суспільна, національна, цивільна) терміна „державна політика”, тобто за контекстом і змістовими особливостями для поняття **public policy** найбільш адекватним є „державна політика”. У процесі становлення громадянського суспільства ми все більше переконуємося (узгодивши пропозицію з провідними фахівцями у царині термінології, зокрема з О. Кілієвичем) у можливості впровадження терміна **суспільна** (замість **державна** чи в поєднанні суспільна/державна) – як компромісний варіант) політика й, відповідно: **суспільна політика (public policy)** й **аналіз суспільної політики (public policy analysis)** – як підкреслення важливості, що вона проводиться в суспільстві, для суспільства і в умовах розбудови громадянського суспільства. (Наполегливе відстоювання терміна **державна** в попередніх дискусіях, публікаціях тощо, напевно, було зумовлено (як один із варіантів пояснення) необхідністю утвердження й розбудови української державності, тобто вживання терміна **суспільна** (замість **державна**) як підкреслення, що політика проводиться в суспільстві і для суспільства, є цілком доречно-адекватним (хоча і потребує докладнішого обговорення на методичних семінарах фахівцями з аналізу політики і знавцями термінології). На користь терміна **суспільна** можна віднести той факт, що держава є лише одним із акторів політики (поряд з іншими: місцевим самоврядуванням, інститутом громадянського суспільства тощо), причому вона не завжди відіграє головну роль. Адже політика є **суспільною**, але не тотожною **державній**, хоча вона й передбачає використання владних повноважень, але посадовці – не монополні учасники і не обов'язково ключові гравці політики.

Значний вплив також мали праці, в яких відстоювався термін **публічна** (див. [8]), дискутування з українськими колегами (до речі, окремі провідні мовознавці пропонують вживати дефініцію „**публікова**” замість публічна як оптимальну з філологічної точки зору) та навчально-методичний семінар у рамках проекту „Втілення міжнародних стандартів знань з питань державного управління та державної політики” (**Public Policy Knowledge Network Project**), які схилиють „шальку терезів” у бік поняття суспільна політика. Щодо **публічності** політики, то це є дуже важливою і

невід'ємною її характеристикою, оскільки вона обґрунтовує принципи відкритості і прозорості вироблення політики та передбачає співпрацю широких верств громадськості, експертів, науковців, недержавних організацій у дискусіях, що передують ухваленню рішень (чи співрішень). У будь-якому випадку суспільна/державна політика має бути публічною. На думку автора, варто обережніше поводитися з термінами і поняттями та брати до уваги „Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки” [9], електронний варіант „Словника термінів, терміносполук та словосполук”, узгоджений на 14 термінологічних семінарах проекту „Лабораторії наукового перекладу євроінтеграційної термінології” [26] та публікації з термінології (див: [1, с. 17 - 22; 9; 18, с. VII - VIII]).

В окремих матеріалах (наприклад, в авторефератах дисертацій) трапляється словосполучення **state policy** у розумінні суспільна/державна політика. Недолугість такого виразу зумовлена як не розумінням змісту поняття суспільна політика, так і поверховим знанням англійської мови. Термін **state policy** означає політику відповідного штату (США) і не вживається у розумінні державна чи суспільна політика.

Завершуючи термінологічне дослідження, зазначимо, що дефініція „аналіз” у звичному розумінні тлумачать як розчленування, розкладення. „У загальному розумінні – це душевна діяльність, що розкладає цілу думку на її складові, на противагу синтезу – створенню цілого з частин” [10]. Термін „аналіз” (політики) має свою специфіку, і у необізнаних з проблематикою суспільної політики він асоціюється з процедурами аналізу, що передбачають, передусім, аналітичний розгляд того, що вже фактично відбулося, що вже виконано. Наголосимо, що „аналіз державної політики – це комплекс аналітичних процедур, спрямований насамперед на пораду щодо **майбутніх (конкретних) дій**” [9, с. 14]. Доречно нагадати поширене визначення: „Аналіз державної політики – це порада щодо державних рішень (дій), орієнтована на клієнта й базована на суспільних цінностях” [2, с. 11]. Тобто, термін „аналіз” у контексті суспільної політики відповідає нашому розумінню поняття „стратегія”, хоча важливим напрямом дослідження й аналізування є стратегічне планування, стратегічний менеджмент у виробленні суспільної політики.

Актуальність і новизна теми суспільної політики як напряму дії/бездії влади змушує науковців і практиків наголошувати на широко- і багатокomпонентності цієї сфери та складності процесу становлення **науки про суспільну політику (policy science)**.

Розвиток науки про суспільну політику (див. також [16]) зумовлений такими чинниками:

- реальними діями влади: що насправді робить чи не робить влада загалом, конкретний посадовець як презентант владної системи і чому, тобто владною дією/бездією як відповіддю на суспільні вимоги;

Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?

Валерій Тертичка

- необхідністю ліквідації явного розриву (прогалини) між догматичною політологією з домінуванням теорії (чи поверховості, незатребуваності, наприклад, у ВНЗ технічного спрямування) та політичною практикою (наприклад, події після виборчої осені/зими 2004/05 рр.: кадрові призначення, цінова політика, своєрідне розуміння відкритості і прозорості тощо). Намагання політологів „оприлюднити” на практиці демонструє нам або технологічні (політтехнології), або презентатиські (політична психологія, іміджелогія) аспекти цієї дисципліни. Примирити політичну теорію (використання методів і підходів політичної науки) та реальні політики і покликана наука про суспільну політику шляхом широкого застосування економічних методів, математичного моделювання, шляхом емпіричного аналізування курсу дії/бездії влади як реальної політики тощо;

- новими підходами до дослідження суспільних тенденцій, процесів, явищ і подій. Як свідчить практика, одна частина політичних науковців переважно зосереджує увагу на мікрорівні людської поведінки і психології громадян, виборців, посадовців, політиків, інша частина – на характеристиці національної ідеї, культури, глобалізаційних складниках. Домінуючими напрямками політичних досліджень є: характеристика еліти, біхевіоризм, політична кібернетика, політична культура тощо. Експериментування в цьому напрямі завершується, як правило, усвідомленням обмеженості й пошуком нового напрямку, що на практиці демонструє своєрідний „пасьянс” добре відомих речей.

Щодо безпосереднього розуміння науки про суспільну політику (**policy science**), то доцільно здійснити її короткий ретроспективний огляд.

Аналіз суспільної політики був предметом уваги численних досліджень у минулому сторіччі, хоча її докладне вивчення розпочалося тільки з його середини.

Коли детально ознайомишся з працею М. Говлета і М. Рамеша „Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики” [6], то виникають деякі сумніви щодо однозначності тверджень у попередніх публікаціях (див. [15, с. 33 - 34; 5, с. 43 - 44]) про першоджерела аналізу політики („сучасний термін **аналіз політики** вперше було вжито Ч. Ліндбломом (Charles Lindblom) у 1958 р.”). Зазначимо, що питання щодо чіткості й точності авторства має на меті академічний контекст дискусії науки про суспільну політику. Як стверджують М. Говлет і М. Рамеш, „заснована Герольдом Ласвелом (Harold Lasswell) та іншими дослідниками із США та Великобританії наука про суспільну політику, як очікувалось, мала б витіснити традиційну політологію, інтегруючи дослідження політичної теорії та практики без впадання у стерильність формальних правових досліджень” [6, с. 11]. Окрім того, започаткування 1950 року (див. [19]) дослідження (стратегічні, перспективні) політики лише підтверджує історичну обґрунтованість хронології інституціоналізації суспільної

політики.

Аналіз політики, який А. Віддавскі назвав **повідомленням правди владі** [25], привернув увагу до суспільних наук як реального засобу поліпшення людського суспільства. Фактично тільки після Другої світової війни починається поступовий розвиток **науки про суспільну політику (policy science)**. Причиною цього було те, що, на додаток до традиційної політології (**political science**), окрім дослідницького інтересу була і є потреба в глибокому аналізі й усвідомленні безпосередньої дії/бездії **влади**.

Російські дослідники (зокрема, Л. Сморгунів), на відміну від українських колег (про доробок російських учених у сфері аналізу політики див. [15, с. 25 – 28, 38]), обмежено розглядають політику в розумінні „**policy**” і зосереджують увагу на порівняльній політології, що обґрунтовується рухом її від політичної соціології до порівняльної публічної (про дефініцію „публічна” йшлося вище) політики як логічне завершення тематики порівняльних досліджень в політології. Цей процес російські дослідники пов'язують з такими іменами, як Ж.-Е. Лейн і С. Еррсон. Ґрунтуючись на схемі Д. Істона, можна виокремити три основні тематичні блоки порівняльної політології: дослідження умов, що визначають конфігурацію політичних систем — **порівняльну політичну соціологію**; вивчення політичних систем — **аналіз політичних інституцій**; вивчення впливу політики на суспільство — **порівняльна публічна політика**. Третій компонент є важливим для нашої сфери досліджень, особливо зважаючи на працю [11] і з точки зору розвитку такого компонента суспільної політики в Україні як навчальної дисципліни актуальним є впровадження навчального модуля з орієнтовною назвою „Порівняльний аналіз вироблення суспільної політики в США/Канаді, ЄС і Україні”.

Слід зазначити, що останнім часом з'явилося кілька публікацій російських дослідників, зокрема — А. Дегтярьова, де відстоюється назва „публічно-державна політика” і виокремлюється предметне поле та напрями її розвитку (див. [7]). Заслужують на увагу і семінари та інші публічні заходи (див. [12]) з обговорення актуальних питань суспільної політики (з точки зору російських колег — „публічної політики”). Окрім того, 2004 року опубліковано навчальний посібник за редакцією Л. Сморгунова і В. Комаровського, який обговорювався, і для нас важливим є зауваження С. Туронка про „змістовий бік державної політики” та дискусійне твердження, що Г. Ласвел називав **policy science** — „політико-управлінською наукою” (див. [11]).

В Україні відбувається еволюційний процес формування нової галузі прикладних досліджень — **науки про суспільну політику (policy science)** як мультидисциплінарної сфери знань, що широко використовує інструментарій багатьох суспільних наук — політичних, економічних, юридичних, науки про державне управління тощо.

Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?

Валерій Тертичка

Передовсім, наголосимо, що **науку про суспільну політику** необхідно відрізняти від політичних наук (**political science**), зокрема [політології], яка досліджує сферу „**politics**”. Політологія вивчає також механізми поділу влади в суспільстві, зосереджує увагу на формальних і неформальних процесах, що виникають у політичних інститутах суспільства.

Визначення політології як комплексної науки, що поєднує вивчення змісту, інституційно-організаційних форм політичної діяльності та способів взаємодії учасників політичного процесу, свідчить про вживання терміна „політологія” переважно в країнах колишнього СРСР. У французьких та італійських навчальних посібниках цей термін вживається в контексті порівняльного дослідження політичних режимів, інституцій та сил громадянського суспільства. Цікаво, що у багатьох університетах США вивчається така дисципліна, як „порівняльне урядування” (див. [23]).

Щодо політичного аналізу і політичної аналітики, то прихильники цього напрямку зосереджують увагу на охопленні політичної системи в усьому її розмаїтті і навіть виносять дослідження за межі суто політичної системи у сферу тих суспільних відносин, які, перебуваючи поза відносинами політичної влади, можуть відчутно на неї впливати. Отже, їхня увага спрямована вшир, у нескінченний простір суспільних відносин, але цей аналіз зосереджений винятково на **politics**. І тому **політичний аналіз** є складником **аналізу суспільної політики** (так само, як і соціальний чи економічний аналіз) як окремий аспект майбутнього курсу дій.

Наука про суспільну політику (policy science) активно використовує інструментарій економічної науки – при аналізуванні суспільних проблем, визначенні економічних аргументів для державного втручання в соціально-політичні процеси, розробки методології аналізу поведінки учасників соціально-економічних процесів, виборі інструментів державної політики, аналізі її ефективності і результативності, оцінюванні наслідків державного втручання.

Юридичні науки дають змогу визначити межі для державного втручання й формальні „правила гри” у суспільстві при виробленні й впровадженні суспільної політики – з урахуванням наявних правових норм.

Наука про державне управління вивчає теорію процесів управління (адміністрування) в суспільстві й те, як ці процеси реалізуються на практиці органами влади; предметом уваги державного управління (адміністрування) є структура органів влади, їх функції, те, як здійснюється менеджмент організаційних ресурсів (матеріальних, людських, фінансових тощо). Державне управління є владним інструментом упровадження суспільної політики, і питання оцінювання за базовими критеріями, особливо ефективності і результативності,

становлять великий інтерес як для теоретиків, так і для практиків.

Загалом наука про **суспільну політику (policy science)** керується такими базовими принципами (див. також [18, с. 8 - 11]):

- **мультидисциплінарністю**: ґрунтування на здобутках, дослідженнях і методології суспільних наук з виробленням власних наукових підходів;
- **зорієнтованістю на вирішення проблем**: центром уваги суспільної політики є розв'язання реальних (конкретних) суспільних проблем;
- **нормативністю**: ця наука орієнтована на розв'язання реальних проблем (питань), що існують у суспільстві, і має переважно нормативний характер. Останнім часом спостерігається тенденція до послаблення її нормативності, але вибір напрямку політики здійснюється в межах наукової концепції про політику і базується на суспільних цінностях і нормах.

Під мультидисциплінарністю варто розуміти те, що **наука про суспільну політику** має відмежовуватися від вузького дослідження політичних інститутів і структур та акумулювати досягнення таких наук, як економіка, соціологія, право, політологія, державне управління. Загальна спрямованість **науки про суспільну політику** на аналізуванні дії (бездії) влади, закладена ще Г. Ласвелом, залишається і донині. Слід зазначити, що час вносить певні корективи до визначальних підходів цієї науки (наприклад, процес вироблення рішень у ЄС (див. [4])). Це обумовлюється тим, що акцент на мультидисциплінарності зберігається, але зараз існує низка літературних джерел, у яких основну увагу зосереджено на науці про **суспільну політику** взагалі [24]. У наш час ця наука значною мірою є вже усталеною „дисципліною” з унікальним набором концепцій, сфер інтересів, з власним лексиконом і термінологією. Хоча багато з цих концепцій запозичено з інших дисциплін, їх використання у контексті досліджень суспільної політики надало їм особливого звучання.

Окрім того, концепція мультидисциплінарності дещо видозмінилася в тому сенсі, що дослідники зазвичай стурбовані не тим, що їм доводиться запозичати з інших дисциплін, а переважно тим, що вони мають бути експертами щонайменше у двох сферах: у питаннях науки про суспільну політику і в історії та складових реально досліджуваної галузі політики.

Щодо другого принципу, то під вирішенням суспільних проблем мається на увазі, що наука про суспільну політику мала б чітко дотримуватися канонів релевантності, орієнтуючись на вирішення реальних проблем, а не вдаватися до винятково академічних та часто безрезультатних дебатів, як, наприклад, тлумачення класичних політичних текстів або окремих поглядів того чи іншого історичного діяча.

Історичний рубіж тисячоліть і створення ЄС продемонстрували нам, що зацікавлення багатьох дослідників політики винятково у конкретному вирішенні проблем має деякі неузгодженості. Від самого початку була надія, що дослідження процесу творення суспільної політики та впливу її

Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?

Валерій Тертичка

наслідків приведе до висновків та рекомендацій, безпосередньо придатних для вирішення суспільних проблем. Намір, зрозуміло, добрий, проте, як свідчить практика, ця максима зіткнулася зі складностями самого процесу політики, в якому влада часто виявляється „глухою” до порад аналітиків-експертів. Ми стали свідками того, що реальне домінування аналізу часто підпорядковується політичній необхідності чи доцільності. І це закономірно, оскільки на вирішення суспільних проблем спрямований саме аналіз суспільної політики. Тобто, це сфера **аналізу**, а не **дослідження** політики. Для прикладу згадаємо лише низку нормативно-правових актів, які розроблено відповідно до процедур аналізу суспільної політики (див. [1, с. 137 - 200]).

Чітка нормативність передбачає, що **наука про суспільну політику** має не приховуватися під маскою „наукової об’єктивності”, а визнавати неможливість розмежування цілей та засобів або цінностей та методів у дослідженні дій влади. Отже, намагання залишити **науку про суспільну політику** винятково нормативною також поступово, але незначно, змінюється з плином часу, якщо порівнювати з іншими основоположними принципами. Дослідники політики (переважно) відмовилися виключати складники дослідження зі свого аналізу і наполягали на оцінюванні як цілей, так і засобів політики, а також безпосередньо процесу творення політики. Однак намагання аналітиків рекомендувати певні цілі та норми стали менш активними з дедалі більшим розумінням складності багатьох суспільних проблем. Тому зараз можна спостерігати такі визначальні тенденції сучасної **науки про суспільну політику**: дослідники або оцінюють політику за критеріями ефективності та результативності, або використовують документи про дії влади для встановлення того, чи справді вона намагалась досягти проголошених цілей.

Слід зазначити, що дехто з дослідників активно критикує **науку про суспільну політику**, і ця критика зумовлена як намаганням подати поняття науки про суспільну політику як „науку” порівняно з її розвитком в ері нереалізованих сподівань і очікувань від суспільних прожектів та планів, так і явним чи прихованим демонструванням психологічних особливостей самих науковців. Хоча цей критицизм є виправданим з огляду як на стимулювання дослідження й аналізу політики, так і надуманої претензійності окремих досліджень, проте він є лише попередженням проти передчасних та неповноцінних рекомендацій або надмірної концептуальної софістики, але аж ніяк не відмовою від необхідності проведення систематичного дослідження й аналізування дії (бездії) влади.

Суспільна політика – це напрям дії (або бездії – нагадаємо, що це пролонгація, продовження діючої політики), що обирається владою для вирішення певної проблеми або сукупності взаємозалежних проблем, ґрунтується на суспільних цінностях і впливає на життя суспільства, і в

такому розумінні політика як **курс дії (бездії)** є предметом дослідження й аналізу політики.

Наука про **суспільну політику (policy science)** як мультидисциплінарна сфера знань і галузь прикладних досліджень де-факто поділяється на дві компоненти:

1) **дослідження** (стратегічні, перспективні) **політики (policy study)**, що ґрунтується на емпіричному вивченні конкретних суспільних проблем для розуміння й інформування щодо процесу розроблення й впровадження політики. Це сфера інтересів науковців, груп дослідження політики у перспективних напрямках. Заключним аналітичним документом є **пропозиція щодо дослідження політики**;

2) **аналіз політики (policy analysis)** як мотивована сфера, що намагається безпосередньо впливати на реальні результати й наслідки політики шляхом її вироблення. Безпосередніми виконавцями аналізу політики є аналітики політики та підготовлена відповідно до вимог щодо структури й змісту **аналітична записка**. (Докладніше про відмінності між аналітичними документами в галузі дослідження та аналізу політики див. [18; 1, с. 23 - 34; 134 - 136]).

Схематично дисциплінарні рамки науки про суспільну політику (**policy science**) можна зобразити так (див. **схему**).

Схема

Дисциплінарні рамки про суспільну політику

Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?

Валерій Тертичка

Підсумовуючи коротку характеристику науки про суспільну політику, подамо узгоджено-оптимальне визначення: **суспільна політика** – це курс дій (або утримання від дій – бездія), обраний органами влади для розв’язання певної суспільної проблеми або сукупності взаємно пов’язаних проблем, що ґрунтується на суспільних цінностях і впливає на життя суспільства. Для зіставлення наведемо класичне визначення Т. Дая: що влада робить чи не робить, чому вона це робить і що це змінює (див. [21]), тобто йдеться про дієвість (пасивність) влади, причини цього й наслідки.

Аналіз політики розглядається як комплекс аналітичних процедур, що стосуються вироблення рекомендацій (порад) органам влади щодо найкращого з-поміж можливих курсу дій – суспільна політика загалом або окремі її складники, і цей процес містить також питання оцінювання, моніторингу результатів і наслідків виконання рішень задля поліпшення показників суспільного розвитку. Рекомендації щодо „найкращого” вибору мають базуватися на суспільних цінностях, на суспільному й соціальному виборі, здійсненому в демократичному суспільстві. Перефразовуючи канадського дослідника Л. Пала, зазначимо, що аналіз політики можна визначити як висококваліфіковане застосування інтелекту до вирішення суспільних проблем.

До ключових понять в аналізі політики належать **стейкхолдери**, які у певному сенсі є „пайовиками” – учасниками процесу політики, і тому їх слід обов’язково брати до уваги в аналізі політики, і **замовник аналізу** – орган влади, що є **компетентним, зацікавленим** і має відповідні **ресурси** для вирішення суспільної проблеми. Рекомендації про способи вирішення проблеми необхідно готувати з урахуванням повноважень замовника, його можливостей застосувати рекомендовані інструменти політики.

Суспільна політика як дія (бездія) влади – чи є це об’єктом і сферою наукового пошуку? Думка, що влада має фахово надавати якісні послуги і питання лише у чіткості вироблення, і, особливо, дотриманні процедурних правил, є загальновідомою. Саме на підвищення й унормування цієї фаховості й спрямована наука про суспільну політику. Адже суспільству потрібен і кваліфікований аналіз, і чітке усвідомлення того, що реально робить влада.

На завершення зазначимо, що еволюційним шляхом відбувається формування спільноти аналітиків і дослідників політики, і нині доцільно було б запровадити рубрику чи започаткувати видання журналу під орієнтовною назвою „Дослідження політики і стратегічний менеджмент в Україні”, що адекватно відповідало б викликам трансформаційних процесів загалом і становленню громадянського суспільства в Україні зокрема.

Автор не впевнений, що його скромний доробок швидко вплине на процес утвердження дослідження й аналізу політики як галузі

прикладних досліджень, сфери професійної діяльності і навчальної дисципліни і, зважаючи на відповідальність перед майбутніми поколіннями українських громадян, сподівається на посилене „капіталовкладення” в майбутнє.

Література:

1. Аналіз державної політики в Україні: навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, галузь прикладних досліджень. Зб. документів і матеріалів / Укл. О. І. Кілієвич, В. В. Тертичка. – К.: „К.І.С.”, 2004. – С. 17 - 22.
2. **Веймер Д. Л., Вайнінг Е. Р.** Аналіз політики: концепції, практика / Пер. з англ. І. Дзюби, А. Олійника; Наук. ред. О. Кілієвич. – К.: Основи, 1998. – 654 с.
3. Вироблення державної політики: рекомендації для України в контексті євроінтеграційного досвіду країн Балтії та Польщі. Зб. аналітичних звітів і записок учасників Програми урядового стажування / Укл. О. І. Кілієвич, В. В. Тертичка. – К.: „К.І.С.”, 2006. – 388 с.
4. **Волес В., Волес Г.** Творення політики в Європейському Союзі / Пер. з англ. Р. Ткачук. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 871 с.
5. Вступ до аналізу державної політики: Навч. посіб. / В. Романов, О. Рудік, Т. Брус. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2001. – 238 с.
6. **Говлет М., Рамеш М.** Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / Пер. з англ. О. Рябова. – Львів: Кальварія. – 264 с.
7. **Дегтярев А. А.** Процесс принятия и осуществления решений в публично-государственной политике: динамический цикл и его основные фазы // ПОЛИС. – 2004. – № 4. – С. 158 - 168; **Дегтярев А. А.** Политический анализ как прикладная дисциплина: предметное поле и направления развития // ПОЛИС. – 2004. – № 1. – С. 154 - 168.
8. **Дем'янчук О. П.** „Державна політика” та „публічна політика”: варіант перехідного періоду // Наукові записки. Т. 18: Політичні науки / Національний університет „Києво-Могилянська академія”. – К., 2000. – С. 31 - 36; **Колбеч Г. К.** Політика: основні концепції в суспільних науках / Пер. з англ. О. Дем'янчука. – К.: Вид. Дім „КМ Академія”, 2004. – 127 с; Система розробки і здійснення публічних політик в Україні / Під заг. ред. О. П. Дем'янчука. – К.: Факт, 2004. – 224 с.; Засади публічної політики для громадських організацій. Практичні поради щодо організації робіт / В. М. Гнат та ін. За заг. ред. В. Нанівської. – К.: Оптима, 2004.
9. **Кілієвич О.** Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 510 с.; **Кілієвич О.** Усталення термінології в галузі аналізу державної політики // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць / ДРІДУ УАДУ, 2002. – Вип. 1 (7). – С. 52 - 61.

Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?

Валерій Тертичка

10. Новый энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб, Б. г. – Т. 2. – С. 477 – 478.
11. Политико-государственное управление: в поисках дисциплинарности // ПОЛИС. – 2005. – № 1. – С. 177 – 185.
12. Политический анализ: современное состояние и направления развития // ПОЛИС. – 2004. – № 3. – С. 182 – 185; Хроника политической науки // ПОЛИС. – 2005. – № 1. – С. 187.
13. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За заг. ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.; Державне управління: Словн.-довід. / Уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варвар, В. М. Князєв, С. О. Кравченко, Л. Г. Штика; За заг. ред. В. М. Князєва, В. Д. Бакуменка. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
14. **Рябов С. Г.** Політологія: Словник понять і термінів. – 2-ге вид., переробл і допов. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2001. – 256 с.
15. **Тертичка В.** Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 750 с.
16. **Тертичка В.** Політична наука й аналіз політики: парадигма взаємовідносин // Вісн. Укр. Академії держ. управління при Президентові України. – 2002. – № 2. – С. 273 – 282.; Його ж. Аналіз державної політики і політологія // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 3 – 22.
- Тертичка В.** Державна політика як дієздатна влада: чому це важливо для України // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – 2005. – № 1. – С. 30 – 37.
17. **Халипов В. Ф.** Власть: Кратологический словарь. – М.: Республика, 1997. – 431 с.; **Халипов В. Ф.** Кратология как система наук о власти. – М.: Республика, 1999. – 303 с.; **Халипов В. Ф., Халипова Е. В.** Власть. Политика. Государственная служба: Словарь. – М.: Луч, 1996. – 271 с.; **Тощенко Ж. Т.** Социология власти: генезис идей // СОЦИС. – 2004. – № 7. – С. 12 – 23.; **Ледяев В. Г.** Власть: концептуальный анализ. – М., 2001.
18. **Янг Е., Куїна Л.** Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: Практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / Пер. з англ. С. Соколик. Наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К.: „К.І.С.”, 2003. – 130 с.
19. Advances in Policy Studies Since 1950 // Policy Studies Review Annual, Volume 10 / Ed. by W. Dunn and R. Kelly. – New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1992. – 552 p.
20. Comparative Public Policy: The Politics of Social Choice in America, Europe, and Japan / A. J. Heidenheimer, H. Heclo, C. T. Adams. – 3rd ed. – New York: St. Martin's Press, 1990. – 416 p.
21. **Dye T. R.** Policy Analysis: What Government Do, Why they do it, and what difference it makes. – The University of Alabama Press, 1983. – 122 p.
22. Encyclopedia of Policy Studies / Ed. by S. Nagel. – N.Y.: M.Dekker,

1983. – 914 p.

23. **Jackson R. J., Jackson D. J.** Comparative Government: An Introduction to Political Science. – 2nd-ed. – Ontario: Scarborough, Prentice Hall; Allyn and Bacon Canada, 1997. – 519 p.

24. The Policy Sciences / Ed. by D. Lerner and D. Lasswell. – Stanford, California: Stanford University Press, 1951. – 344 p.; **Lasswell H. D.** The Policy Sciences // The Encyclopedia of the Social Sciences. – New York, 1968. – Vol. 12.; **Dror Y.** Design for policy sciences. – New York: American Elsevier Pub. Co., 1971. – 156 p.

25. **Wildavsky A.** Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis. – New Brunswick: Transaction Publishers, 1987. – 431 p.

26. www.pereklad.kiev.ua

Сутність і співвідношення понять „організація”, „самоорганізація” і „управління”

Микола Туленков,

кандидат соціологічних наук,
проректор Інституту підготовки кадрів
державної служби зайнятості України

Необхідність пришвидшення соціально-економічних і політичних перетворень в українському суспільстві, забезпечення ефективнішого використання людського й господарського потенціалу, підвищення дієвості організаційних чинників управління, а також недостатня розробленість вітчизняною соціологічною наукою фундаментальних основ організації соціального управління, що суттєво впливає на економічні результати діяльності організаційних формувань різних сфер діяльності та форм власності, й зумовлює актуальність проблеми дослідження понятійно-категоріального апарату соціологічної теорії організації та управління для вивчення природи організаційних відносин і механізмів їх реалізації в системах соціального управління транзитного суспільства.

Кожна людина так чи інакше пов'язана з певними організаціями. В межах організаційних утворень повсюдно здійснюється цілеспрямована людська діяльність, адже не існує організацій без людей, так само, як і немає людей, яким не доводиться мати справу з організаціями. Організація – складний соціальний організм, у якому перетинаються та уживаються різні інтереси особистостей і груп, стимули та обмеження, жорстка технологія і інновації, безумовна дисципліна і вільна творчість, нормативні вимоги та неформальні ініціативи. У кожної організації є своя система цінностей і норм, а також певна модель самоорганізації та управління. Вони динамічно розвиваються, коли мають обґрунтовану стратегію, чітко визначену структуру та ефективно використовують наявні ресурси. Вони перебудовуються, коли перестають відповідати обраним цілям. І розпадаються, коли стають неспроможними виконувати свої функції.

Одне слово, без вивчення закономірностей і механізмів функціонування

та розвитку організацій неможливо й ефективно управляти ними, використовувати їх на благо людей, а тим більше впроваджувати в їх діяльність сучасні управлінські технології. Важко переоцінити в цьому зв'язку роль наукового обґрунтування всіх аспектів формування і ефективного функціонування організаційних утворень для сучасних умов України, у якій відбуваються складні процеси зміни соціально-економічної і політичної систем. Нові вимоги до проектування, побудови та поведінки організаційних формувань, як засвідчує аналіз, пред'являють ринкові відносини, перехід до різних форм власності, підприємницька активність людей, а також методи державного регулювання й управління, що постійно змінюються в умовах глобального ринкового середовища. Перехід до ефективних моделей організації соціального управління, побудованих на сучасних наукових принципах, стає для нашої країни чи не найголовнішою передумовою активізації та успішного здійснення соціально-економічних і політичних реформ.

Вихідні передумови

Проблема організації, самоорганізації та управління як складних суспільних явищ здавна була предметом розгляду наукового знання, однак при цьому не в повній мірі усвідомлювалася самостійна роль організуючих засад. І лише наприкінці XIX – початку XX століття науковими дослідженнями з біології [5, с. 74 - 76], психології [14, с. 234 - 240] і соціології [14, с. 149 - 158] було доведено, що об'єкти, які істотно розрізняються між собою за своїм складом, можуть одночасно мати й схожі властивості завдяки спільності способів їх організації.

Широке розмаїття форм і процесів організації та самоорганізації в природі і суспільстві об'єктивно зумовило необхідність побудови узагальнюючої організаційної теорії. Однією з перших комплексних організаційних концепцій, що мала універсальний характер, була тектологія (загальна організаційна наука), яку 1913 року запропонував російський вчений О. Богданов [5], здійснивши загальний опис різноманітних процесів виникнення, існування і розпаду організаційних утворень. Згодом узагальнений підхід до проблем організації і самоорганізації знайшов відображення в розробці концепцій кібернетики і загальної теорії систем [6; 7; 8; 12]. І хоча цей підхід не призвів до побудови універсальної і продуктивної організаційної теорії, однак він відіграв важливу роль у вивченні організаційних аспектів конкретних об'єктів, включаючи й ті, що мають суспільну та соціально-економічну природу [16].

Спочатку дослідження в галузі соціально-економічної організації носили винятково прикладний характер і мали на меті раціоналізацію організаційної та управлінської діяльності [14, с. 16 - 21], що дозволило згодом детально виробити низку оригінальних концепцій організації виробництва й управління, а також дало поштовх для формування

**Сутність і співвідношення понять
"організація", "самоорганізація" і "управління"**

Микола Туленков

наукових шкіл теорії сучасного менеджменту [9; 17], який спеціалізується на дослідженні організаційних проблем вузького спрямування. У цих дослідженнях увага акцентувалася переважно на формальній стороні організації управління, яка трактувалася як сукупність індивідів з виокремленням певної кількості їх підоб'єднань [14, с. 170 - 174; с. 95 - 102]. Та коли було доведено вплив неформальних, тобто особистісних відносин і стосунків у соціальних групах на результати їх діяльності [14, с. 210 - 214], включаючи продуктивність і ефективність праці, стало об'єктивно необхідним спрямувати науковий пошук на виявлення неформальних організаційних взаємин, що й сприяло появі доктрини людських відносин в організації.

Нині коло проблем, які вивчаються дослідниками проблем організації, самоорганізації та управління, постійно розширюється. Так, окремими напрямками дослідження стали організація інформаційних потоків у системах соціального управління; організація механізму визначення, прийняття і зміни цілей, а також розбіжності між дійсними й декларованими цілями; організація мотивації праці управлінського персоналу й стимулювання організаційних відносин.

Особливим колом проблем стали дослідження питань самоорганізації та самоуправління, організаційного проектування і організаційної культури, а також впливу наслідків впровадження досягнень науково-технічного прогресу, включаючи вплив новітніх технологій на організаційні зміни тощо. Однак у якому б напрямі не велися теоретичні розвідки, а також реалізувалися їх результати на практиці, первісним і незмінним об'єктом наукового вивчення є організація, самоорганізація і управління в контексті сучасного бачення механізмів організаційної взаємодії в теорії і практиці соціального управління.

Постановка завдання

Об'єктивна необхідність вироблення концептуальних засад організаційної взаємодії в системах соціального управління на сучасному етапі суспільних перетворень потребує, насамперед, не тільки дослідження природи і сутності таких ключових категорій, як організація, самоорганізація та управління, але й визначення контурів їх співвідношення і взаємозв'язку, а також характерних ознак і розбіжностей.

Отже, головною **метою статті** є з'ясування сутнісних властивостей і співвідношення таких ключових понять, як „організація”, „самоорганізація” і „управління” з точки зору сучасних наукових підходів, що набули останнім часом значного поширення в соціологічних теоріях організації і управління.

Основні результати дослідження

Якісний системний аналіз понятійно-категоріального апарату соціологічної науки для з'ясування природи і сутності організаційної взаємодії в соціальному управлінні передбачає, насамперед, розгляд сутнісних ознак і співвідношення таких фундаментальних категорій, як „організація”, „самоорганізація” і „управління”. Наше дослідження показує, що ці категорії у своїх визначеннях мають загальну основу – упорядкування.

В традиційному соціологічному розумінні поняття „організація” розкривається у двох основних значеннях. У першому, статичному розумінні, вона визначається як внутрішня упорядкованість, або узгодженість взаємодії частин структури цілого. Друге значення „організації” виявляється в її динамічному розумінні – як сукупність узгоджуваних процесів чи дій. При цьому стан упорядкованості (або рух до цього стану) може бути результатом як спонтанних (стохастичних) процесів, так і наслідком цілеспрямованих і свідомих дій людини чи групи людей. Отже, у першому випадку маємо справу з самоорганізацією, а в другому – за традиціоналістським уявленням – з організацією.

Водночас сучасна наукова думка термін „організація” (від французької – *organization* та пізньолатинської – *organiz*, що означає: упорядковує, влаштовує, повідомляє, надає стрункого вигляду тощо) розглядає більш розширено і, як правило, у таких основних значеннях [13; 15; 17]: 1) як внутрішня упорядкованість, узгодженість взаємодії більш-менш диференційованих частин єдиного цілого, що обумовлена його будовою (організація як стан); 2) як сукупність індивідів (людей), що спільно реалізують певну програму (або задану мету) і діють на підставі певних процедур чи правил (організація як система); 3) як сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення й удосконалення взаємозв'язків між частинами єдиного цілого (організація як процес); 4) як цілеспрямований вплив, тобто як спосіб зміни сформованих станів систем чи процесів їх функціонування (організація як метод).

Сучасний соціологічний підхід дозволяє дослідити не тільки багатоаспектний змістовий бік поняття організації, але й говорить про складність її природи, яка, незалежно від форм існування, виявляється в об'єктивній дії закону синергізму [5, с. 142 - 188], згідно з яким сумарний ефект єдиного цілого завжди більший суми ефектів його складових. Це твердження справедливе не тільки для визначення сутності організації як стану, системи чи процесу, але й для розуміння сутності організації як методу цілеспрямованого впливу.

Поняття „управління” також має багато визначень. Однак усі вони зводяться до того, що дія чи поведінка одного об'єкта обумовлюється впливом на нього іншого об'єкта, який в теорії соціального управління називається фактором (керуючим параметром), або суб'єктом управління.

**Сутність і співвідношення понять
"організація", "самоорганізація" і "управління"**

Микола Туленков

В спеціальній науковій літературі зустрічається й розширене трактування поняття „управління” як результату взаємодії будь-яких об’єктів – починаючи від інертних до біологічних (включаючи організм людини), технічних і соціальних систем [1, с. 34 – 37]. На цій основі використовується й таке поняття, як стихійне управління [2, с. 214]. Проте таке розширене тлумачення категорії „управління” призвело, на нашу думку, до того, що воно стало ототожнюватися з самоорганізацією, саморегулюванням і навіть з природним впливом матеріальних утворень. За такого широкого підходу усі відносини в природі можна віднести до управлінських, а управління, таким чином, вважати єдиним функціональним атрибутом матерії.

Очевидно, що за такого розуміння суті управління неминуче потрапляємо в глухий методологічний кут. Тому для визначення сутності управління з безлічі уявлень про нього необхідно, на нашу думку, окремо розглядати процеси, що виникають об’єктивно (тобто без участі свідомості людини), й ті, що виробляються (відтворюються) людиною у зв’язку із завданнями, які вона вирішує. З цих позицій можна визнати, що управління є продуктом „другої”, тобто людської природи, і погодитися з точкою зору Г. Атаманчука, який вважає, що „управління... в буквальному сенсі даного поняття починається тоді, коли в будь-яких взаємозв’язках, відношеннях, явищах чи процесах присутні свідомі починання (початки), інтереси, знання, цілі, воля, енергія і дії людини” [3, с. 23].

Відповідно до мети нашого дослідження візьмемо за основу розуміння управління як цілеспрямованого і свідомого впливу людини (чи утворених нею організаційних структур управління) на будь-які об’єкти, процеси чи явища для реалізації приватних або загальних інтересів.

Розгляд питання стосовно співвідношення понять „організація”, „самоорганізація” і „управління” в соціальних процесах, виходячи з наведених тут визначень, здавалося б, не викликає особливих ускладнень. Адже, як свідчить аналіз, самоорганізація є суперечливою у своїх проявах щодо індивідів та їх спільнот, оскільки іманентно включає в себе як організацію, так і дезорганізацію. Самоорганізація соціальної системи пов’язана із виведенням ентропії в оточуюче середовище, тобто з її розпорядкуванням. Виходить, що за порядок і подальший розвиток одних соціальних систем (організацій) інші „розплачуються” втратою соціального порядку і деградацією. Ціна такого процесу як для зовнішніх сил (тобто по відношенню до системи, що самоорганізується), так і для внутрішніх сил (тобто по відношенню до індивідів, що утворюють систему) може бути надто високою, включаючи появу різних видів соціальної патології, криз чи катастроф. Крім того, і самій соціальній системі властиві внутрішні деструкції та пов’язані з ними різні функціональні відхилення. Отже, суб’єкт соціального управління, зацікавлений в загальному соціальному порядку стосовно зони своїх потреб та інтересів, в цій ситуації

намагатиметься вирівняти зазначені відхилення.

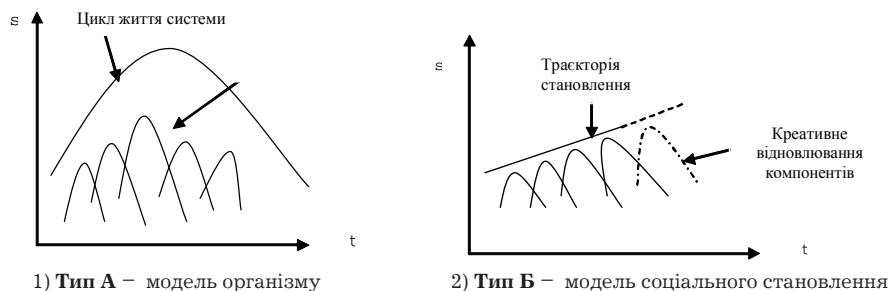
Таким чином, організація і управління стають фактично спрямованими на забезпечення соціального порядку в соціальній системі, оскільки запровадження певних рамок поведінки і діяльності „закривають” цю систему, що можна пояснити стримуванням або призупиненням процесів самоорганізації. Таке уявлення стосовно співвідношень організації, самоорганізації і управління, як свідчить якісний аналіз, є продуктом класичної соціолого-управлінської парадигми.

Тим часом, в контексті постнеокласичної соціологічної парадигми, яка розглядає людину і соціальні системи з позиції їх відкритості (стосовно зовнішнього середовища) і динамічної організованості (самоорганізація, організація і управління) співвідносяться між собою значно складніше, ніж подано вище. Ця складність обумовлена, перш за все, участю самої людини в усіх соціальних процесах. Адже самоорганізація в соціумі не є вільною від суб'єктивного фактора, що включає в неї процеси як організації, так і управління. З іншого боку, як організаційні, так і управлінські відносини самі є похідними від самоорганізації і перебувають у формальних структурах (організаціях) під впливом неформальних відносин, що самоорганізуються [4, с. 5 – 23]. Більше того, сама організація включена в процес управління як функція управлінського циклу. Очевидно, що за такого взаємопроникнення спонтанних і довільних соціальних процесів співвідношення організації, самоорганізації і управління не може розглядатися тільки з позицій їх однозначності за всіх станів функціонування соціальних систем (організацій).

Для дослідження характеру і динаміки співвідношення організації, самоорганізації і управління здійснено порівняльний аналіз [13, с. 15 – 24] їх прояву в процесах різних фаз життєдіяльності соціальних систем (див. **графік**) з використанням двох типів моделей – **А** і **Б**.

Графік

Статична і динамічна моделі соціального порядку в соціальній системі (організації)

**Сутність і співвідношення понять
"організація", "самоорганізація" і "управління"**

Микола Туленков

Тип А – це модель соціального організму, що демонструє послідовно змінювальні процесуальні фази життєдіяльності будь-якого соціального утворення, яке має границі свого становлення і функціонування в масштабах реального часу (назвемо її фінальною моделлю соціальної системи).

Тип Б – це модель соціального становлення, відкрита для руху в майбутнє, тобто соціальна система за рахунок зміни своєї організації і оновлення компонентів (що входять до її складу) розмикає цикл свого розвитку (переборюючи фази деградації та системної кризи) і, таким чином, стає відкритою для подальшого становлення і розвитку.

Спонтанне зародження в соціальній системі як першого (**тип А**), так і другого (**тип Б**) типів соціальних процесів відбувається однаково – в хаосі різних соціальних рухів індивідів, детермінованих власним інтересом. При цьому „острівці соціального порядку”, що перебувають в такому хаосі, обумовлюються соціальними факторами, що довго живуть і діють (архетипи, традиції, цінності, норми, вірування тощо). Кооперація індивідів розпочинається в момент критичного напруження („системної нерівноваги”), створеного невизначеністю, що зростає, стосовно задоволення у своїй життєвпорядкованості. Вектор їх узгодженого (когерентного) руху формується в точках біфуркації в результаті виникнення атрактора – нестійких моделей, що залучають розрізнені елементи соціальної системи до загального потоку. Організація і управління в цьому процесі включені до самоорганізації як приватні (або часткові) випадки, які виявляються в момент вибору, що здійснюється індивідом (чи індивідами).

Що стосується становлення і розвитку соціальної системи, то процес формування її базисної якісної характеристики, який визначає її специфічність і граничність стосовно інших систем (організацій), відбувається в обох моделях також схожим чином. У цьому процесі утворюються комунікативні канали руху компонентів соціальної системи і постійно діючі параметри соціального порядку, які, власне, і є організаційним початком соціальної системи та основою її підсистеми управління, що формується. З просуванням процесу становлення цієї системи до фази зрілості відбувається зростання ролі й значення процесів організації та управління. Соціальна система досягає зрілості тоді, коли закінчується формування її організаційної структури (організації), котра включає в себе й керуючу підсистему або підсистему управління. Основу останньої утворює другий контур зворотного зв'язку, що складається з **органу пам'яті** (де фіксується і акумулюється корисна для соціальної системи інформація), органу прийняття рішень, а також з провідних шляхів комунікативних каналів руху інформації.

Однак далі спрямованість соціальних процесів у моделях, що досліджуються, починають розходитись. У першій моделі (**модель А**) їх

конфігурація набуває закритого характеру, а в другій (модель Б) продовжується рух у вихідному напрямі. І тут постає питання: „Які ж тут діють механізми, що відповідають за зазначені відмінності?” Сформована соціальна система (модель першого типу) характеризується, таким чином, граничністю стосовно інших систем, жорсткою детермінованістю міжкомпонентних структурних зв'язків, визначеністю відносин лінійного розвитку процесів, а також їх оберненістю. Організація (система), що склалася, підтримує своє функціонування за допомогою сформованої нею підсистеми управління, предметом регулювання якої стають відхилення (від зафіксованих в структурі параметрів соціального порядку) та дисфункції, що виникають і визначаються як патологія системи і загроза її цілісності. З позицій класичного підходу в теорії соціального управління, ця фаза життєвого циклу функціонування соціальної системи визнається оптимальною, і основним завданням суб'єкта управління (або підсистеми управління) стає збереження соціальної системи (організації).

Така постановка питання виводить організацію і управління в ранг домінуючих в соціальній системі процесів, протиставляючи їх процесам самоорганізації, оскільки саме вони є продуцентом відхилень від рамочних параметрів соціального порядку, що забезпечуються підсистемою управління. Реальна соціальна практика, як показує аналіз, спростовує таке співвідношення, оскільки процес самоорганізації неможливо не сприймати, а тим більше – призупинити. В ситуації закритості або замкненості соціальної системи самоорганізація виявляється як внутрішній фактор максимізації ентропії.

При цьому флуктуації, які виникають усередині соціальної системи, „розхитують” консервативні складові організації та її підсистеми управління, а також заважають процесам трансформації системи. Якщо консервативність організації соціальної системи усталено підтримується підсистемою управління, то процеси самоорганізації виявляють себе її дезорганізацією. Соціальна система, яка втрачає управління, переходить у фазу функціонування в режимі деградації. Якщо у цій фазі продовжуються спроби суб'єкта управління зберегти параметри соціального порядку, що вже віджили, то така система переживає передкризову ситуацію. Відновленням попереднього соціального порядку таку ситуацію не можна розв'язати, оскільки попередні гомеостати виявили свою повну неспроможність, внаслідок чого соціальна система набула стану суттєвої нерівноваги, або суттєвої незбалансованості. Сильна ж флуктуація в соціальній системі завершується, як правило, її кризою.

У другій моделі, що розглядається, діалектика співвідношення самоорганізації, організації і управління має зовсім інший вигляд. Метою підсистеми управління тут є підтримка не статичного порядку (який склався в процесі формування і функціонування соціальної системи), а самоорганізації, що виявляється в процесі її становлення і розвитку, тобто

**Сутність і співвідношення понять
"організація", "самоорганізація" і "управління"**

Микола Туленков

підтримка динамічної організованості соціальної системи. Нагадаємо, що, згідно з антропосоціальним принципом, головним ресурсом вихідного розвитку соціальної системи в духовно-пізнавальному й діяльнісному розумінні є людина. Якщо в першій моделі свобода людини зв'язана жорсткими рамками організаційної структури управління, то в другій підсистема управління спрямована на розширення життєстверджуючої свободи людини за рахунок запобіжної реструктуризації, тобто відмови від надміру стабілізуючих (або таких, що утворюють інформаційний шум) параметрів соціального порядку, а також за рахунок подолання девіацій з боку індивідів і їх соціальних груп (асоціацій), які заважають вільній самоорганізації соціально-активних і творчих особистостей.

Отже, обидві моделі демонструють діалектичний взаємозв'язок між категоріями самоорганізації, організації і управління, які є основою процесів організаційної взаємодії, спрямованої на виникнення, становлення, функціонування і розвиток динамічних соціальних систем. Організація виявляє себе як приватний (або частковий) випадок самоорганізації, як момент фіксації становлення соціальної системи (організації), що означає досягнення нею нових якісних властивостей. Управління, у свою чергу, є інструментом, що підтримує динамічну організованість соціальної системи. Якщо ж управління є довільним (таким, що волею суб'єкта управління спрямовується на закріплення організації на одному з досягнутих рівнів становлення соціальної системи), то самоорганізація сприяє подоланню консерватизму такої організації шляхом її дезорганізації, і соціальна система (або її компоненти) знову (нерідко через подолання кризових станів) включається в процес свого становлення і подальшого розвитку.

Слід зазначити, що розглянута модель соціального становлення відноситься до розвитку соціальних систем (організаційних формувань) на макросоціальному рівні. На мікросоціальному ж рівні процеси життєдіяльності організацій більше відповідають характеристикам фінальної моделі (**модель А**) соціальних систем. Однак фінальність їх обумовлена жорсткістю їх організації не тільки завдяки довільній генезі, але й залежністю їх ресурсного потенціалу від генетичної програми, соціального статусу, способу і технологій діяльності тощо. Тому головною метою суб'єкта управління цими соціальними системами, що живуть порівняно недовго, є, перш за все, забезпечення свободи організаційної взаємодії для їх ефективного становлення, функціонування і розвитку, а також запровадження максимально можливого інноваційного внеску в розвиток соціального ресурсу макросоціальної системи, в тому числі й суспільства в цілому.

Висновки

Наш аналіз засвідчує, що проблеми організації, самоорганізації і

управління здавна були предметом розгляду наукового знання, але при цьому не усвідомлювалася самостійна роль організуючих засад в упорядкуванні природних і суспільних процесів. І лише наприкінці XIX – початку XX століття дослідженнями в галузі біології, психології і соціології було доведено, що об'єкти, які розрізняються за своїм складом, можуть одночасно мати схожі властивості завдяки способам їх організації і самоорганізації.

При цьому широка розмаїтість форм і процесів організації і самоорганізації в природі і суспільстві об'єктивно сприяла появі узагальнюючої організаційної теорії – тектології (загальної організаційної науки), у якій було здійснено опис найрізноманітніших процесів виникнення, існування, розвитку і розпаду організаційних утворень. Пізніше цей узагальнений підхід до проблем організаційної взаємодії розроблявся в межах кібернетики і загальної теорії системи. І хоча він не призвів до побудови універсальної теорії організації, однак посприяв підвищенню ролі соціологічної науки у вивченні різних організаційних аспектів конкретних об'єктів, включаючи й ті, що мають соціально-економічну природу.

Отже, дослідження природи і сутності таких ключових категорій, як організація, самоорганізація і управління, дозволяє використовувати їх можливості для обґрунтування концептуальних засад організаційної взаємодії в соціальному управлінні на сучасному етапі суспільних перетворень, що підтверджується наступними висновками.

1. Можливість класичних та посткласичних наукових шкіл і концепцій соціологічної теорії організації і управління дозволяють, з точки зору формальної логіки, розглядати організацію у трьох площинах: як систему, як процес і як стан. Під організацією як системою розуміємо безпосередній тип соціальної (соціально-економічної) системи, обумовлений її устроєм, що визначає вихідні позиції для формування соціологічної теорії організацій. Організація як стан припускає наявність певного порядку, певного рівня (ступеня) упорядкованості. І, нарешті, організація як процес реалізується як одна з основних функцій процесу управління при утворенні соціальної системи та вдосконаленні її діяльності. При цьому поняття організації як стану і як процесу в суспільстві власне й становлять предмет дослідження соціологічної теорії управління.

2. Визначено, що головним у понятті „організація”, незалежно від специфіки його конкретного тлумачення, є впорядкованість, реалізація суті якої ототожнюється з однією з головних функцій управління, призначення якої полягає в реалізації принципу самоорганізації соціальних систем. У цьому сенсі організація зливається з усіма функціями соціального управління і пронизує увесь його процес, завдяки чому, власне, і здійснюється безпосередній вплив на всю систему в цілому. Тоді управління як спосіб цілеспрямованого впливу на об'єкти, процеси і

**Сутність і співвідношення понять
"організація", "самоорганізація" і "управління"**

Микола Туленков

предмети виступає в якості організаційного механізму, що забезпечує організаційну взаємодію між керуючою і керованою підсистемами як усередині соціально-економічної системи, так і в її взаємодії з навколишнім середовищем. Звідси й випливає важливе методологічне положення: управління організується, а організація управляється (керується).

3. Співвідношення понять організації і самоорганізації в соціальних системах, як засвідчив аналіз, має у своїх визначеннях загальний діалектичний чинник – упорядкування. Якщо під організацією розуміти внутрішню упорядкованість, узгодженість частин структури цілого, то тут ми маємо справу з самоорганізацією соціальної системи. А якщо організація розглядається у її динамічному вимірі – як сукупність узгоджуваних процесів і дій, то маємо справу з організацією соціальної системи. При цьому стан упорядкованості або рух до цього стану може бути як результатом спонтанних (стохастичних) процесів, так і наслідком цілеспрямованих свідомих дій людей, коли маємо справу з управлінням соціальною системою. Тому управління завжди є продуктом людської природи і виникає там і тоді, де і коли існують свідомий початок, інтереси, знання, цілі, воля, енергія і дії людей. Відповідно, основою управління є цілеспрямований і свідомий вплив людей або створених ними організаційних структур управління на будь-які об'єкти, процеси і явища для реалізації часткових чи загальних інтересів.

4. В контексті постнеокласичного соціологічного підходу, що розглядає людину і соціальні системи з позицій їх динамічної організованості і відкритості, діалектика співвідношення понять „самоорганізація”, „організація” і „управління” має значно складніший вигляд, що обумовлюється, насамперед, участю і роллю людини в усіх соціальних процесах. Наприклад, самоорганізація в соціумі не є вільною від суб'єктивного фактора, що включає до неї процеси як організації, так і управління. З іншого боку, організаційні й управлінські відносини самі є похідними від самоорганізації і перебувають у формальних організаціях під впливом неформальних відносин, що самоорганізуються.

Організація (у діалектичному співвідношенні цих трьох понять) виявляє себе як приватний (частковий) випадок самоорганізації, тобто як момент фіксації параметрів соціального порядку на проміжних етапах становлення і розвитку соціальних систем (організаційних формувань), що означає досягнення ними нових якісних властивостей. А управління в цьому співвідношенні виступає як інструмент підтримки динамічної організованості соціальної системи. Якщо ж управління довільне (бюрократичне, неякісне, неефективне), то самоорганізація переборює консерватизм організації шляхом дезорганізації, і система або її складові елементи через конфлікти і кризи перебудовується і включається в процес свого оновлення і подальшого розвитку.

Отже, результати проведеного якісного аналізу співвідношення понять

„організація”, „самоорганізація” і „управління” можуть стати важливою теоретико-методологічною базою для подальшого дослідження організаційної взаємодії в системах соціального управління транзитного суспільства, а також для визначення механізму і критеріїв ефективності організаційних відносин на сучасному етапі функціонування соціальних утворень (організаційних формувань) та їх систем управління.

Література:

1. **Абдеев Р. Ф.** Философия информационной цивилизации. – М.: Владос, 1994.
2. **Афанасьев В. Г.** Научное управление обществом: Опыт системного исследования. – М.: Политиздат, 1973.
3. **Атаманчук Г. В.** Теория государственного управления: Курс лекций. – М.: Юридическая литература, 1997.
4. **Аверин Ю. П.** Люди управляют людьми: модель социологического анализа. – М.: Изд-во МГУ, 1996.
5. **Богданов А. А.** Тектология. Всеобщая организационная наука. Книга 1: Экономика, 1989.
6. **Берг А. И.** Кибернетика – наука об оптимальном управлении. – М.: Энергия, 1964.
7. **Берталанфи Л.** Общая теория систем: критический обзор // Исследования об общей теории систем. – М.: Прогресс, 1969.
8. **Бир С.** Кибернетика и управление производством: Пер. с англ. – М.: Физматиздат, 1963.
9. **Гвишиани Д. М.** Организация и управление. – 3-е изд. – М.: Изд-во МВТУ им. Н. Э. Баумана, 1998.
10. Информационные системы в управлении производством: Пер. с англ. / Под ред. Ю. П. Васильева. – М.: Прогресс, 1973.
11. Методы структурной постройки систем управления производством. / Под ред. И. М. Сыроежкина. – М.: Статистика, 1976.
12. **Стар М. К.** Управление производством: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1968.
13. **Туленков М. В.** Організаційна взаємодія в системах соціального управління (соціологічний аналіз): Монографія. – К.: ІПК ДСЗУ, 2005.
14. **Туленков М. В.** Концептуальні засади організації сучасного менеджменту: Монографія. – Київ - Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006.
15. Управление социалистическим производством: Организация и экономика. Словарь / Под ред. О. В. Козловой. – М.: Экономика, 1983.
16. **Черняк Ю. И.** Системный анализ в управлении экономикой. – М.: Экономика, 1975.
17. **Щербина В. В.** Социальные теории организации: Словарь. – М.: ИНФРА-М., 2000.

„Розмежування” в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення

Валерій Бортников,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних інститутів та процесів
Волинського державного університету
ім. Лесі Українки

У статті спростовується поширене в Україні твердження про „розкол”, який ніби існує між окремими регіонами країни. Автор оперує результатами соціологічного дослідження „Україна: образи регіонів і міжрегіональні відносини” (Луганськ – Дрогобич). Визначаються диспропорції у соціально-економічному розвитку різних регіонів країни. В контексті українських проблем тлумачаться результати досліджень Р. Д. Патнама в Італії.

Дослідження участі громадян у справах держави і суспільства з врахуванням їх ціннісної ідентифікації має не лише академічне, але й суто практично-політичне значення. Зокрема, інформація про ідейно-політичні вподобання окремих груп населення важлива для вироблення ефективної внутрішньої і зовнішньої політики держави. На основі цієї інформації прораховуються шанси партій на виборах, вносяться корективи в процес прийняття політичних рішень.

В Україні проблема політичної ідентифікації та диференціації суспільства є відносно мало розробленою. Це пояснюється переважно тим, що в країні не існує справжньої багатопартійності, а також тим, що виборча система, яка діяла до 2006 року, належно не стимулювала розвиток партійної системи.

Серед вітчизняних вчених, які досліджують зазначену проблематику, слід назвати насамперед І. Бекешкіну, Є. Головаху, О. Гончарука, Р. Павленка, Н. Паніну, А. Ручку, Ю. Каплан, І. Кононова.

Мета статті – акцентування уваги на складності та неоднозначності процесів розмежувань, які існують між окремими регіонами України; спростування стереотипних уявлень про існування „розколу” в

українському суспільстві.

Наслідком партійно-політичної ідентифікації є диференціація суспільства на окремі групи прихильників тієї чи іншої ідеології, політичної партії чи стратегії суспільного розвитку. Тобто вона невіддільна від процесу поділу суспільства на окремі складові. Після парламентських виборів 2004 року все частіше стали говорити про існування в українському суспільстві **розколу** між окремими регіонами, суб'єктами соціальних і національних відносин. Справді, за даними соціологічних опитувань на початку 2005 року 44 % українських громадян визнавали наявність розколу за регіональною ознакою, а не визнавали цього 40 % [16, с. 63].

На переконання автора, використання поняття „розкол” стосовно українських реалій здебільш не є виправданим, оскільки воно адекватно не віддзеркалює багатоаспектні, складні і суперечливі процеси, що відбуваються в суспільстві. Ця категорія несе на собі відбиток ціннісного судження і більше нагадує вирок, ніж прагнення визначити сутність розбіжностей, які існують між окремими соціальними групами. Часто проблема „розколу” порушується у пропагандистських або ж спекулятивних цілях. Більш того, наголошення саме на „розколі” сприятиме закріпленню цього стереотипу у свідомості громадян, що небажано у всіх відношеннях. На думку автора, доречніше вести мову про історично обумовлені істотні (а також неістотні) відмінності, що існують у суспільній свідомості окремих груп населення, які проживають в різних регіонах України. В західній науковій традиції для визначення аналогічних процесів використовують більш нейтральне поняття – „розмежування” (cleavage).

Значний вклад в дослідження проблем ідентифікації внесли західні дослідники С. Ліпсет і С. Роккан. За визнанням наукової спільноти, початок розробки проблеми партійної ідентифікації покладено монографією „Партійні системи і уподобання виборців” (1967 р.), що вийшла за редакцією С. Ліпсета і С. Роккана. В ній було репрезентовано і їх власний матеріал – вступна стаття „Структури розмежувань, партійні системи і уподобання”. Вона була присвячена обґрунтуванню впливу соціально-групових конфліктів на ідеологічну і партійну диференціацію. Автори робили акцент на появі системи розмежувань, що на тоді було актуально для Західної Європи. Вчені, по суті, заклали методологічний фундамент вивчення електоральних уподобань в контексті розвитку партійних систем.

В межах зазначеного підходу С. Ліпсет і С. Роккан дійшли висновку, що конфлікти і протиріччя можуть виникати із взаємовідносин всередині соціальної структури, але лише деякі з них поляризуватимуть політичне життя в окремо взятій системі. Існує певна ієрархія ліній розмежувань в

**"Розмежування" в Україні
в контексті ціннісної ідентифікації населення**

Валерій Бортников

кожній системі, однак вони не лише різні в різних політиях, а й можуть з часом змінюватися.

С. Ліпсет і С. Роккан виокремили чотири лінії розмежувань. Дві з них беруть початок з часів національних революцій: конфлікт між центральною культурою будівництва нації-держави і зростаючою протидією етнічно, лінгвістично і релігійно різних культур провінцій і периферії, а також конфлікт між прагненнями до централізації, стандартизації і мобілізації держави-нації та історично зміцнілими привілеями церкви.

Інші два розмежування виникли в часи індустріальної революції: конфлікт між інтересами земельних власників і класу промислових підприємців, а також конфлікт між власниками і роботодавцями, з одного боку, і робітниками та службовцями – з іншого. Причому, дослідники радили розглядати розмежування не одне за одним, а в сукупності ліній розмежувань всередині кожного суспільства [9, с. 50 - 51].

За С. Ліпсетом, в сучасних демократичних країнах найбільш стабільні джерела підтримки партій обумовлюються факторами, пов'язаними із стратифікацією і культурними цінностями. Труднощі, що спостерігаються в стратифікації, переважають в економічно розвинутих, сталих державах, „де у звичку увійшла політика „колективного торгу” – боротьба навколо поділу всього економічного пирога, встановлення обсягу соціального забезпечення, планування тощо”. Культурні або глибокі ціннісні конфлікти більш притаманні „країнам, що розвиваються, з нестійким політичним устроєм” [8, с. 213].

Запропонована С. Ліпсетом і С. Рокканом методологія певною мірою не втратила актуальності для нинішніх українських реалій, особливо щодо культурно-ціннісних конфліктів.

Поняття „розмежування” містить компоненти двох видів: структурні і сутнісні. Структурний компонент поділяється на три види: **розділювальний** (диференціація, що існує між соціальними групами), **конфліктний** (усвідомлення диференціації) та **організаційний** (організація на захист групових ідентичності і цілей). За сутнісною ознакою виокремлюють **соціальні і політичні** конфлікти [13, с. 90].

За слушним зауваженням А. Пшеворського і Дж. Спрала, розмежування не можна зводити просто до подальшого зростання соціальної стратифікації; скоріше „соціальні відмінності стають розмежуваннями, оскільки вони організуються як такі” [13, с. 91]. На їх переконання, розмежування – це не просто поділ усередині суспільства, яке може призвести, а може і не призвести до конфлікту; це конфлікт усередині суспільства, який є **організованим**.

Тобто, як бачимо, суспільство постійно перебуває у стані динамічної рівноваги, який обумовлюється існуванням у ньому багатьох ліній напруги і внутрішніх конфліктів. Завданням політиків якраз і є врахування всіх

цих розбіжностей, що існують в суспільній уяві і реальному житті, аби не допустити руйнування соціуму. Однак ми не раз були свідками того, як внаслідок чи то злого умислу, чи то негідної політики, створюється штучне протистояння між великими групами людей. Варто згадати президентські і парламентські вибори 2004 і 2006 років в Україні, коли окремі політичні сили спекулювали на регіональних відмінностях, що об'єктивно призводило до поглиблення ліній розмежування в країні.

Важко не погодитися з Р. Павленком, що після виборчої кампанії 2004 року, коли представники тодішньої влади порушили мовчазний мораторій на політизацію ідентифікаційних питань (мови, релігії, подвійного громадянства), **ці відмінності набули небезпечного звучання** [10, с. 38].

Дійсно, за спостереженням представників місії ОБСЄ/БДІПЛ на президентських виборах 2004 року агітаційні матеріали невідомого походження „часто змальовували пана Ющенка як українського націоналіста, налаштованого проти Росії. Пропагандистські матеріали, які начебто належали панові Юценку, містили заклики до витіснення росіян з Криму, ширилися чутки про дискримінацію російськомовного населення у разі перемоги В. Ющенка. Хоча ні сам пан Ющенко, ні жоден з його агітпрацівників ніколи не виголошували подібних ідей, це знайшло певний відгук у східних і південних областях і дедалі більше загострювало передвиборчу поляризацію” [4, с. 50].

Як справедливо зауважив автор однієї з публікацій, адміністративно-мовний конфлікт, що „на голому місці вибухнув в Україні, може не лише спричинити істотні клопоти модерному становленню української політичної нації, а й зашкодити тонусу загальнонародного осягнення процесів демократизації, що відбуваються у нашому суспільстві” [1, с. 20]. Можна не погодитися з автором, що цей конфлікт виник „на голому місці”, але в іншому він має рацію.

На характер партійно-політичної ідентифікації впливає ціла низка факторів, пов'язаних з культурно-історичними відмінностями регіонів, соціально-психологічними характеристиками представників окремих соціальних груп, їх ціннісними настановами, показниками громадської активності населення тощо. При цьому слід враховувати, що членами політичних партій в Україні є не більше 2 % громадян. Навіть 2004 року 42,6 % українських громадян вважали, що багатопартійна система України не потрібна. Членство ж у партії, навіть незначним суспільним прошарком, сприймається без обов'язкового занурення у справи партії. Протягом 1994 - 2004 років близько 83,8 % громадян України не належали до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів. Тобто формалізовані способи політичної участі (членство у партіях, профспілках, громадських організаціях) залишаються нерозвиненими [14, с. 13].

Ідентифікація населення України за певним ідеологічним напрямом є постійним запитанням загальноукраїнського моніторингу Інституту

соціології НАН України, починаючи з 1994 року. Інформація, що отримується, неоднозначна; вона свідчить, що політична самоідентифікація населення не завжди збігається з його ідеологічними вподобаннями. Результати соціологічних досліджень доводять, що в ієрархії системи цінностей прихильників тієї чи іншої політичної сили провідне місце може належати цінностям, яких дотримуються ідеологічні опоненти.

Як зауважує соціолог О. Гончарук, за логікою, ті, кому близька комуністична та соціалістична течії в політиці, мають підтримувати прихильників соціалізму, праві - прихильників капіталізму. Насправді ж частина прихильників комуністичної і соціалістичних течій у політиці заявляють про підтримку прихильників капіталізму, а ще одна частина підтримує одночасно і прихильників капіталізму, і прихильників соціалізму. Хоча ця частина опитаних не є переважною, але сам факт досить значущий; він свідчить, що політичні уподобання хоч і мають значний вплив на підтримку тих чи інших дій, але не є єдиними.

Аналогічна ситуація і серед прихильників правих течій в політиці - серед них також є люди, що підтримують симпатиків соціалізму. Цікаво й те, що респонденти, які не визначили своєї позиції або не розуміються на політичних течіях чи не є прихильниками жодної з політичних течій, частіше схильні підтримувати прихильників капіталізму, аніж прихильників соціалізму [3, с. 77].

За спостереженнями вчених, результати останніх виборчих кампаній в Україні засвідчують усталеність суттєвої регіональної диференціації громадян. При цьому виокремлюють такі лінії поділу: право-лівий поділ, що ґрунтується насамперед на ставленні до ролі держави в економіці, розміру податків і соціальних програм; ставлення до ринкових трансформацій і ступеня державного регулювання (підтримка переходу до ринкових відносин чи обстоювання необхідності повернутися до централізованої економіки); ставлення до статусу російської мови; зовнішньополітичні орієнтації - на Захід чи Росію та СНД; вступ України до НАТО тощо.

Україна складається з кількох субрегіонів з різною історичною традицією, різними типами політичної культури і специфічною електоральною свідомістю. Соціологи і політологи виокремлюють такі політико-культурні регіони: Західноукраїнський, Центральнотукраїнський і Південносхідний або Південний і Східний. Щодо територіального поділу, то практикується такий територіальний поділ:

Західний регіон: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області;

Центральний регіон: Київ, Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області;

Східний регіон: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська,

Харківська області;

Південний регіон: Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим.

Численні моніторинги громадської думки цілком підтверджують обґрунтованість такого поділу. За результатами опитування, проведеного фондом „Демократичні ініціативи” і Київським міжнародним інститутом соціології у квітні 2005 року, переважна більшість (68 %) вважає, що держава має турбуватися про всіх своїх громадян, забезпечуючи гідний рівень життя. В орієнтаціях населення Сходу (40,6 %), Півдня (44,3 %) і Заходу (55,7 %) переважає підтримка розвитку приватного підприємництва як важливого фактора, що підвищує добробут більшості громадян. Приватну власність на землю підтримує пропорційно у регіонах половина населення України (52,5 %). Найприхильніше ставлення до приватної власності на великі підприємства спостерігається у Західному і Східному регіонах – 37,5 % та 34,2 % відповідно. Водночас у східних регіонах, особливо в Донбасі, населення, завдяки сильним патерналістським настроям, прихильніше ставиться до державного втручання в економіку, ніж у західних областях [5, с. 128 - 129].

Між визначеними регіонами існують і суттєві розбіжності щодо мовного питання. Загалом за надання російській мові будь-якого офіційного статусу (регіонального чи загальнодержавного) висловлюється 76 % громадян. Серед них на Сході і Півдні – 93 %, на Заході – 43 %, в Центрі – майже 75 %. Позиція населення щодо мовного питання цілком збігається з позиціями громадянської самоідентифікації. На Сході та в АР Крим проживає найменша кількість тих, хто вважає себе громадянами України, і найбільша частка тих, хто продовжує вважати себе громадянами СРСР. Населенню західних областей притаманні цілком протилежні погляди.

Ціннісні відмінності також суттєво проявляються в уподобаннях громадян щодо зовнішньополітичного курсу України. Головні суперечки точаться стосовно так званого проєвропейського і проросійського векторів. Так, на Заході третина населення (31,8 %) вважає, що кордони з Росією мають бути такими, як і з іншими державами, тобто закритими. На Сході віддають перевагу такій позиції лише 2 % населення, натомість більше третини (35,5 %) підтримує ідею об'єднання України та Росії в одну державу. Проте приблизно однакова кількість населення різних регіонів (від 58 % на Заході до 63 % на Півдні) погоджується, що Україна і Росія мають бути незалежними, але дружніми державами з відкритими кордонами. Вступ України до НАТО оцінюється респондентами недостатньо виразно та позитивно: 39 % вважають, що це суперечить національним інтересам нашої держави. При цьому, на Сході такої думки дотримується критична частина населення – 72,5 %, на Півдні – 45,2 %, у Центрі – 28,1 %, на Заході – 12,1 % [5, с. 128 - 129].

Отже, ціннісні відмінності населення різних регіонів України найбільш виразно проявляються у підтримці протилежних напрямків

**"Розмежування" в Україні
в контексті ціннісної ідентифікації населення**

Валерій Бортников

зовнішньополітичного курсу держави та статусу російської мови.

Дослідження, проведені Центром ім. О. Разумкова наприкінці 2005 – в першій половині 2006 року, виявили складні і неоднозначні процеси, що відбуваються в культурно-мовному середовищі України. Соціологи звертають увагу на те, що до української культурної традиції віднесли себе більше громадян, аніж тих, що вважають українську мову рідною (56 проти 52 %) і значно більше, ніж користуються нею у спілкуванні (56 проти 46 %). Окрім того, серед тих, хто зарахував себе до української культури, кожен п'ятий (20 %) – російськомовний. А серед послідовників радянської культурної традиції кожен четвертий (25 %) – україномовний.

Отже, роблять висновок вчені, є дуже поширеними й такими, що не зовсім відповідають дійсності, стереотипи, що російськомовний – ворог української культури або україномовний – обов'язково належить до української культури. „Звісно, кореляція між мовною та культурною ідентичностями висока... але вона не абсолютна”, зауважує Л. Шангіна [15].

Особливий інтерес викликають регіональні дослідження, спрямовані на з'ясування особливостей „місцевої самосвідомості” громадян, пошук „точок дотику” між представниками різних культур, сутності протиріч і стереотипів, які заважають взаєморозумінню людей. Кафедра філософії і соціології Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка спільно з Центром з вивчення суспільних процесів і проблем гуманізму у квітні – травні 2005 року провели дослідження „Україна: образи регіонів і міжрегіональні відносини”. Респондентами були жителі Луганська і Дрогобича – міст, де регіональні відмінності простежуються доволі чітко.

Характер запитань та відповіді на них (таблиці 1 - 4) дають багато поживи для роздумів.

Таблиця 1
Уявлення жителів Луганська про Донбас і Галичину (у %)

Характеристики	Донбас	Галичина
Регіон, розвиток якого має бути моделлю для всієї України	67,8	12,2
Глуха культурна провінція	11,0	47,0
Регіон з середнім рівнем розвитку	51,7	43,7
Агресивний регіон, котрий прагне запровадити свої порядки у всій країні	11,0	70,2
Регіон, вимушений захищати власну специфіку і право жити у відповідності зі своїм способом життя	82,7	22,3
Регіон з сильними сепаратистськими настроями	23,8	48,8
Регіон, де переважають державники, котрі захищають цілісність країни	37,9	37,7

Таблиця 2

Уявлення жителів Дрогобича про Донбас і Галичину (у %)

Характеристики	Донбас	Галичина
Регіон, розвиток якого має бути моделлю для всієї України	17,8	53,8
Глуха культурна провінція	42,2	15,6
Регіон з середнім рівнем розвитку	49,8	56,0
Агресивний регіон, котрий прагне запровадити свої порядки у всій країні	74,5	14,1
Регіон, вимушений захищати власну специфіку і право жити у відповідності зі своїм способом життя	27,1	68,5
Регіон з сильними сепаратистськими настроями	69,5	12,8
Регіон, де переважають державники, котрі захищають цілісність країни	6,2	73,4

Аналіз відповідей (таблиці 1 і 2) дозволяє зробити висновок, що жителі Донбасу і Галичини мають явно недостатні знання одне про одного. Їх судження ґрунтуються на стереотипах, а не на реальній інформації. Слід відзначити дзеркальний відбиток стереотипів. Брак ґрунтовних знань і ставлення одне до одного з підозрою ускладнюють налагодження добрих відносин між Донбасом і Галичиною.

Таблиця 3

Протиріччя між Сходом і Заходом України (у %)

Судження про протиріччя	Луганськ	Дрогобич
Протиріччя існують лише між політиками, а на рівні населення їх немає	30,4	37,3
Протиріччя існують як на рівні політиків, так і на рівні населення	48,5	48,8
Протиріччя існують на рівні населення, а не між політиками	5,1	3,6
Протиріччя немає взагалі	4,4	1,9
Важко відповісти	11,6	8,5

Таблиця 4

Бажані відносини між Сходом і Заходом України (у %)

Судження про протиріччя	Луганськ	Дрогобич
Необхідно прагнути згоди через компроміс	74,7	68,0
Слід прагнути перемоги Сходу над Заходом	9,0	1,7
Слід прагнути перемоги Заходу над Сходом	2,2	17,6
Важко відповісти	14,1	12,7

Дані таблиць 3 і 4 свідчать про перспективу налагодження конструктивного діалогу між Донбасом і Галичиною. Усвідомлюючи наявність протиріч між власними регіонами, респонденти вважають необхідним досягнення компромісів між їх населенням.

За свідченням одного з розробників та виконавця цього дослідження І. Кононова, слід звернути увагу на те, що і в Луганську, і в Дрогобичі є групи людей, готових нав'язувати цінності і досвід власного регіону всій Україні. Причому в Дрогобичі таких людей удвічі більше, ніж в Луганську. Ці групи за своєю чисельністю цілком достатні, щоб підтримувати міжрегіональну напругу. Їх значення може зростати, якщо міжрегіональні протиріччя будуть у власних інтересах експлуатувати різні групи політиків [7, с. 119 - 120].

Відмінності у ціннісних орієнтаціях населення певною мірою пояснюються і диспропорціями у соціально-економічному розвитку регіонів, що залишилися у спадок від історичного минулого. Однак за роки незалежності України вони не лише не зменшилися, а навіть загострилися. Зокрема, за наслідками розвитку економіки у 2003 році спостерігалось збільшення диференціації між регіонами за показниками розвитку промисловості.

Суттєвої різниці досягла вартість робочої сили за регіонами. Співвідношення між максимальним та мінімальним рівнями середньомісячної заробітної платні працівників у регіонах у 2003 році – у Києві (761,3 грн.) та Тернопільській області (304, 2 грн.), тобто у 2,5 разу. Без урахування Києва коефіцієнт варіації залишався на рівні 1,8 разу. У 19 регіонах рівень оплати праці нижчий за середній по країні [12, с. 126 - 129].

2005 року ситуація майже не змінилася. Так, експортні можливості в розрахунку на душу населення, за результатами 2005 року, для Західного регіону склали \$281, для Східного – \$1295, або майже вп'ятеро більше (для Центру – \$594, Півдня – \$360). У Тернопільській області середньомісячна заробітна платня була нижчою, ніж у Києві у 2,4 разу, рівень безробіття – вищий у 15 разів [15].

Ці обставини спричиняють масову міграцію населення за кордон у пошуках роботи та низку інших соціальних чинників. Особливо від цього потерпають західні області. За висновками експертів, диференціація економічного і соціального розвитку країни залишається нагальною проблемою, яка потребує свого вирішення.

На думку директора українського Інституту глобальних стратегій В. Карасьова, регіональні і субрегіональні відмінності в Україні обумовлюються, зокрема, структурою поділу праці. На Заході переважають представники вільної найманої праці, для яких є типовими високий ступінь соціальної мобільності і так само високий рівень адаптації до нових соціальних умов. Не випадково західноукраїнські

„гастарбайтери” працюють на великих просторах – від Португалії до Сибіру. Це один тип виборця. На Сході ж домінують працівники індустріального сектора, причому, як правило, це „люди одного підприємства”, які десятиліттями працюють на одному й тому ж заводі. Це соціальний масив, який є більш інертним і легко керованим. Це другий тип виборця. Оцінюючи специфіку електорального простору України, політолог звертає увагу на явний парадокс: – „В унітарній державі, якою є Україна, по суті немає жодної загальнонаціональної політичної сили” [6, с. 57].

Водночас немає підстав для того, щоб драматизувати ситуацію. Наявність розбіжностей між регіонами ще не означає приреченості процесу демократичного реформування. Все залежить від політики, яку проводитимуть регіональні та центральні органи влади. Прикладом є досвід Італії.

Дослідження, здійснені в цій країні Р. Патнамом, привело його з колегами до нібито парадоксальних висновків, а саме: успіх або невдача італійського регіонального уряду абсолютно не пов’язана з будь-якою політичною фрагментацією, ідеологічною поляризацією та соціальними конфліктами. Ось ці висновки.

„Ми розглянули ідеологічну поляризацію партійної системи, спираючись на силу партії та погляди регіональних лідерів. Ми вважали, що чим глибша прірва між лівими та правими і чим сильніший екстремізм, тим важче сформувати уряд”.

„Ми розглянули розподіл поглядів виборців на основні соціально-економічні питання. Ми передбачали, що чим слабший консенсус із важливих політичних питань, тим важче керівникам уряду дотримуватися послідовної стратегії”.

„Ми розглянули фрагментацію регіональної партійної системи, вважаючи, що численні, дрібні, фракційні партійки можуть перешкоджати стабільності уряду”.

„Ми розглянули дані про економічні конфлікти, такі, як кількість страйків, припускаючи, що соціальна напруга може ослабити ефективність уряду”.

„Ми розглянули особливості економічного розвитку та демографії окремих географічних територій кожного регіону, вважаючи, що крайні прояви модернізації та відсталості або напруги між великими метрополіями та навколишніми сільськими районами можуть заважати ефективному управлінню”.

„Ми просили лідерів спільноти оцінити свої регіони за схемою „конфліктний – консенсусний” і порівняли одержані відповіді з нашими оцінками інституційної ефективності, вважаючи, що там, де конфлікти великі, співпраця задля загального добра буде важкою і від них може постраждати управління”.

У жодному з цих досліджень не було виявлено найменших свідчень на користь теорії, що соціально-політична боротьба несумісна з добрим урядуванням [11, с. 145 - 146]. Таким чином, підтверджується думка Б. Барбера про те, що сильна демократія суголосна з політикою конфлікту, соціологією плюралізму та з розмежуванням особистих і громадських сфер і навіть залежить від цього всього [11, с. 145 - 146]. На переконання останнього, якщо „слабка демократія ліквідує конфлікт (анархічна риса), пригнічує його (реалістична риса) або терпить його (мінімалістська риса), то сильна демократія **трансформує конфлікт**” [2, с. 259].

Отже, існування ідентифікаційних відмінностей стосовно певних цінностей між жителями окремих регіонів ще не свідчить про існування розколу між ними, оскільки суттєві відмінності у поглядах на одну проблему (наприклад, мову чи вектор зовнішньополітичного розвитку) „перекриваються” паритетністю або тотожністю поглядів на іншу проблему (економічні питання, ідентифікація з певною ідеологією чи партією, українською культурною традицією тощо). З іншого боку, хоча значна частина населення і визнає наявність розколу в суспільстві, вона водночас прагне знаходити компроміс у міжрегіональних відносинах. Таким чином, немає підстав говорити про існування будь-яких нездоланих протиріч між регіонами. Більшість з них „рукотворні”. А оскільки люди їх створили, то вони можуть їх і подолати.

На думку автора, існування суттєвих відмінностей між регіонами обумовлене культурно-історично і є тією соціально-політичною реальністю, з якою треба рахуватися. Однаково небезпечно як драматизувати ситуацію, нагнітаючи настрої катастрофізму і приреченості розбудови повноцінної української держави та нації, так і применшувати небезпеку реального розколу суспільства внаслідок негідної політики влади. Треба не лише констатувати існування суттєвих ідентифікаційних відмінностей між людьми, що проживають в окремих регіонах, а й робити конкретні виважені кроки щодо пом'якшення цих відмінностей. Потрібна комплексна програма, яка б враховувала економічні, соціальні, історико-культурні, а також геополітичні чинники, що генерують поглиблення відмінностей між регіонами або заважають їх зближенню, а також передбачала б реалізацію комплексу заходів з їх подолання.

Література:

1. **Андрійчук О.** Тягар толерантності: про статус мови і демократичні стандарти // Дзеркало тижня. – 2006. – 8 липня.
2. **Барбер Б.** Сильна демократія: політика учасницького типу // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 254 - 262.
3. **Гончарук О.** Раціональність та нераціональність в оцінці населенням

України політичних та економічних змін // Соціологічний моніторинг. – 2003. Соціологічний моніторинг / За ред. д. е. н. В. Ворони, д. е. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 77 – 88.

4. Заключний звіт місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами. Вибори Президента України 31 жовтня, 21 листопада та 26 грудня 2004 року // Вибори та демократія. – 2006. – № 2. – С. 35 – 77.

5. **Каплан Ю.** Формування політичних орієнтацій населення різних регіонів та подолання „електорального розколу” // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005 / За ред. О. С. Власюка. – К.: Знання України, 2005. – С. 128 – 133.

6. **Карасев В.** Выборы 2006: линии и сценарии расколов // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 10. – С. 57 – 60.

7. **Кононов И.** Отношения Востока и Запада Украины: между прошлым и будущим // Україна. Схід – Захід: шлях до порозуміння. Збірник статей / редактор Н. Б. Кононова. – Луганськ: Знання, 2005. – 132 с. – С. 116 – 124.

8. **Липсет С. М.** Политическая социология // Американская социология, Перспективы, Проблемы, Методы. – М.: „Прогресс”. – С. 203 – 211.

9. **Липсет С. М., Роккан С.** Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей // Партии и выборы: Хрестоматия / РАН. ИНИОН. Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД РФ; Отв. ред. и сост. Н. В. Анохина, Е. Ю. Мелешкина. – Ч. 1. – М.: ИНИОН, 2004. С. 49 – 80.

10. **Павленко Р.** Електоральна роздільність України: шляхи подолання // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 38 – 44.

11. **Патнам Р. Д.** Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер. с англ. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2001. – 302 с.

12. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2004. – 472 с.

13. **Реммеле А.** Структура размежеваний и партийные системы в Восточной Европе // Партии и выборы: Хрестоматия / Отв. ред. и сост. Г. Н. Андреева, Н. В. Анохина, Е. Ю. Мелешкина – Ч. 2. – М.: ИНИОН, 2004. – С. 88 – 108.

14. Українське суспільство 1994 – 2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н. Паніної. – Інститут соціології НАН України, ТОВ „Соціс” — Центр соціальних і політичних досліджень, Фонд „Демократичні ініціативи”. — К., 2004.

15. **Шангіна Л.** Про країну, державу та громадян у перехідному віці // Дзеркало тижня. – 2006. – 19 серпня.

16. **Якименко Ю.** Специфіка електоральних настроїв під час виборів 2004 р. В контексті парламентської кампанії – 2006 // Національна безпека і оборона. – 2006. – С. 61 – 63.

Ідеї прийдешнього інформаційного суспільства та суспільства знань у творчій спадщині Френсіса Бекона

Олексій Картунов,

доктор політичних наук,
завідуючий кафедрою міжнародної інформації
Університету економіки та права „КРОК”

*У статті аналізуються погляди відомого англійського вченого
Френсіса Бекона як одного з піонерів та авторів ідей інформаційно-
знаннєвого суспільства.*

В сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, присвяченій аналізу зародження і розвитку концепцій інформаційного суспільства та/чи суспільства знань, їх „батьками-засновниками”, як правило, називають японського вченого Йонезі Масуду [13], а також американських дослідників Фріца Махлупа [12], Пітера Дракера [10], Елвіна Тоффлера [15; 16] і багатьох інших. Однак ретельне вивчення цієї проблеми дає підстави стверджувати, що це не зовсім справедливо. Справжнім „батьком-засновником”, щоправда, не самих зазначених концепцій, а лише ідей інформаційного суспільства та/чи суспільства знань можна вважати, на наше переконання, Френсіса Бекона. Обсяг статті не дозволяє детально розглянути всі ідеї Ф. Бекона стосовно місця і ролі інформації та знання в розвитку людської цивілізації. Тому зупинимося лише на деяких з них, та й то у вкрай стислій, конспективній формі.

В цілому, творчий доробок видатного англійського мислителя і політичного діяча Френсіса Бекона (1561 - 1626 рр.) досить відомий в Україні. У нас вченого знають, перш за все, як філософа і засновника методології наукового дослідження. Проте мало хто знає, що Ф. Бекон був ще й впливовим політиком.

Принагідно зазначимо, що, будучи лордом-канцлером Англії і опинившись втягнутим до різного роду непривабливих оборудок (корупція, хабарництво), він на суді визнав свою провину, відмовився від захисту, пішов з політики й поринув у наукову діяльність, яка й обезсмертила його ім'я. Приклад, гідний наслідування для багатьох сучасних політиків! Маємо на увазі не служіння науці, а необхідність

покаятися в корупційних аферах і назавжди залишити політику.

Ще менше звертається уваги на внесок Ф. Бекона в зародження та розвиток ідей інформаційного суспільства і суспільства знань. І це при тому, що цей внесок є просто величезним, хоча, на жаль, малодослідженим і недооціненим.

Основні положення Ф. Бекона щодо інформації і знання взагалі, їх місця і ролі у розвитку людського суспільства зокрема, містяться переважно в його трактаті „Про значення і успіх знання, божественного і людського” [10, с. 11], вперше оприлюдненого ще 1605 року, який і поклав початок втіленню в життя його величезного плану створення фундаментальних праць „Велике відновлення наук. Про достоїнство і примноження наук” [1, с. 57 - 546], „Новий Органон” [3, с. 5 - 82], „Нова Атлантида” [2, с. 487 - 524] та багато інших. І саме ці положення стали вагомим внеском у започаткування ідей майбутнього для нього, а для нас – сучасного інформаційного суспільства та/чи суспільства знань.

Перш за все відзначимо, що Ф. Бекон зробив помітний вклад у започаткування ідей інформаційного суспільства. Він, зокрема, наголосив на важливості одержання й використання інформації в усіх сферах суспільного життя, зокрема в політичній. Він дав „багато конкретних порад” і розробив „загальні правила”, що стосуються „істинного пізнання інших людей і самого себе”. Найбільший інтерес тут становлять поради найретельнішим і найуважнішим чином „збирати відомості про всіх людей, з якими нам доводиться мати справу”, „отримувати інформацію” не лише про самих осіб, але й про окремі їх вчинки і дії, причому отримувати все це й багато іншого „по гарячих слідах”, тобто вчасно, якщо не заздалегідь [1, с. 450]. Англійський мислитель уточнив і детально охарактеризував „шість шляхів, що дають можливість пізнати людину”. Найбільшу інформацію про людину, уточнював він, можна отримати від виразу її обличчя, її слів, її справ, її характеру, її цілей та з думок про неї інших людей [1, с. 451].

Окрім того, в праці „Нова Атлантида” він передбачив появу і під назвою „Соломонів дім” змалював образ майбутньої, а тепер вже сучасної Академії наук [2, с. 516]. Показово, що одним з основних її завдань було збирання інформації по всьому світу, її зберігання, опрацювання, аналіз та вироблення на основі здобутих таким чином рекомендацій для отримання нової інформації і знань [2, с. 516 - 517].

Ф. Бекон досить вдало поділив тогочасне вчення про спростування інформації на три частини: спростування софізмів, спростування тлумачень та спростування „примар або ідолів” [1, с. 305]. Виходячи з того, що перші дві частини вчення про спростування (софізмів і тлумачень) були відомі ще з часів Сократа, Платона і Аристотеля, англійський вчений зосередив увагу на розробці третьої частини цього вчення, а саме на спростуванні „примар або ідолів”. Наголошуючи на актуальності цієї

проблеми, Ф. Бекон зазначав, що „вчення про спростування є стосовно самих ідолів найважливішим вченням”, і назвав його „Великими спростуваннями” [1, с. 307 - 310]. При цьому, під словом „ідоли” малися на увазі „найглибші омани людського розуму” [1, с. 307]. Виходячи з цього, він поділив „ідолів” на чотири види: 1) „ідоли роду”; 2) „ідоли печери”; 3) „ідоли майдану” та 4) „ідоли театру або теорій” [1, с. 307].

Характеризуючи ці види ідолів, Ф. Бекон зазначав, що „ідоли роду” містяться „в самій природі людини, в племені або в самому роді людському”; „ідоли печери” – це „омани окремої людини”, які виникають внаслідок „особливих природних рис кожної людини або виховання та бесід з іншими”; „ідоли театру або теорій”, які „не є природженими і не проникають в розум таємно, а відкрито передаються з вигаданих теорій та неправдивих доказів”.

Щодо „ідолів майдану”, то вони заслуговують окремого аналізу з огляду на те, що, по-перше, це робив сам Ф. Бекон. По-друге, що саме тут він впритул наблизився до розуміння особливостей майбутнього інформаційного суспільства та місця і ролі інформації в суспільно-політичному житті. По-третє, метафоричний образ „ідолів майдану” сьогодні в деяких країнах набув рис реального феномена. По-четверте, сучасні „ідоли майдану” в умовах існування і поширення Інтернету здатні впливати не лише на майдан в окремому місті чи селі, а й на весь світ, який, за влучним і висловом М. Маклюєна, ще в останній чверті XX століття перетворився на „велике село” [7; 14].

Тут варто звернути увагу на те, як саме Ф. Бекон характеризував загальні причини народження ідолів всіх типів. „Ідоли, – вважав він, – впливають на інтелект або через самі особливості загальної природи людського роду, або через індивідуальну природу кожної людини, або як **результат слів, тобто через особливості самої природи спілкування**” (підкресл. **О. К.**) Отже, можна вважати, що „ідоли театру або теорій”, про які вже йшлося, і особливо „ідоли майдану” породжуються, користуючись сучасною мовою, за допомогою поширення інформації та комунікації. Що це саме так, добре видно з наступного твердження Ф. Бекона: „Існують ще ідоли, які виникають ніби через взаємну зв’язаність і спільноти людей. Цих ідолів ми називаємо, маючи на увазі їх спілкування і спільноти людей, що їх породжують, „**ідолами майдану**” (підкресл. **Ф. Бекона**). Люди об’єднуються мовою. Слова ж встановлюються відповідно до розуміння натовпу. Тому погане і безглузде встановлення слів дивовижним чином облягають розум... Слова прямо гвалтують розум, перемішують все і ведуть людей до порожніх і незчисленних суперечок і тлумачень” [3, с. 19]. Розвиваючи цю думку, мислитель наголошував, що „найобтяжливішими за всіх є „ідоли майдану”, які проникають в розум зі словами та іменами. Люди вірять, що їх розум панує над словами. Але буває й так, що слова спрямовують свою силу проти розуму” [3, с. 25].

Слід віддати належне науковій мудрості і громадянській мужності Ф. Бекона. Він не лише фіксував вплив інформації і комунікації на суспільно-політичні процеси кінця XVI – початку XVII століття, а й передбачав посилення цієї тенденції у майбутньому, закликав розвивати „науку про природжених і набутих ідолів людського розуму”, щоби „завадити оманливому і ледь не чаклунському характеру слова, здатного всіляко збивати думку з правильного шляху, здійснюючи певне насилля над інтелектом, і, неначе татарські лучники, зворотно спрямовувати проти інтелекту стріли, випущені ним же самим” [1, с. 310].

Та найбільшим внеском Ф. Бекона в розвиток теорії і практики майбутнього (для нас – сучасного) інформаційного суспільства стало винайдення ним власного, за його словами, „найвищого ступеня досконалості шифру”, який давав можливість надійно захищати інформацію від несанкціонованого ознайомлення і використання.

Слід наголосити, що цей оригінальний шифр базувався на тому, що „всі літери алфавіту виражаються лише двома літерами шляхом їх перестановки”. Характеризуючи своє відкриття, Ф. Бекон зазначав: „Цей винахід приводить нас до надзвичайно важливих висновків. Адже з нього випливає **спосіб**, завдяки якому за допомогою будь-яких об’єктів, доступних зорові й слуху, ми можемо виражати і передавати на будь-які відстані наші думки, якщо ці об’єкти здатні виражати хоча б дві відмінності. Такими засобами можуть бути: звук дзвонів чи рогу, полум’я, звуки гарматних пострілів тощо” (підкресл. наше – **О. К.**) [1, с. 322 – 323]. Стисло кажучи, йдеться про значно більше, ніж про винайдення просто дволітерного алфавіту, за допомогою якого можна шифрувати (тобто захищати), а також зберігати і передавати інформацію на паперових носіях, причому з дуже обмеженою в часи Ф. Бекона швидкістю (швидкість, скажімо, коня чи поштового голуба) та на таку ж обмежену відстань.

Слід віддати належне Ф. Бекону за актуалізацію питання захисту інформації від несанкціонованого ознайомлення з нею та його безпосередню участь у дослідженні існуючих на той час шифрів і розробку ним власного шифру. На жаль, цей доробок Ф. Бекона залишається поза увагою сучасних дослідників проблем інформаційної безпеки. Тому варто нагадати, що Ф. Бекон провів досить вдалу класифікацію текстових шифрів, які існували на той час, поділивши їх на: 1) прості шифри; 2) шифри, змішані зі знаками, які нічого не означають; 3) шифри колові; 4) шифри з ключем; 5) шифри словесні та ін. Водночас Ф. Бекон визначив вимоги, яким мають відповідати шифри. Вони повинні бути: а) зручними і не вимагати багато зусиль для написання; б) надійними і виключати будь-яку можливість дешифрування; в) по можливості не викликати підозр [1, с. 322].

Ф. Бекон вдосконалив не лише вчення про шифри, а й пов’язане з ним

вчення про дешифрування. До речі, обидва ці вчення він вважав мистецтвом, яке „використовується в таємних державних справах”. При цьому Ф. Бекон зазначав, що „недосвідченість і невігластво секретарів і службовців при королівських дворах настільки великі, що навіть найважливіші документи в більшості випадків довіряються шифрам ненадійним і таким, які легко дешифруються”. Виходячи з цього, він закликав користуватися лише „надійними і добрими шифрами” [1, с. 325], що, на нашу думку, не лише не втратило своєї актуальності й досі, а й далі актуалізується.

Йдеться про винайдення **способу** (саме **способу**), за допомогою якого можна передавати інформацію і знання не лише на паперових, але й на інших носіях, причому значно швидше (зі швидкістю звуку чи світла), а з часом (як виявилось пізніше) і на будь-якій відстані. Це був, на нашу думку, **епохальний, етапний винахід**, який робив перший надзвичайно важливий і визначальний крок, точніше стрибок, причому через цілу індустріальну епоху, яка тоді тільки народжувалася, в сучасну нам **інформаційну та/чи знанняву епоху**.

На жаль, цей видатний винахід Ф. Бекона не було належним чином оцінено ні тоді, на межі XVI та XVII століть, ні пізніше. Більше того, сьогодні, наскільки нам відомо, в літературі, присвяченій питанням зародження і розвитку концепцій інформаційного суспільства і суспільства знань, а також засобів масової комунікації, не має навіть згадок про Ф. Бекона, про його блискучі ідеї щодо місця і ролі інформації та знання в розвитку суспільства (окрім крилатого вислову „Знання – сила”) і, особливо, його геніального винаходу. Немає згадки про розглянутий вище винахід навіть у великій вступній статті російського дослідника А. Субботіна до двохтомного зібрання праць Ф. Бекона, виданого в Москві 1977 року [8, с. 5 – 53]. І лише в примітках до його шостої книги „Велике відновлення наук” чи то сам А. Субботін, чи то укладачі збірки після наведеної вище цитати Ф. Бекона додали: „Цей беконівський шифр є прикладом двійкового коду. Зауваження Бекона досить глибокі. Двійковий код широко застосовується в сучасних засобах передачі і переробки інформації: азбука Морзе, двійкова арифметика для обчислювальних машин” [1, с. 542]. До цього можна лише додати, що двійковий код використовувався і використовується при передачі інформації за допомогою світлового і прапорцевого семафорів, телеграфу тощо.

Отже, Ф. Бекон, по суті справи, є винахідником способу, покладеного в основу двійкової системи числення як найбільш зручного механічного, алгебраїчного опрацювання, збереження і передачі інформації, що в подальшому було використано при створенні комп’ютера.

Проте в навчальній, довідковій та науковій літературі цей винахід (спосіб двійкового числення) приписується німецькому математику Г. Лейбніцу або американському інженеру і математику К. Шеннону. Але,

заради справедливості й наукової істини, слід визнати автором цього винаходу все ж Ф. Бекона. Як відомо, Г. Лейбніц зробив своє відкриття 1673 року, а К. Шеннон взагалі в 1936 - 1938 роках. Дата винаходу Ф. Бекона ніде не вказується, але її можна легко вирахувати. Адже він сам писав, що зазначений **спосіб** збереження і передачі інформації „знайдений нами ще в ранньому юнацтві, в час нашого перебування в Парижі”, і висловлював сподівання, що він (винахід) „не заслуговує на забуття” [1, с. 323]. Час перебування юного (17 - 18 річного!) Ф. Бекона в Парижі відомий з його біографії: це 1577 - 1579 роки. Тобто, все це було зроблено майже за 100 років до Г. Лейбніца та за 350 років до К. Шеннона. Адже цей винахід, як вже зазначалося, було оприлюднено, причому з детальними поясненнями його сутності, ще 1605 року.

Показово, що сам К. Шеннон писав, що будь-який „текст може бути закодований у двійкових одиницях...” [9, с. 39]. Н. Вінер, який вважається „батьком” кібернетики, теж зазначав: „Відповідно до принципів, прийнятих для низки існуючих машин Беллівських телефонних лабораторій, має використовуватися більш економна двійкова, а не десяткова система числення” [5, с. 51]. Однак обидва американські вчені не згадали, що винахідником двійкової системи числення та її використання для кодування і передачі інформації був Ф. Бекон. Цікаво: вони не знали цього, чи не вважали за потрібне про це згадувати?

Отже, можна припускати, що саме винайдений Ф. Беконом спосіб було покладено в основу відкриття Г. Лейбніца і, тим більше, К. Шеннона, що, звичайно, не применшує важливості цього відкриття.

Таким, на нашу думку, був далеко не повний теоретичний внесок Ф. Бекона в зародження ідей інформаційного суспільства і практичний внесок у розвиток засобів інформації та комунікації.

Є підстави вважати Ф. Бекона автором і цілої низки ідей щодо суспільства знань. Досить згадати, що Ф. Бекон розкрив механізми набуття людиною найрізноманітніших знань про себе, суспільство і світ, про що свідчить так звана „Беконівська класифікація людського пізнання” [1, с. 528 - 529]. „Беконівська класифікація, – зазначав російський дослідник А. Субботін, – була воістину енциклопедією для свого часу; вона значною мірою вплинула і на наступні часи” [1, с. 20].

Вартує уваги те, що Ф. Бекон одним з перших не лише поставив за мету „без прикрас і перебільшення показати істинну вагу науки серед інших речей”, а й блискуче впорався з цією метою [1, с. 117]. Він оновив і суттєво збагатив методологію наукових досліджень, якою й досі послуговується світова наукова спільнота. Він також одним з перших успішно провів „своєрідний перепис наук”, який дав можливість судити, які галузі науки на той час „досягли вже значного розвитку і багатства знань, а які до цього часу залишаються в забутті й животіють” [1, с. 146].

Цінним є те, що Ф. Бекон увів у науковий обіг і дав тлумачення поняття

„поле науки і знання” [1, с. 143]. Він дав просто блискуче визначення знання як потужної рушійної сили розвитку людини і суспільства, що знайшло відображення в афористичних чи близьких до цього висловлюваннях на кшталт: „Знання – сила”, „Знання є сила, сила є знання”, „Знання і могутність людини співпадають”; „Знання і могутність – одне і те ж” [6, с. 156], а також у його тезі про „видатну роль знання і наук у всіх сферах життя” [1, с. 85].

Заслуговує на увагу те, що Ф. Бекон провів досить чітку і вдалу класифікацію знань, поділивши їх на три види: а) „очевидно правильні положення”; б) „сумнівні положення” та в) „очевидно неправильні положення”. При цьому, зазначав він, другий і особливо третій вид знань слід викривати і поборювати, аби „вони не завдавали більше шкоди науці” [1, с. 223 – 224].

Цікаво, що Ф. Бекон намагався захистити наукові знання і науку „від тих осудів і зневажання, з якими проти них виступає невігластво, що проявляється у різних видах: то в заздрощах теологів, то у пихатості політиків, то, нарешті, в хибних поглядах і помилках самих вчених” [1, с. 86]. Особливо активно мислитель виступав проти „спроб применшити значення наук” і давав відсіч „політикам, які з пихатою жорстокістю і фальшивою суворістю насмілюються зводити наклепи на науку” [1, с. 96]. Водночас Ф. Бекон виявив „перешкоди, які зустрічаються на шляху науки, такі, як обмеженість людського життя, протиріччя і суперечки наукових шкіл, неправильний і ненадійний спосіб навчання та багато інших труднощів, що впливають з властивостей людської природи і підстерігають людський рід” [1, с. 87]. Особливо вдало він визначив „вади суспільної освіти”, а головне – запропонував низку рекомендацій щодо їх усунення [1, с. 142 – 148].

Тодішні (та й сучасні) покоління науковців і викладачів мають бути вдячними Ф. Бекону за те, що він обґрунтував необхідність „державної підтримки і надання субсидій” закладам науки та освіти, а також „публічного заохочення” і матеріального забезпечення „бідняків-вчених і викладачів”, тобто тих, „хто з великою енергією і наполегливістю докладає всіх сил для їх (знань і наук – **О.К.**) розвитку” [1, с. 85], оскільки без цього „ледве чи можливий значний прогрес у розкритті глибоких таємниць природи” [1, с. 143]. З цієї нагоди він зазначав: „Що стосується бідності (а доволі часто трапляється, що вчені люди бувають неімущими і переважно незнатного походження і не вміють так швидко розбагатіти, як це відбувається з тим, хто єдиною метою в житті робить наживу), то було б розумним доручити тут висловити похвалу бідності братам, що жебракують...” [1, с. 96]. Так само активно виступав він і на захист викладачів, яких вважав „хранителями і вартівими” всіх знань і досягнень науки [1, с. 143]. „Я, – відзначав Ф. Бекон, – безумовно найпалкіше засуджую мізерність оплати... викладачів як загальних, так і спеціальних

дисциплін” [1, с. 142]. І вимагав, щоб вони отримували таку винагороду і мали такі умови, „якими може бути повністю задоволений будь-який найбільш видатний в своїй галузі фахівець” [1, с. 143].

Нарешті, Ф. Бекон одним з перших висунув та обґрунтував конкретні рекомендації щодо того, щоб „усі університети, розсіяні по Європі, встановили між собою тісніший зв’язок і співпрацю”, „об’єдналися в спільноти й своєрідні братства” і навіть заснували певні спільні органи управління. Це, на його думку, сприяло б розвитку не лише знань і наук, а й встановленню „благородного братства між людьми” [1, с. 146]. (Як все це схоже на сучасні тенденції, що відбуваються в межах Болонського процесу!).

Варто згадати, що теоретичну спадщину Ф. Бекона досить високо оцінювали й оцінюють дослідники різних часів і народів. Так, А. Субботін зазначав: „Діяльність Ф. Бекона як мислителя і письменника була спрямована на пропаганду науки, на показ її першорядного значення в житті людства, на розробку нового цілісного погляду на її побудову, класифікацію, цілі й методи дослідження...” [10, с. 17].

Американський вчений Б. Фаррінгтон називав Ф. Бекона „філософом індустріальної науки” і стверджував, що таку людину можна вважати „воїстину благодійником людського роду”, „поборником свободи”, „приборкувачем людських потреб” тощо [11, р. 37]. До цього можна лише додати, що Ф. Бекон був філософом не тільки науки індустріального суспільства, а й філософом-піонером науки постіндустріального суспільства, точніше – науки інформаційного суспільства та/чи суспільства знань.

Підсумовуючи наведене, зазначимо:

Багато ідей з творчого доробку Ф. Бекона присвячено аналізу проблем сутності інформації і знання та визначенню їх місця і ролі в розвитку людської цивілізації. Отже, його можна вважати піонером і автором ідей суспільства, яке у XX столітті одержало назву „інформаційного”, „суспільства знань” тощо.

Слід звернути особливу увагу, що при цьому Ф. Бекон не розрізняв, не відокремлював, а навпаки – поєднував ідеї щодо інформації та щодо знання, які в XX столітті стали основою формування концепції інформаційного суспільства та/чи концепції суспільства знань. Це дає підстави запропонувати назву сучасного суспільства, в якій би поєднувалися обидві вищезгадані назви, а саме – назвати його **„інформаційно-знаннєвим суспільством”**.

Введення в науковий обіг поняття „інформаційно-знаннєве суспільство”, сподіваємося, примирить опонентів і пропонентів концепції інформаційного суспільства та/чи концепції „суспільства знань” і сприятиме зосередженню їх зусиль не на безплідних дискусіях щодо назви сучасного суспільства і назв присвячених йому концепцій, а на пошуках

**Ідеї майбутнього інформаційного суспільства
та суспільства знань у творчій спадщині Френсіса Бекона**

Олексій Картунов

шляхів, методів та засобів формування цього суспільства (як би хто його не називав) в Україні, як це успішно роблять США, Японія, скандинавські та деякі інші країни.

Література:

1. **Бэкон Ф.** Великое Восстановление Наук. О достоинстве и приумножении наук. // Бэкон Ф. Сочинения. В 2-х томах. – М.: Мысль, 1971. – Т. 1. – С. 57 - 546.
2. **Бэкон Ф.** Новая Атлантида. // Бэкон Ф. Сочинения. В 2-х томах. – М.: Мысль, 1972. – Т. 2. – С. 487 - 524.
3. **Бэкон Ф.** Новый Органон. Афоризмы об истолковании природы и царстве человека. // Бэкон Ф. Сочинения. В 2-х томах. – М.: Мысль, 1972. – Т. 2. – С. 5 - 82.
4. **Бэкон Ф.** Сочинения. В 2-х томах. / Сост., общая ред. и вступит. статья А. Л. Субботина. – М.: Мысль, 1971 - 1972. – Т. 1. – 590 с.; Т. 2. – 582 с.
5. **Винер Н.** Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине. (Избранные главы) // Информационное общество: Сборник. – М.: ООО „Издательство АСТ”, 2004. – С. 45 - 218.
6. **Воронцов В.** Симфония разума. Афоризмы и изречения отечественных и зарубежных авторов. – М.: Молодая гвардия, 1977. – 624 с.
7. **Мак-Люэн М.** Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры. – К.: Ника-Центр, 2003. – 432 с.
8. **Субботин А. Л.** Фрэнсис Бэкон и принципы его философии. Вступительная статья. // Бэкон Ф. Сочинения. В 2-х томах. – М.: Мысль, 1971 - 1972. – Т. 1. – С. 5 - 53.
9. **Шеннон К.** Современные достижения теории связи // Информационное общество: Сборник. – М.: ООО „Издательство АСТ”, 2004. – С. 23 - 44.
10. **Drucker P.** Post-Capitalist Society. – New York, 1995.
11. **Farrington B.** Francis Bacon Philosopher of Industrial Science. – N.Y., 1949.
12. **Machlup F.** The Production and Distribution of Knowledge in the United States. – Princeton, 1962.
13. **Masuda Y.** The Information Society as Post-Industrial Society. – Tokyo, 1981.
14. **McLuhan M., Powers B.** The Global Village. – New York, 1989.
15. **Toffler A.** Power Shift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century. – New York, 1990.
16. **Toffler A.** The Third Wave. – New York, 1980.

Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій

Дмитро Дубов,

головний консультант відділу інформаційної безпеки
та міжнародних інформаційних відносин
Національного інституту проблем міжнародної безпеки
РНБО України

У статті висвітлюються проблеми функціонування глобалізованих засобів масової інформації та якісна зміна їх місця в загальній системі політичних комунікацій. Визначаються специфічні особливості нової ролі ЗМІ – псевдосуб'єктність, функція „легітимізатора” влади.

Постановка проблеми та її зв'язок з практичними і науковими завданнями

Засоби масової інформації як важливий соціальний інститут істотно впливають на політичні процеси в суспільстві. Конституційно закріплена свобода слова, скасування цензури дають можливість журналістам всебічно висвітлювати важливі події та явища. Однак свобода слова у засобах масової інформації не означає вседозволеність та безвідповідальність. Надто вільна поведінка зі словом може мати негативні соціальні наслідки, деформувати політичну, соціальну, економічну, культурну орієнтацію як суспільства, так і окремого громадянина.

Специфіка призначення і особливостей діяльності засобів масової інформації може мати наслідком маніпулювання масовою свідомістю. Слід зауважити також явище ймовірної девіантності журналістської моралі: факт конструювання засобами масової інформації реальності шляхом контролю над порядком висвітлення подій („гейткіперство”).

Отже, існують суперечності між свободою слова і необхідністю визначення рівня соціальної відповідальності засобів масової інформації в умовах глобалізації інформаційного простору. Окреслення шляхів подолання цих суперечностей зумовлює **актуальність** дослідження ролі ЗМІ як суб'єкта політичної комунікації.

Дмитро Дубов

Огляд останніх досліджень та публікацій, виокремлення невирішених частин проблеми

Якщо систематизувати й узагальнити наукові розвідки українських учених та їх погляди на діяльність ЗМІ, то їх можна розподілити за такими проблемами:

- дослідження етичних цінностей, що мають бути притаманними журналістам, відповідальним за формування культури аудиторії ЗМІ (О. Кузнецова [11], С. Криворучко [10] та інші);
- безпекові імперативи телевізійного простору України (Г. Сащук [15]);
- етика засобів масової інформації в сучасних політичних процесах (Г. Хлистун [19]).

Не зупиняючись докладніше на наявному науковому доробку вчених, який, безперечно, має велике значення для розв'язання у різних контекстах проблеми функціонування ЗМІ, зазначимо, що у працях політологів та фахівців з державного управління не спостерігається спеціального розгляду питань діяльності (в тому числі і в ціннісно-культурному аспекті) ЗМІ як цілком **самостійного суб'єкта** (або **псевдосуб'єкта**) політики, спроможного впливати на політичні процеси і системи. Отже, у відповідності з цим, не визначено механізми раціоналізації соціально-політичних дій органів державного управління в умовах, що змінюються.

Завдання статті:

- аналіз теорій преси з притаманним їм трактуванням свободи слова, принципів відносин ЗМІ зі структурами влади і громадянами (аудиторією), тлумаченням соціальної відповідальності ЗМІ;
- аналіз суттєвих властивостей соціально-політичної взаємодії ЗМІ у системі політичних комунікацій;
- визначення ролі держави у взаємодії із ЗМІ у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Досить точно роль сучасних ЗМІ охарактеризував російський соціолог О. Зінов'єв: „...Засоби масової інформації – це Ватикани сучасного світу. Сьогодні преса робить те, що століття тому робили **священники і Церква**. Телебачення, газети, радіо, інформаційні агенції грають першу скрипку у ментальній ідеологічній сфері. Дехто називає ЗМІ „четвертою владою”. Але це значно більше, це третя влада. Міць нинішніх мас-медіа переважає всі можливості, які будь-коли мала та чи інша релігійна організація” [8]. Додамо: і державна влада.

Ніколи жодна держава не мала таких можливостей маніпулювання суспільною свідомістю, які мають сьогодні глобалізовані ЗМІ. На часі запитання: хто ж реально управляє світовими процесами – держави з їх традиційними інститутами влади чи ЗМІ з їх потенціалом формувати

реальність для простих громадян?

Роль сучасних медіа змінилась настільки, що вислів „...ми не перемагаємо, поки CNN не скаже, що ми перемагаємо”¹ можна перефразувати таким чином: „...ми можемо програвати або бути розбитими, та якщо CNN скаже, що ми перемагаємо – це означає, що ми перемагаємо”.

Основи наукового розуміння місця засобів масової інформації в сучасному суспільстві заклали праці трьох відомих американських фахівців – Ф. С. Сиберта, У. Шрима і Т. Петерсона „Чотири теорії преси” [7], опубліковані 1956 року.

Згідно з їх дослідженнями, існують чотири теорії преси: авторитарна, лібералістська, теорія соціальної відповідальності і радянська (комуністична).

Кожна модель презентує своє розуміння свободи слова, своє трактування принципів взаємовідносин ЗМІ зі структурами влади і громадянами (аудиторією), своє трактування соціальної відповідальності ЗМІ тощо. Слід констатувати, що, у зв’язку зі зміною системи викликів глобальній безпеці, основна боротьба розгорнулась між **лібералістською теорією і теорією соціальної відповідальності**.

Захист традиційної лібералістської моделі у функціонуванні ЗМІ, яка одержала найбільше поширення у ЄС (палким шанувальником і захисником її є французький філософ А. Глюксман [5]), може призвести до суттєвої деформації існуючих соціально-політичних моделей у демократичному суспільстві. Брак стримуючих факторів, притаманний цій моделі, робить її в сучасних умовах не менш небезпечною, ніж цензура (що й засвідчили події в Данії навколо карикатур на пророка Мухамеда). Найбільш перспективною та гнучкою, відтак, вбачається **модель соціальної відповідальності ЗМІ** як така, що дає змогу поєднувати свободу преси з відповідальністю, із завданнями вираження спільних інтересів, інтеграції суспільства, цивілізованого вирішення конфліктів, які виникають, роз’яснення громадянам спільних цілей і сприяння формуванню спільних цінностей, представлення різних точок зору, відображення думок і позицій різних суспільних груп.

Нині складається парадоксальна ситуація: громадяни довіряють ЗМІ більше, ніж уряду та державному апарату. Так, за даними Євробарометра за 2006 рік [9], у середньому телебаченню довіряють 53 % осіб, радіо — 61 %, пресі — 45 %. Дещо інша ситуація в США. Там, згідно з опитуваннями, проведеними службою Harris Interactive, рейтинг довіри до телевізійних новин становить 19 %, до друкованих ЗМІ – 14 %, тоді як рейтинг довіри

¹ Вислів голови комітету начальників штабів американської армії Дж. Шалікашвілі під час гаїтянської кризи 1994 року.

до Білого Дому становить 25 %. Причина полягає в тому, що американська преса у значно більшій мірі дотримується принципів соціальної відповідальності – ЗМІ виконують роль контролера влади, а не спрямовуючої сили в суспільстві.

Унікальна можливість, яку мають сучасні ЗМІ, – **конструювання реальності** через контроль над порядком висвітлення подій. Головний редактор визначає, що слід висвітлювати, а що ні. Більше того, суспільство стикається з реальною можливістю глобальних маніпуляцій, коли ЗМІ „створюють” подію, якої не було. У свідомості ж людей вона стає реальною, відтак може бути збуджуючим мотивом подальших дій. Французький філософ Ж. Бодріяр у зв’язку з цим зауважував: „Про що мріють засоби масової інформації, як не про те, щоб викликати подію однією лише своєю присутністю?” [21]. Якщо будь-яке повідомлення буде повторюватися достатню кількість разів, то воно сприйматиметься як істина. „...Існує тільки одна фігура риторики, що заслуговує на увагу, – це повторення. Через повторення ідея закріплюється в умах так міцно, що зрештою вона вже сприймається як істина” [12]. Ця технологія покладена, зокрема, в основу формування не тільки іміджів політичних партій і лідерів, а й цілих держав. Тепер не обов’язково **бути** розвинутою країною – досить **впевнити** всіх, що вона такою є.

А. Моль так пише про ЗМІ [6]: „Вони фактично контролюють всю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризують таким чином все поле культури. Те, що не потрапило до каналів масової комунікації, у наш час майже не впливає на розвиток суспільства”. Отже, сучасна людина не може ухилитися від впливу ЗМІ.

Надзвичайного впливу ЗМІ здобувають завдяки своєму місцю в системі соціальної комунікації, що має певну структуру. Базовою моделлю будь-якої (в тому числі й соціальної) комунікації вважається модель, запропонована Г. Ласуелом [6] (схема 1).

Схема 1

Ця модель досить загальна, вона модифікувалась і допрацьовувалась багатьма дослідниками. З розвитком досліджень політичної та соціальної комунікації з'явилась необхідність у формулюванні нових моделей. Однією з таких стала модель Ж.-М. Котре [3] (схема 2).

Схема 2

Під керуючими у цій моделі розуміють керівництво країни, а керованими є громадяни. Відповідно, ЗМІ є інструментом впливу (або, іншими словами, способом здійснення односторонньої комунікації) стосовно громадян. Ця модель є першоосновою у суспільствах з демократичною формою правління. Влада визнається громадянами легітимною як така, що обрана в результаті виборів і діє в законодавчому полі, а отже визнається єдиним (або одним з основних) **адресантів** повідомлень у такій моделі. Відповідно, громадяни визнають ЗМІ основним комунікаційним каналом між собою та владою і сприймають всі повідомлення, що транслюються ЗМІ, як керуючі або потенційно стверджуючі. Цьому сприяють і ЗМІ, акцентуючи свою важливість тим, що вони є „вартовими демократії”, і все, що від них виходить, — правдиве і ґрунтується на підтверджених фактах.

Більше того, розглядаючи модель політичної комунікації Ж.-М. Котре як базову, можна зробити висновок, що в ній присутні два основні самостійні суб'єкти — керуючий (весь апарат системи державного управління з його політичними лідерами) і керований (громадяни країни), при чому активним суб'єктом є апарат системи державного управління.

Проміжну роль виконують політичні і неполітичні організації, головною функцією яких є створення „майданчиків” для діалогу керуючих і керованих. (Ступенем вдалості створення таких „майданчиків” можна, певною мірою, визначати ефективність діяльності основних інститутів громадянського суспільства).

ЗМІ у такій структурі є **каналом** інформації, який, до того ж, згідно з етикою журналістів, має бути нейтральним стосовно повідомлень. Та приблизно з середини 1970-х років ЗМІ намагаються змінювати свою роль у цій моделі — з каналу передачі інформації вони прагнуть стати (і реально стають) **суб'єктом** (або, радше, псевдосуб'єктом) політичної комунікації завдяки можливостям інтерпретації інформації. Аналогічну думку висловлюють і Д. Бламлер та М. Гуревич у книзі „Криза публічних

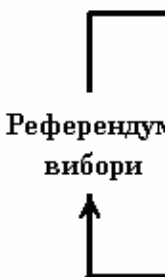
комунікацій” [4]: „ЗМІ діють не просто як канал зв'язку, по якому рухається політика, але і як активний учасник процесу формування політики”. Тобто, акцентуючи місце ЗМІ, можемо представити модель політичної комунікації у вигляді **схеми 3**.

Схема 3

ЗМІ частково підмінюють собою не тільки канал, але й джерело інформації. Можна спостерігати, зокрема, з боку ЗМІ **монополізацію** суспільно-значимих каналів інформації. Це призводить до того, що державні органи, обов'язком яких є сповіщати населення про свої кроки, певною мірою стають заручниками ЗМІ у висвітленні цих кроків (саме через брак можливості прямо інформувати громадян про діяльність органів державної влади зумовлений низький рівень довіри громадян до керівництва держави, адже найменше довіряють тим, про кого нічого не знають). Нагальною є проблема **диверсифікації** суспільно-значимих каналів інформації.

Одним з перспективних, на думку автора, напрямів є широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій, а також перехід у інформаційному суспільстві до **діалогової моделі** (стосується випадку поширення інформації в реальній комунікаційній мережі): індивіди спілкуються безпосередньо між собою, ігноруючи центр чи посередників та самостійно обираючи час, місце і тему інформаційного обміну. Характерною особливістю діалогової моделі є те, що вона передбачає горизонтальну рівність учасників комунікаційного обміну. Заслужовує на увагу й запропонована Й. Бордвіком та Б. Ван Крамом [1; 2] ідея щодо розвитку систем електронного урядування та форм електронної демократії.

Оскільки повідомлення ЗМІ вже не є винятково трансфером позицій основних соціально-політичних акторів, натомість за самостійними керуючими повідомленнями ЗМІ закріплена нова роль – **легітимізатора**

влади. Якщо раніше процес легітимізації через ЗМІ не мав визначального характеру, то тепер саме від них залежить, хто буде вважатись легітимним. (Тобто, буде визначений громадянами в якості влади – легітимність залежить від мовчазної згоди керованих, а держава є легітимною тією мірою, якою громадяни визнають її такою [16]).

Саме ця роль ЗМІ використовується, зокрема, у випадку докладного висвітлення терористичного акту. Терористи, які є джерелом (ініціаторами) повідомлення, перетворюються на його **адресантів**, які підсвідомо сприймаються громадянами як легітимізоване джерело інформації (а отже – керуюче). Надання прямих ефірів терористам, інтерв'ю з ними призводить до планомірної, „неправдивої” легітимізації терористів, що в цілому формує у громадян відчуття „правильності” їх діяльності. Саме тому проблема висвітлення терористичних актів є не тільки проблемою „свободи преси” і права на „всебічне висвітлення подій”, а й проблемою, вирішення якої перебуває у сфері забезпечення національної безпеки держави в цілому.

Водночас слід наголосити на безумовній необхідності належної поінформованості суспільства про загрози сучасного світу. А з таких питань, як тероризм, необхідно виробити якісно нові правові та демократичні підходи до взаємодії держави із ЗМІ [13]. Однією з таких форм можуть бути постійно діючі „круглі столи” з представниками ЗМІ, влади, експертів з медіа і питань безпеки, у ході яких напрацьовувалися б спільні підходи до висвітлення терористичної діяльності.

Висновки

1. В епоху глобальних викликів безпеці на особливу увагу заслуговує питання щодо соціальної відповідальності ЗМІ в аспектах поєднання свободи преси з відповідальністю, із завданнями інтеграції суспільства, цивілізованого розв'язання конфліктів, що виникають у процесі представлення різних точок зору, відображення думок і позицій різних (іноді – антагоністичних) суспільних груп.

2. У системі політичних комунікацій ЗМІ, завдяки можливостям інтерпретації інформації, часто підміняють собою не тільки канал, але й джерело інформації, виконуючи таким чином роль суб'єкта (або псевдосуб'єкта), спроможного впливати на легітимізацію і легалізацію як владних структур, так і терористичних угруповань та їх лідерів.

3. Потребує практичного вирішення питання визначення нової ролі держави у її взаємодії зі ЗМІ в сучасних умовах та напрацювання відповідних демократичних механізмів такої взаємодії.

Література:

1. Bordewijk J.L., Kaam B. van. Allocutie: enkele gedachten over

communicatievrijheid in een bekabeld land. – Baarn: Bosch & Keuning, 1982. – 104 p.

2. **Bordewijk J.L., Kaam B. van.** Towards a classification of new teleinformation services // *Intermedia*. – Vol. 14. – № 1. – 1986. – P. 16 – 21.

3. **Cotteret J.-M.** Gouvernants et gouvernes: La communication politique. – [Paris]: Presses universitaires de France, 1973. – 178 p.

4. **Gurevitch M., Blumler J.** The Crisis of Public Communication. – Taylor & Francis Group, 2001. – 230 p.

5. Il filosofo francese siamo il paese della laicità ma in questo caso anche quello della vigliaccheria glucksmann: le caricature su tutti i giornali // *La Stampa*. – 2006. – February 3. – Pg. 3

6. **Lasswell H.** Propaganda, Communication and Public Opinion: A Comprehensive Reference Guide. – Princeton, Princeton University Press, 1946. – VII, 435 p.

7. **Siebert F. S., Peterson T., Schramm W.** Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do University of Illinois Press, 1956. – 153 p.

8. Washington Profile. Средства массовой информации – Ватиканы современного мира [Електрон. ресурс]. – URL: <http://www.washprofile.org/en/comment/reply/> – Загол. з екрана.

9. Евробарометр [Електрон. ресурс]. – URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm – Загол. з екрана.

10. **Криворучко С. В.** Професійна етика журналіста на сучасному етапі розвитку демократії в Україні: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: (10.01.08 – журналістика) / Інститут журналістики Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 17 с.

11. **Кузнецова О. Д.** Ціннісно-етичне регулювання журналістської діяльності в Україні: Автореф. дис. ... докт. філол. наук: (10.01.08 – журналістика) / Київський ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1999. – 41 с.

12. **Ле Бон.** Психология народов и масс. – М.: Макет, 1995. – 320 с.

13. МИД России называет показ интервью с Шамилем Басаевым информационной поддержкой террористов [Електрон. ресурс] – URL: <http://www.svoboda.org/ll/polit/0205/> – Загол. з екрана.

14. **Моль А.** Социодинамика культуры – М.: Прогрес, 1973. – 408 с

15. **Сацук Г. М.** Безпекові імперативи телевізійного простору України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: (23.00.03 – політична культура та ідеологія) / Інститут журналістики Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 14 с.

16. Словарь по правам человека. Легитимность (Legitimacy) [Електрон. ресурс]. – URL: <http://www.biometrika.tomsk.ru/ftp/dict/encyclo/11/legitim.htm> – Загол. з екрана.

17. **СМИ.ru.** Смотрю, потому что верю или верю, потому что смотрю?

[Електрон. ресурс]. - URL: <http://www.smi.ru> - Загол. з екрана.

18. **Требі М.** Зомбування страхом. Тероризм як форма політичної комунікації // Віче. - 2003. - № 1(130). - С. 31 - 37.

19. **Хлистун Г. Ю.** Етика засобів масової інформації в сучасних політичних процесах: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: (23.00.03 – політична культура та ідеологія) / Інститут журналістики Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К., 2005. -19 с.

20. **Шкляр В.** Мас-медіа і формування європейського мислення: національний і світовий контекст // Універсум. - 2002. - № 9 - 10. - С. 29 - 30.

21. **Бодріяр Ж.** Симулякри та симуляція. - К.: Основи, 2004. - 230 с.

Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві

Катерина Саркісова,
аспірант кафедри політології
Інституту соціальних наук
Одеського національного університету
ім. І. Мечникова

Статтю присвячено теоретико-методологічним засадам аналізу електронної демократії як форми політичної комунікації. Визначається зміст політичних комунікацій, їх рівень в розвинутих країнах. Розглядається сучасна політична ситуація в Україні, а саме: які кроки країна ще має зробити, щоб досягти рівня комунікацій між владою і населенням, притаманного справжньому демократичному суспільству.

Найважливішою ознакою демократії, за визначенням американського політолога Р. Даля, є компетентна участь громадян у процесах формування політичної волі. Саме тому, на нашу думку, базовим ресурсом легітимності влади при демократичному режимі має стати політична комунікація.

Політична комунікація – це процес передавання політичної інформації, завдяки якій вона циркулює від однієї частини соціальної спільноти до іншої (горизонтальна комунікація) та між політичною і соціальною системами (вертикальна комунікація). Найактивніше політична комунікація формує інформаційне поле у період передвиборчої боротьби.

В Україні процес вертикальної комунікації, на жаль, поки що має циклічний характер – він відбувається з періодичністю у п'ять років, що пов'язано з виборчим процесом.

Домінуючою є саме вертикальна комунікація, для якої характерною є проблема зворотного зв'язку. Ця вада властива майже всім представницьким формам правління, що перебувають на етапі становлення. Одним з можливих засобів подолання цього є впровадження до механізмів урядування принципів і процедур „електронної демократії”.

Варіант електронної демократії як форми політичної комунікації на Заході широко застосовується, він має чітко налагоджену форму. В

Україні, де політична спільнота поки що недостатньо організована, політичні комунікації лише починають посідати належне їм місце в житті суспільства. Дослідження цього питання в останні роки стало одним з основних напрямів розвитку вітчизняної політичної науки. Отже, будемо розглядати політичні комунікації в сучасному суспільстві крізь призму електронної демократії, застосовуючи досвід зарубіжної науки до українських реалій.

Винайдення та поширення у XIX - XX століттях телеграфного і телефонного зв'язку, радіо і телебачення не тільки задовольнило гострі комунікаційні потреби держав, але й обумовило справжню революцію в політиці. Вивчення явищ політичної комунікації у розвинутих країнах можна розпочати з досліджень засобів і методів пропаганди в період Першої світової війни. Вперше уявлення про політичну систему як про сукупність інформаційних потоків і специфічної галузі комунікацій, що впливає на ухвалення та реалізацію державних рішень, сформував американський вчений К. Дойч у праці „Нерви управління: моделі політичної комунікації та контролю”. На його думку, всі інститути й механізми влади (що контролюються інформаційною елітою – дейтократією) становлять відносно самостійні структури, що мають в інформаційному просторі можливості для переробки потоків знань та використання й обміну інформацією [1, с. 9].

Деякі дослідники акцентують увагу на технократичних елементах політичної комунікації, висувуючи на перший план не соціальні, а технічні аспекти інформаційно-політичних процесів. Наприклад, ще в 1960-ті роки німецький теоретик Г. Шельські, який віддавав перевагу організаційно-технічним аспектам організації влади, висунув ідею „технократичної держави”, завданням якої було не реалізація соціальних інтересів суспільства чи інших груп, а забезпечення „влади апаратури”, яка мала власну логіку розвитку і зберігала можливість врегулювання всіх суспільних конфліктів. Пізніше, розвиваючи ці погляди і пояснюючи зародження „інформаційного суспільства”, інші вчені, як, наприклад, Д. Мічн, Р. Джонсон, запропонували гіперраціоналістське трактування політичних комунікацій. Вони відводили комп'ютерній техніці вирішальну роль у подоланні чи не всіх соціальних хвороб [1, с. 10].

Тим часом Ю. Хабермас та інші вчені, досліджуючи інформаційно-комунікаційні процеси, роблять акцент саме на комунікаційних діях та відповідних елементах політики (цінностях, нормах), уявляючи їх у якості основи політичного порядку. Отже, саме людський потенціал комунікацій виявляється значно вагомішим, ніж їх технічні компоненти.

З початку 1970-х років проводяться міждисциплінарні дослідження, головною метою яких є пошук відповіді на запитання: чи зможуть технології „електронної демократії” надати новий імпульс участі громадян у справах суспільства, сприяти подоланню правового нігілізму, посилити

віру електорату в ефективність традиційних політичних інститутів? Звернення до комп'ютерних технологій викликалося, зокрема, необхідністю пошуку виходу з системної кризи західних демократичних інститутів. Нині цей досвід дуже важливий для України.

Нині з рецидивами технократичних підходів доводиться зустрічатися постійно – у різних країнах світу значна частина урядовців (та й деякі вчені) розуміють комп'ютеризацію як необхідність простого збільшення кількості комп'ютерів на душу населення. Україна в цьому не виняток. В академічних публікаціях, не кажучи вже про газетні та журнальні статті, а також у виступах державних діячів часто-густо безапеляційно висловлюється думка, що використання комп'ютерних технологій само по собі сприятиме вдосконаленню функціонування політичних інститутів.

Однак існує і протилежний погляд на проблему. Так, американський соціолог Л. Гроссман впевнений, що „питання не в тому, чи є взаємодії за допомоги миттєвого суспільного зворотного зв'язку через електроніку добрими чи поганими, політично бажаними чи неприпустимими. Подібно до сили природи, це – лише шлях, шлях яким рухається наша політична система” [2, с. 154]. Інші зарубіжні вчені висловлюють точку зору, згідно з якою технології „електронної демократії” взагалі не життєздатні, оскільки базуються на ідеології технологічного детермінізму. Деякі автори звертають увагу на негативні другорядні ефекти розвитку інформаційного суспільства [3].

Термін „електронна демократія” (electronic democracy) вперше з'явився в США і досить швидко став загальноновживаним у багатьох країнах світу. В широкому сенсі це означає можливість залучення громадян до активнішої участі у справах суспільства завдяки використанню комп'ютерних приладів та мереж телекомунікацій. Словосполучення „електронна демократія” більше вживається тоді, коли йдеться про використання комп'ютерних технологій для організації політичного процесу. У вузькому сенсі термін означає використання громадянами інформаційних, а також телекомунікаційних технологій для участі в конституційно передбачених діях щодо управління справами держави та місцевих спільнот.

Правда, використання терміна „цифрова демократія” було б точнішою дефініцією, тим більше, що в наукових публікаціях зустрічаються синоніми терміна „електронна демократія”: „кібердемократія”, „віртуальна демократія”, а навіть „ера інформаційної демократії”. Однак у наш час прикметник „електронний” використовується досить широко і тому став загальноновживаним при описуванні різних аспектів функціонування соціальної системи кіберпростору [4, с. 94].

Саме поняття „електронна демократія” будемо визначати, виходячи з того, що комп'ютер або мережі комп'ютерів використовуються в якості центрального інструментального засобу в функціонуванні у кіберпросторі

інститутів демократичної політичної системи. Отже, під „електронною демократією” будемо розуміти будь-яку демократичну політичну систему, в якій комп’ютери, об’єднані в телекомунікаційні мережі, використовуються для того, щоб сприяти виконанню основних функцій демократичного процесу: вільний доступ до суспільно значущої інформації, свобода слова, участь в управлінні справами суспільства (як шляхом вільного обговорення, так і участі у виборах, референдумах та інших формах волевиявлення громадян) тощо [3].

Розглянемо деякі тонкощі системи „електронної демократії”, виявлені в процесі дослідження, проведеного 2002 року європейськими експертами у складі робочої групи EITO Task Force, яке охопило переважно країни Європейського Союзу. Робоча група констатувала, що за умови правильного підходу мережу Інтернет можна використовувати як винятково ефективний інструмент для того, щоб спрямовувати суспільні інтереси з найбільш популярних і важливих для громадян питань в русло політичних процесів. Одним з найпоширеніших прикладів цього є онлайнове голосування [3].

Взагалі, як свідчить досвід останніх кількох років, використання мережі Інтернет забезпечує громадянам широкі можливості для розширення своєї безпосередньої участі в політичних процесах. Це, зокрема, онлайновий доступ до процесів прийняття рішень, аналогічні консультації із злободенних проблем, оприлюднення думок і поглядів. Політичним партіям інформаційно-комунікативні технології надають можливості для швидшого досягнення нових аудиторій при менших, порівняно з поквартирним обходом громадян, витратах ресурсів. Нарешті, масові і доступні комунікації між людьми, спільнотами, партіями та іншими елементами суспільства виявляються надзвичайно важливими для процесів формування коаліцій та блоків політичних партій і об’єднань. Однак у кожному з таких випадків для того, щоб мережа Інтернет перетворилась на реальний двигун демократичних процесів, необхідно, в першу чергу, демократизувати доступ до глобальних комп’ютерних мереж. А цю проблему непросто вирішити через неможливість забезпечення масового доступу до ширококосмутих комунікацій.

Аналіз ролі Інтернету як гаранта демократії є одним з найперспективніших напрямів у політичній теорії. Р. Даль вважає, що демократія на практиці вже пережила кілька революцій, до того ж її прихильники часто навіть не дуже розуміли, що коїться. Л. Гроссман зазначає, що з розвитком нових комунікативних технологій приходить нова, третя велика епоха демократії [5, с. 52].

В дослідженні теми „електронної демократії” на даному етапі можна виокремити три основні підходи. Один з них обстоює так звану „популістську точку зору”, згідно з якою Інтернет забезпечує можливість індивідуального впливу на уряд та його політику. Е. Коррадо і Ч. Фейрстоун

відзначають, що Інтернет може забезпечити спілкування громадян з урядом „без посередників”, а також зменшити залежність простих громадян від виборних посадових осіб, політичних партій та угруповань, захищаючи свої економічні інтереси [5, с. 54]. Інтернет, надаючи широкі можливості для обміну інформацією, з одного боку, посилить вплив простих громадян на політику, а з іншого – послабить вплив тих, кому нині належать засоби масової інформації. Отже, чим більше можливостей для громадян безпосередньо спілкуватися з урядом, тим, можливо, більш залученими до політики вони стануть, а чим більшим буде їх залучення, тим сильнішою буде і їх привабливість як особистостей.

„Популістська теорія” ґрунтується на ідеї, згідно з якою засоби комунікації є фактором, що частково визначає ступінь політичної активності виборців. Сьогодні відносно обмежені для ефективного обміну політичною інформацією засоби масової інформації перебувають у віданні політтехнологів, груп осіб, які захищають свої економічні інтереси, а також інших політичних еліт. Інтернет, з популістської точки зору, децентралізує доступ простих громадян до обміну інформацією. Особиста участь громадян в політиці буде збільшуватися із зростанням їх впливу на суспільне життя. Цей процес, досягнувши певного розвитку, призведе до трансформації суспільства.

Згідно з так званою „комунітаристською” точкою зору, Інтернет сприятиме перебудові зв'язків між різними соціальними шарами населення. Основна функція Інтернету полягатиме у формуванні й розвитку суспільства. На думку Х. Рейнольда, спільнота складається тоді, коли люди взаємодіють в мережі Інтернет досить довго, внаслідок чого між ними утворюються міцні зв'язки, а Інтернет позбавляє цей процес від обмежень, обумовлених фізичною віддаленістю у просторі [5, с. 57]. Таке позбавлення спільноти від обмежень, які накладаються географічним місцезонашуванням, розширює те, що нині зветься локальною спільнотою, до масштабів держави чи й усього світу в цілому.

На цьому очікуванні будується ширший спектр можливостей: збільшення взаєморозуміння, зростання поваги до думки інших, усування дискримінації за расовою чи статевою ознакою, створення спільних цінностей. Якщо популістська теорія стосується змін у взаємодії громадян з урядом, то очікування прихильників комунітаристської теорії базуються на посиленні взаємодії громадян між собою.

Концепція „прискороного розвитку плюралізму” будується на двох припущеннях. Перше полягає в тому, що збільшені завдяки мережі Інтернет можливості отримання і обміну інформацією не змінять самого сенсу плюралізму. На індивідуальному рівні Інтернет ніяк не зможе змінити те, що більшість людства надзвичайно перебірлива у виборі політичних проблем і засобів отримання інформації. Люди виявляють відносно сильне зацікавлення лише до невеликої кількості політичних

проблем, залишаючись байдужими до решти.

Друге припущення стосується проблеми залучення населення. Інформаційний потік та обмін інформацією полегшують залучення громадян до участі в політичному процесі, а також організацію і здійснення політиками, активістами та іншими зацікавленими особами самого цього процесу. Крім того, можливість широкого доступу до інформації прискорить розвиток різноманітних політичних процесів. Менші витрати на організацію колективних дій завдяки Інтернету будуть найбільш вигідними для певної групи населення, а саме тієї, яка або перебуває за межами традиційних державних і приватних організацій, не залучена до бізнесу, або не є частиною будь-яких професійних організацій [1, с. 216].

З точки зору концепції „прискореного розвитку плюралізму”, Інтернет сприяє „подрібненню” сучасної політичної системи відповідно до економічних інтересів політичних груп та переходу до гнучкої системи, яка базується на різних стратегіях впливу політичних груп, найменш залежних від суспільних інститутів та організацій.

Інтернет справлятиме серйозний вплив на політичне життя суспільства, незважаючи на те, що існує багато причин теоретичного і практичного характеру, які змушують сумніватися в існуванні безпосереднього зв'язку між змінами у сфері комунікаційних технологій і політичної активності населення. Є і серйозні підстави вважати, що Інтернет сприятиме децентралізації контролю над приватними засобами масової інформації, створюючи перешкоди для їх укрупнення.

Дослідники бачать перспективи в потенціалі Інтернету не тільки в тому, щоб зробити політичний зв'язок і потоки інформації ефективнішими й прозорішими, але також у тому, щоб використовувати кожну зручну нагоду для участі громадян у політичних процесах. Найбільш значущими є: ефективніше управління завдяки ефективним організаційним діям, краще налагоджений зв'язок між політикою і громадянами, більш практичні політичні рішення внаслідок об'єднання знань громадян, що ґрунтуються на досвіді.

Ідеї формування ефективного громадянського суспільства з випереджаючим розвитком горизонтальних зв'язків між виборцями отримують необхідну матеріальну базу з розвитком електронних, комп'ютеро-опосередкованих комунікацій.

Ключове питання під час оцінки ролі інформаційних технологій для демократії полягає в тому, наскільки уряди і громадянські суспільства навчатимуться використовувати можливості, які надаються їм новими каналами інформації і комунікації, щоб просувати та посилювати базові представницькі інститути, які об'єднують громадян в державу. При такому розгляді можливості для суспільної участі, які створюються завдяки новій технології, безумовно, важливі. Але Інтернет спроможний і генерувати інформацію, посилюючи прозорість, відкритість діяльності й підвищення

Електронна демократія

як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві

Катерина Саркісова

відповідальності владних органів національного і міжнаціонального рівня, а також посилювати канали інтерактивного спілкування між громадянами і посередницькими інститутами. Інтернет реалізує деякі з цих особливих функцій краще, ніж будь-які інші засоби. А саме, Інтернет міг би: надати зручніші засоби для взаємодії в політичних кампаніях партіям меншості, ніж традиційні масові засоби інформації (газети, радіо, телебачення); забезпечувати ширший одночасний доступ для журналістів до офіційних документів та поточних законодавчих ініціатив і пропозицій.

Існують також і проблеми, пов'язані з ризиками електронної демократії. Серед них – небезпека маніпулювання голосувань та виборів через недостатній захист даних, небезпека поділу суспільства на тих, хто володіє інформацією, і тих, хто нею не володіє (цифровий розподіл), і, внаслідок цього, обмеження принципу демократії вибору, небезпека пропаганди злочинних та екстремістських угруповань та їх впливу, особливо на молоде покоління.

Найбільш реальні перспективи в Україні має процес використання Інтернет-технологій для подальшого розширення можливостей існуючої системи представницької демократії і розвитку процесів „електронної демократизації”. Її основний сенс полягає у використанні Інтернету для таких цілей: 1) розширення доступу виборців та ЗМІ до законотворчої діяльності; 2) зменшення витрат при формуванні асоціацій та об'єднань виборців; 3) зростання ефективності зворотних зв'язків між виборцями та їх представниками у законодавчих органах влади.

Одним з прикладів реальних кроків з перетворення цих ідей у життя зробила Ю. Тимошенко. 7 грудня 2005 року на міжпартійному з'їзді свого блоку вона проанонсувала початок роботи двох Інтернет-проектів – „Ідеальна країна” та „Електронна демократія”. За її словами, метою обох проектів постає об'єднання інтелекту народу і влади. Актуальність проекту в тому, що в країні не існує спеціальної методики обліку пропозицій інтелектуальної частини народу у виробленні стратегії розвитку України.

Ю. Тимошенко стверджувала, що це єдиний шлях до того, щоб ідеальна країна, яку хоче будувати кожен, могла б створюватися разом з усім народом. У випадку запуску проекту держава отримає якісну, адаптовану до розуміння інтелекту нації стратегію розвитку держави.

Блок Ю. Тимошенко стверджує, що готовий запропонувати Україні проект під назвою „Електронна демократія”. Проект має базуватися на Інтернет-мережі. Він дасть можливість кожній людині, яка бачить, де ми маємо нелогічне законодавство, подати свої пропозиції, які слід брати до уваги при підготовці документів для Верховної Ради України. Крім того, в публічному, відкритому режимі буде аналізуватися кожна поправка до закону [6]. Так практично буде створено електронний парламент, який перебуватиме у міцному зв'язку з Верховною Радою, і політична сила на

рівні закону закріпить право народу брати участь у законодавчому процесі.

Безумовно, держава зацікавлена наситити інформаційними технологіями свої служби, аби ті мали можливість оперативніше та якісніше приймати рішення. В першу чергу, служби з підвищеною часткою відповідальності, а також пов'язані зі створенням обліку різного виду: матеріальних ресурсів, фізичних і юридичних осіб, їх прибутків. Так автоматизація робить суспільство більш прозорим для держави.

Але зустрічного руху поки що немає. І це приховує в собі чималу небезпеку, адже у нашій країні рівень доступу населення до сучасних технологій надто низький. Якщо інформатизація бурхливо розгортається „на горі”, не проникаючи в суспільство, то вона позбавляє громадян можливості стежити за діяльністю держструктур, контролювати їх, тобто не тільки не робить державу прозорішою, але й може посилити її монополію на інформацію. Електронізація „згори” дасть правлячій еліті додаткові можливості для маніпуляції суспільством та окремою людиною.

Технологія може змінити методи регулювання, але не міняє їх суть. Інформаційна відвертість не стане прямим наслідком надання цифрової форми відносинам громадян та державних інститутів та навряд чи призведе до лібералізації суспільних відносин. Про це свідчить, до речі, досвід Сінгапура – країни зовсім не демократичної, яка, однак, лідирує за ефективністю використання систем електронного уряду. Прикладів яскравого контрасту між рівнями соціального і технологічного розвитку держав в усьому світі скільки завгодно. Далекі від демократії султанат Бруней, Малайзія, Саудівська Аравія, князівство Дубай та Об'єднані Арабські Емірати вже сьогодні мають такий рівень розвитку ІТ, якого, за проектом „Електронна Україна”, ми не будемо мати навіть 2010 року. Громадянське ж суспільство у більшості цих країн перебуває десь на етапі раннього феодалізму.

Електронна революція неспроможна зробити поліцейську державу більш відкритою. Ніякий, навіть найкращий ІТ-проект, не зможе замінити демократію. Навпаки, завдяки новітнім технологіям суспільство стає більш прозорим для влади, а це означає – і легше контролюваним. Держава, яка незадовільно функціонує, аж ніяк не стане кращою завдяки електронному уряду. Відстале суспільство не перескочить з посттоталітарного в демократичне через те, що населення отримає доступ до тих чи інших інформаційних ресурсів.

До того, як залучати нові проекти, пов'язані з впровадженням ІТ-технологій у сфері керівництва державою, Україні необхідно детально вивчити досвід країн, в яких такі методики вже широко використовуються. Дуже важливо досягнути того, щоб доступ до Інтернету отримало понад 80 % населення, бо нині так широко українськими громадянами Інтернет не застосовується. Поки ж сподіватися на кардинальне політичне перетворення світу за допомогою технологій Інтернету не доводиться.

Література:

1. **Соловьев А. И.** Политические коммуникации. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 332 с.
2. **Вершинин М. С.** Электронная демократия как компьютеро-опосредованная форма политической коммуникации // Материалы международной научно-практической конференции „Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах” – „Коммуникация – 2002”. Ч. 1 – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2002. – С. 153 - 155. // http://www.russcom.ru/rca_biblio/v/vershinin.
3. **Бондаренко С. В.** Социальные технологии „электронной демократии” // <http://library.cjes.ru/online>.
4. **Березин В. М.** Массовая коммуникация: сущность, каналы, действия. М.: РИП-холдинг, 2003. – 174С.
5. **Вершинин М. С.** Политическая коммуникация в информационном обществе. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2001. – 253 с.
6. Идеальная страна и Электронная демократия // www.tymoshenko.com.ua/rus/news.

Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні

Наталія Ротар,

кандидат історичних наук, докторант
кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича

Діалогові форми політичної участі громадян, формування яких можливе тільки в умовах публічної відкритості влади, є однією з характеристик демократії участі, коли громадяни мають реальні можливості та законодавчо закріплені механізми впливу на процес ухвалення політичних рішень, минаючи посередників між ними і владою.

Демократія участі визначає політичну участь громадян як один з найважливіших елементів політичної системи та передбачає існування багатьох каналів впливу на процес ухвалення політичних рішень на центральному, місцевому і регіональному рівнях. Її основні риси: вимога надання аргументів сторонами політичного діалогу, доступність аргументів влади для всіх зацікавлених у діалозі громадян, обов'язковість рішень, вироблених в процесі діалогу між владою і громадянами, динамічність діалогу [8, с. 328 – 330]. Це той ґрунт, на якому стає можливою трансляція принципів використання діалогових форм політичної участі в політичному часі. Для становлення демократії участі мають докладати постійних зусиль усі суб'єкти політичного процесу; її механізми і процедури не виникають самі собою, а є результатом свідомої діяльності суб'єктів громадянського суспільства, спрямованої на формування культури політичної участі. Демократія участі – це відповідь на сукупність новітніх викликів мажоритарної демократії, її альтернатива, що існує поруч з нею.

У загальному вигляді проблема налагодження системного діалогу між владою і громадянами констатується багатьма авторами [2; 4 – 5; 9; 12; 15; 20; 21; 31]. Поступово серед дослідників набуває популярності і такий її аспект, як аналіз форм політичної участі, які є найбільш адекватними

**Діалогові форми політичної участі:
передумови та перспективи становлення в Україні**

Наталія Ротар

стратегіям відкритості влади та здійсненню політичного управління на принципах публічної політики.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб виявити передумови формування діалогових форм політичної участі громадян України, що вже сформувалися і відповідають правовому полю функціонування політичних відносин, а також визначити перспективи засвоєння громадянами принципів публічного діалогу з владою.

Перспективи оновлення змісту політичної участі громадян у трансформаційних політичних процесах, їх наближення до демократичних стандартів і процедур лежать, на нашу думку, у площині міжвиборчого політичного дискурсу. Саме дискурсивна модель політичної участі володіє усіма потрібними ресурсами і джерелами, здатними стимулювати зацікавленість громадян до участі в процесах політичного управління. Одним з найбажаніших для засвоєння громадянами України елементів цієї моделі є діалогова форма політичної участі, що визначається нами як процес обміну думками, судженнями, пропозиціями між усіма зацікавленими суб'єктами політичного процесу для аргументованого переконування у правильності вироблених політичних рішень або зміни переконань шляхом сприйняття аргументів іншої сторони діалогу.

Основою формування та використання діалогових форм політичної участі є принцип відкритого партнерства влади і громадян, в якому вони є рівними суб'єктами відносин. Кожен із суб'єктів діалогу володіє певними ресурсами, які підтверджують їх суб'єктність та визначають потенціал участі в ньому. Зокрема, інституційні суб'єкти володіють системою особливої політичної інфраструктури; громадяни – правом делегувати повноваження щодо ухвалення політичних рішень та низкою конвенційних та неконвенційних засобів тиску на владу; громадські організації, інститут політичної експертизи та ЗМІ – можливостями забезпечувати інформаційний обмін між першими двома суб'єктами діалогу, акумулювати і транслювати інтереси громадян до поля політичного дискурсу.

Масштаб і характер поширення демократії участі залежить від того, як функціонує система „державна – громадянське суспільство”, оскільки тільки останнє спроможне сформувати орієнтації на використання громадянами діалогових форм політичної участі. На нашу думку, можна говорити про чотири основні варіанти діалогу між владою і громадянами.

Перший передбачає використання владою традиційної стратегії взаємодії з громадянами **згори – вниз**, яка ґрунтується на наданні останнім мінімуму інформації про перебіг процесу ухвалення політичних рішень та повністю заперечує їх суб'єктність в процесі формування політичного порядку денного. Фактично цей тип діалогу є монологом влади, який претендує винятково на схвальну оцінку з боку громадян. Другий варіант діалогу – **взаємодія, обмежена згори** – є стратегією обмеженого діалогу,

коли влада погоджується приймати пропозиції від громадян, проте не реагує на них. Третій варіант передбачає відкритий діалог між владою і громадянами, проте остаточний вибір пріоритетів залишається за владою, оскільки вона обирає стратегію взаємодії з громадянами за принципом „так... однак...”. Четвертий варіант діалогу, який відповідає принципам функціонування демократії участі, формується на основі спільного володіння інформацією, тому пересічні громадяни є рівними з владою суб'єктами політичного процесу, а їх пропозиції мають таку ж вагу, як і пропозиції влади. Зауважимо, що тільки останній варіант діалогу між владою та громадянами передбачає і рівні права щодо контролю за реалізацією спільно ухвалених політичних рішень.

В Україні у повному обсязі реалізовано лише перший варіант діалогу і робляться спроби засвоїти другий варіант. Однак нестабільний характер взаємодії між основними сегментами владної еліти, намагання тримати все під власним контролем не дозволяє їй обирати більш розкуті варіанти політичних стратегій у взаємодії з громадянами. Наслідок: поширення серед громадян тенденції до абсентеїзму, поглиблення кризи довіри до демократичних (за формою) інститутів і зростання ймовірності делегітимації влади. Останній варіант діалогу в українській політичній практиці більш відомий в термінах стратегії партнерства між владою і громадянським суспільством. Він передбачає, що влада буде інформаційно відкритою, пояснюватиме свою політику і рішення, забезпечуватиме відкритість, доступність та підзвітність органів влади для громадян, буде консультуватися з ними, вести і розвивати діалог з громадськістю. У свою чергу, інститути громадянського суспільства братимуть активну та ініціативну участь у процесі вироблення урядової політики, формуванні та функціонуванні механізмів громадського контролю [32, с. 8].

Процес формування правового поля, яке забезпечить можливість реалізації громадянами діалогової моделі політичної участі на постійній основі, в Україні ще не завершено. Можна говорити про певні вузлові моменти, які сприяли актуалізації цієї проблеми. Так, Конституція України гарантує громадянам право брати участь в управлінні державними справами (Ст. 38) і направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (Ст. 40). Проте реальні механізми реалізації цих прав не були визначені доволі довго, що стало на заваді формуванню у масовій свідомості уяви про їх важливість: 2000 року тільки 0,5 % громадян України назвали серед основних прав людини право брати участь в управлінні державою [25, с. 41 – 42].

Зруйнувати стереотипи щодо меж участі громадян у процесах державного управління був покликаний Указ Президента України від 17

**Діалогові форми політичної участі:
передумови та перспективи становлення в Україні**

Наталія Ротар

травня 2001 року „Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади”. Ним передбачалася розробка низки заходів для поліпшення умов для реалізації громадянами конституційних прав на участь в управлінні державними справами та на вільний доступ до інформації про діяльність органів державної влади. Найважливішим кроком мало стати формування робочої групи з підготовки пропозицій щодо забезпечення гласності і відкритості влади, завданням якої була підготовка низки законопроектів, спрямованих, зокрема, і на визначення ефективних механізмів залучення громадськості до процесів формування і реалізації державної політики, підготовки і прийняття проектів законів, інших нормативно-правових актів та рішень органів влади, оцінки діяльності цих органів щодо виконання прийнятих рішень. Згодом Указом Президента України „Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади” від 1 серпня 2002 року було визначено стратегію забезпечення відкритості формування та реалізації стабільної і зрозумілої громадянам економічної та соціальної політики держави, основним принципом якої стало забезпечення реалізації права громадян на отримання інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Отже, постановка проблеми політичної участі громадян у міжвиборчий період відбувалася у термінах прозорості та відкритості влади, тоді як питання впливу на неї через діалог лишилося поза увагою.

Тільки починаючи з 2003 року українська влада предметно почала говорити про необхідність унормування механізмів участі громадян у процесах політичного управління. Зокрема, український політикум активно обговорював проект Постанови Кабінету Міністрів „Про механізм участі громадян у процесі формування та реалізації державної політики центральними та місцевими органами виконавчої влади”, яким передбачався розвиток і впровадження публічної політики, якнайширше залучення громадськості до процесу формування та реалізації державної політики, сприяння усвідомленню та загальному розумінню громадськістю її ролі і важливості участі у цих процесах, розвиток активного співробітництва і партнерських відносин з громадськими організаціями і політичними партіями, підтримка громадських ініціатив, спрямованих на поглиблення співпраці та підвищення результативності управлінської діяльності тощо. У проекті „Порядку проведення публічного обговорення питань формування та реалізації державної політики центральними та місцевими органами виконавчої влади”, який додавався до проекту Постанови, давалося термінологічне визначення громадськості, яка розумілася як громадяни, політичні партії, громадські організації та інші об'єднання громадян. Визначення громадянина як представника громадськості створювало перспективи поглиблення конституційних норм політичної суб'єктності громадян.

Обговорення проекту Постанови КМУ стимулювало початок діалогу між владою і громадянами, що мало вияв у формуванні системи дорадчих органів при Президенті України та КМУ – громадських рад. 2003 року було створено, відповідно, 28 та 23 дорадчі органи, переважна більшість з яких набула статусу міжвідомчих. Інші були створені як експертні ради. З 16 міністерств працювали з громадськими радами тільки 2; громадські ради були створені і функціонували лише при 3 з 35 державних комітетів і центральних органів виконавчої влади. З 23 комітетів Верховної Ради співпрацювали з громадськими радами 5 [16, с. 7]. Проте навіть ті громадські ради, що були утворені і почали функціонувати, здебільш оцінювали свою роботу як малоефективну, зважаючи на небажання влади вести з ними діалог.

Основними причинами низької ефективності діалогу був дорадчий статус громадських рад, невизначеність джерел їх фінансування, специфіка формування складу цих рад та їх керівництва. Тоді окреслилась ідея створення двох типів громадських рад. Перший тип – громадські експертні ради, до складу яких входитимуть експерти, фахівці, науковці, що працюють у неурядових структурах, з метою комплексного аналізу політики певного органу. Другий тип – власне громадські ради, які утворюватимуться з громадських діячів, політично активних громадян, що презентують інтереси певних груп і матимуть на меті прогнозування реакції громадськості на державні рішення, окреслення пріоритетних проблем у тій чи іншій сфері суспільного розвитку [17, с. 43]. Проте ця ідея не була реалізована.

Не слід випускати з поля зору й проблему зацікавлення громадян у діалозі з владою та готовності до нього. За оцінками представників центральних органів виконавчої влади, 2003 року 43 % громадян були скоріше готові, ніж не готові до використання діалогових форм політичної участі у вигляді відкритого співробітництва з органами виконавчої влади, 29 % – скоріше були не готові, ніж готові до цього, 21 % – готові, 5 % – не готові [13, с. 33]. Основною причиною того, що тільки 21 % громадян повністю вважали себе готовими до участі у діалозі з владою, був низький рівень довіри до всіх гілок влади, який транслюється упродовж усіх електоральних циклів трансформаційного періоду. Рейтинг основних чинників, здатних підвищити рівень довіри громадян до виконавчої влади, наведено у **таблиці 1**.

Аналіз даних, наведених у **таблиці 1**, засвідчує, що для більшості державних службовців мотивація налагодження діалогу з громадянами лежала у площині владного дискурсу, який, починаючи з травневого 2001 року Указу Президента, формувався у напрямі обговорення гласності та відкритості влади. Такий підхід демонструє орієнтацію на монолог влади, тоді як форми взаємодії між владою і громадянами, які є причиною чи наслідком використання останніми діалогових форм політичної участі –

**Діалогові форми політичної участі:
передумови та перспективи становлення в Україні**

Наталія Ротар

отримання зворотного зв'язку, зацікавленість громадськості у роботі з урядом, сформована система взаємовідносин влади з громадськістю – характеризують позицію 4 % державних службовців з органів центральної виконавчої влади (по кожному варіанту). Більше того, переважна більшість представників управлінь зв'язків з громадськістю центральних органів державної влади визначали тоді суть проблеми консультування з громадськістю як надання громадянам консультацій. Отже, не було розуміння процесу консультування як „низки взаємодії між урядом і зацікавленими сторонами”, яке „простягається від вислуховування громадян до діяльності щодо спільно узгоджених рішень”, між якими „розміщуються діалог, дискусія та аналіз” [24, с. 4].

Таблиця 1

**Чинники забезпечення довіри до установ виконавчої влади
з боку громадян в оцінках державних службовців**

№ п/п	Чинники	Важливість чинника, % підтримки
1	Відкритість, прозорість дій уряду і установи	33
2	Максимально об'єктивне, достовірне, вчасне інформування громадськості про події, плани, рішення	25
3	Ефективні та якісні рішення	13
4	Чітка, принципова позиція уряду	6
5	Утримались від коментарів	6
6	Отримання зворотного зв'язку	4
7	Зацікавленість громадськості у роботі з урядом	4
8	Сформована система взаємовідносин влади з громадськістю	4
9	Авторитет регіональних представників виконавчої влади	2
10	Правова грамотність громадськості з визначених питань	2

Джерело: [13, с. 33].

Водночас представники громадських організацій зауважили (79 %) [6, с. 6], що на місцевому рівні співпраця з владою є доволі конструктивною і плідною, проте для впливу на процес ухвалення політичних рішень на загальнонаціональному рівні їм бракує правових механізмів громадського контролю за діяльністю органів влади, а також інформації щодо основних рішень, які ухвалюються, небажання влади співпрацювати з громадськими організаціями в форматі діалогу (**таблиця 2**).

Однією з причин неналагодження конструктивної співпраці з центральними органами влади слід визнати прагнення громадських організацій обмежити сферу своєї діяльності проблемами, розв'язання яких не призводить до конфліктів з владою.

2004 року влада ініціювала низку заходів, які повинні були сприяти формуванню постійного діалогу з громадянами. 31 липня Указом Президента „Про забезпечення умов для більш широкої участі

громадськості у формуванні та реалізації державної політики” було визначено основні принципи такого діалогу, зокрема: проведення консультацій з громадськістю; організація широкого роз’яснення вимог законодавства щодо участі громадян в управлінні державними справами; забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади; активізація діалогу керівників органів виконавчої влади з громадськістю. На підставі цього Указу 15 жовтня Постановою КМУ „Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” було затверджено порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, у якому основна роль відводилася новому суб’єкту діалогу між владою і громадянами – Громадській раді при КМУ та громадським радам при місцевих органах виконавчої влади. Функціонально Громадська рада при КМУ визначалася як консультативно-дорадчий орган, що здійснює координацію діяльності громадських рад при центральних, місцевих органах виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики. Основними завданнями громадських рад усіх рівнів були консультації з громадськістю, сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; забезпечення врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання рішень органів виконавчої влади всіх рівнів.

Таблиця 2

**Співпраця громадських організацій
з центральними та місцевими органами влади**

Рівень відносин	Конструктивна співпраця	Співпраці немає	Конфліктні відносини
Відносини з центральними органами влади	38	57	5
Відносини з місцевими органами влади	78	16	5

Зауважимо, що науковці дещо по-іншому визначають суть громадських рад. Вони характеризуються як „неформальні громадські структури, що працюють з органами державної влади та місцевого самоврядування у визначених ними сферах та організаційних форматах”; „утворення за участю представників громадськості, які мають формалізовану внутрішню структуру і яким державні органи чи органи місцевого самоврядування передають певні повноваження своїм рішенням, ухваленим відповідно до своєї компетенції та/або з якими консультуються з приводу підготовки, прийняття і виконання владних рішень” [27, с. 36].

Отже, за Постановою КМУ, основним механізмом становлення діалогових форм політичної участі громадян ставали консультації з

**Діалогові форми політичної участі:
передумови та перспективи становлення в Україні**

Наталія Ротар

громадськості, метою яких мало бути ширше залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання їм більшого доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади та забезпечення гласності, відкритості і прозорості в діяльності цих органів. Вперше у нормативному документі було використано поняття **системний діалог органів виконавчої влади та громадськості**, який повинен сприяти підвищенню якості підготовки і прийняття рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням думки громадськості, створенню умов для участі громадян у виробленні проектів таких рішень.

У Постанові окреслювалося проблемне поле діалогу влади і громадськості, зокрема: консультації можуть проводитися щодо проектів нормативно-правових актів, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян; проектів державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішень щодо ходу їх виконання; звітів головних розпорядників коштів Держбюджету України про витрачання бюджетних коштів за попередній рік; інформації про роботу КМУ, центральних і місцевих органів виконавчої влади тощо.

Аналіз звітів про перебіг і результати використання владою механізму консультацій з громадськістю засвідчив, що й сьогодні вони відбуваються відповідно до стратегії **згори – вниз**, обраної владою для взаємодії з громадянами, оскільки:

- не стосуються конкретних пропозицій влади у тій чи іншій сфері державної політики, а тому не здатні формувати предметне поле дискусії;
- іноді ініціюються як інформаційні нагоди для позиціонування представників влади;
- не надають учасникам консультацій та обговорень рівних прав щодо висловлення власних позицій і пропозицій;
- не розроблено і законодавчо не визначено механізмів інформування про врахування владою результатів обговорень.

Для ширшого залучення громадян до участі в діалозі з владою при органах виконавчої влади було утворено громадські ради, до складу яких увійшли представники громадських організацій, профспілок та інших об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування, ЗМІ. Одним з найважливіших завдань цих рад є сприяння розвитку громадянської ініціативи, яка може набувати таких форм:

- **касаційні** законодавчі ініціативи, які стосуються щойно ухваленого політичного рішення і є реакцією на урядову політику;
- **превентивні** законодавчі ініціативи, суть яких зводиться до впливу на процес ухвалення політичних рішень на етапі їх розробки;
- **альтернативні** законодавчі ініціативи, які можуть запобігати політичним крокам влади або бути реакцією на них;
- **інноваційні** законодавчі ініціативи, метою яких є участь громадян у формуванні міжвиборчого політичного дискурсу.

Проте ініціативи влади з інституціалізації консультацій з громадськістю як основи діалогу між нею і громадянами не були повністю віддзеркалені у масовій свідомості. У листопаді 2004 року 38,9 % громадян вважали, що необхідно розробити додаткові механізми проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю; 11,4 % зауважили, що такі механізми існують, їх треба лише активно застосовувати; 9,3 % схилилися до думки, що за нинішніх умов від них не може бути жодної користі.

Після президентських виборів 2004 року влада намагалася вдосконалити й завершити інституційне оформлення принципів становлення та функціонування діалогових форм політичної участі. Зауважимо, що потреба і влади, і громадян у діалозі особливої ваги набуває тоді, коли розробляється новий політичний курс, адже максимально відкрите пояснення та обговорення його основних положень може забезпечити йому широку соціальну підтримку, прискорити процес легітимації основних рішень влади, сформулювати та закріпити у масовій свідомості модель демократичного типу відносин між основними суб'єктами політичного процесу.

Указом Президента України „Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 15 вересня 2005 року було ініційовано проведення щорічних Президентських слухань – постійно діючого механізму громадських консультацій, основним організатором яких ставала Стратегічна Рада при Президентові України. На перших Президентських слуханнях „Виклики, породжені свободою”, які відбулися 28 листопада 2005 року, В. Ющенко підкреслив, що „тільки погляд очі в очі, пряма дискусія, неодноразова, десятки круглих столів можуть дати відповідь на те, хто ми є, яку політику ми маємо вести”, сприятиме цьому і консолідована співпраця „влади, суспільства і громадянина” [26, с. 6].

Команда В. Ющенка справді зробила ряд кроків для підвищення ефективності діалогу з громадськістю. Опитування представників недержавних громадських об'єднань засвідчили, що 60 % з них вважають, що для громадських організацій можливостей співпраці з владою стало більше; 35 % влада пропонувала співпрацю, проте тільки в одному випадку (1,6 %) співпраця була результативною; 80 % опитаних вказали, що самостійно ініціювали діалог з владою, проте він виявився вдалим лише у трьох випадках (5 %) [Розраховано за: 7, с. 10].

Загалом, активізація створення громадських рад на всіх рівнях владної вертикалі у постпомаранчевий період ще раз наочно продемонструвала низьку результативність діалогу між владою і громадськістю. Основні причини цього: інерційне відтворення владою орієнтацій на консультації з громадськістю „раз на рік одразу з усіма (громадськими організаціями, громадянами – прим. авт.) і з усіх питань” [4]; розуміння громадськими організаціями громадських рад не стільки як механізму впливу на владу,

**Діалогові форми політичної участі:
передумови та перспективи становлення в Україні**

Наталія Ротар

скільки як способу інкорпорації у її структури з перспективою виконання окремих функцій влади.

Слушним є зауваження В. Нанівської, що в Україні „два суспільні актори демократії – влада та громадянське суспільство – залишаються радянськими, тобто диктують і вимагають виконання, не беручи на себе відповідальність за повний і тривалий процес підготовки та супроводження рішення до його виконання. ...Президент і уряд завалені зверненнями громадян, організуються гарячі лінії, створюються громадські ради. Проте nereформована командно-адміністративна урядова машина не має механізмів взаємодії з громадськими представниками груп інтересів. Влада не випускає жодного публічного документа про свої наміри, плани, аргументи щодо державної політики крім ще радянських указів, постанов, законопроектів. Суспільству і владі гостро потрібні ...публічні документи про зміст державної політики, що становитимуть основу для змістовного суспільного діалогу” [3].

Зруйнувати стереотипи здійснення влади та взаємодії з нею покликана „Концепція взаємодії держави з громадянським суспільством”, оприлюднена у травні 2006 року та обговорена на базі обласних управлінь юстиції міст Хмельницького, Одеси, Полтави за участю представників громадських організацій, наукових установ. Зауважимо, що розробка Концепції стимулювалась не стільки внутрішнім бажанням влади остаточно інституціалізувати діалогові форми політичної участі громадян, скільки необхідністю виконати вимогу пункту 10 Заходів щодо виконання у 2005 році Плану дій Україна – ЄС. Основним каналом взаємодії влади і громадян було визначено інститути громадянського суспільства, „що мають право брати участь у процесі прийняття та реалізації таких рішень на всіх його етапах – від початкових стадій обговорення доцільності їх прийняття до остаточного прийняття та реалізації” [14].

Аналіз правового поля, у якому формуються діалогові форми політичної участі громадян України, засвідчує, що влада спрямувала свої зусилля на діалог з громадськістю – інституційно оформленими об'єднаннями громадян. Концепція продовжує українську традицію правового визначення діалогових форм політичної участі громадян через систему посередників. На нашу думку, інститути громадянського суспільства як транзитивний механізм трансляції інтересів громадян ефективні там, де громадянське суспільство сформоване та має тривалу практику функціонування. В Україні, де такі інститути перебувають на стадії становлення, очікувати від них здійснення у повному обсязі функцій, що забезпечують участь громадян в процесах політичного управління, поки що зарано.

На нашу думку, потребою демократизації політичного процесу в Україні є індивідуалізація діалогу, що сприятиме утвердженню задекларованого Конституцією статусу політичної суб'єктності

громадянина у міжвиборчий період. Науковці справедливо відзначають, що „громадянин – не просто людина або індивід, особистість, а суб’єкт власних прав, своїх законних повноважень, які встановлюються всім суспільством” [5, с. 93]. Тому регламент громадських обговорень міг би бути дещо ширшим. Правом участі в обговоренні мають наділятися не тільки репрезентативні групи, об’єднання громадян, що „провадять свою діяльність у певній галузі (сфері) чи регіоні” (п. 20 постанови КМУ), а й окремі громадяни. Така потреба мотивується, по-перше, досить низьким рівнем внутрішньоорганізаційної демократії як всередині політичних партій, так і інших об’єднань громадян, незавершеністю процесів політичної структуризації суспільства. До сьогодні частка рядових членів громадських організацій, що беруть участь у громадських слуханнях, мінімальна. Наприклад, серед учасників громадських слухань, на яких аналізувався хід реалізації Програми діяльності уряду у 2003 році, 83,87 % представників громадських організацій обіймали в них керівні посади [11]. По-друге, це б відкинуло потребу й унеможливило винесення владою на всенародне обговорення потрібних тільки їй проектів.

Європейська практика використання громадянами діалогових форм політичної участі лежить за площиною терміна консультування з громадськістю, оскільки реалізується в контексті консультацій із зацікавленими сторонами, які визначаються як громадські організації, представники громадськості та громадяни. Зважмо на таке: „...механізм консультування є складовою діяльності всіх інституцій ЄС у межах законодавчого циклу, починаючи від визначення напрямків політики і підготовки пропозиції Комісії щодо прийняття закону та закінчуючи його впровадженням. Залежно від спрямованості пропозиції мета проведення консультацій полягає в тому, щоб зібрати коментарі/пропозиції або зауваження представників регіональних та місцевих влад, недержавних організацій, асоціацій, окремих громадян, академічних кіл, технічних експертів та представників третіх країн, які можуть бути в цьому зацікавлені” [10, с. 215]. Отже, європейський досвід діалогу між владою і громадянами визнає громадян суб’єктами цього діалогу.

Перспективи формування ефективних механізмів реалізації діалогових форм політичної участі в Україні визначаються специфікою і особливостями комунікативного процесу між владою і громадянами. Зокрема, інституційною спроможністю органів державної влади, а саме: наявністю експертів з публічної політики, здатних виробляти політику у сфері державного управління; рівнем розвиненості громадянського суспільства, здатного генерувати та аналізувати інформацію, впливати на процес ухвалення політичних рішень; існуванням ефективних механізмів консультування; наявністю механізму відповідальності уряду щодо використання зауважень/пропозицій громадськості; забезпеченням достатнього часу, який дозволить владі сприймати, акумулювати,

**Діалогові форми політичної участі:
передумови та перспективи становлення в Україні**

Наталія Ротар

опрацьовувати нові ідеї та пропозиції від громадян.

Одним з найважливіших аспектів процесу комунікації між владою і громадянами, що сприятиме формуванню діалогових форм політичної участі, є забезпечення оптимізації доступу громадян до інформації про діяльність органів центральної та місцевої влади. Підкреслимо, що володіння якісною інформацією визначає характер політичної компетентності громадян, її рівень, інструментальні та функціональні характеристики. Відповідно до Закону України „Про інформацію” (Ст. 10), обов’язком органів державної влади, органів місцевого і регіонального самоврядування є інформування про свою діяльність та ухвалені рішення; створення у державних органах влади спеціальних інформаційних служб і систем, що забезпечуватимуть доступ громадян до інформації у встановленому порядку; забезпечення вільного доступу суб’єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів. Забезпечення доступу громадян до інформації може здійснюватися шляхом використання процедури запиту, яким є зверненням громадян з вимогою надати можливість ознайомитися з офіційними документами, навіть якщо вони безпосередньо не стосуються громадянина.

Україна ратифікувала Оргуську конвенцію, що проголошує курс на полегшення доступу громадян до інформації. Надання громадянам усього комплексу інформаційних послуг дозволяє їм артикулювати свої інтереси, а державним органам – забезпечувати належне врахування таких інтересів. Проте здебільш державні службовці, особливо на місцевому рівні, не знають про існування цієї конвенції або не вважають її обов’язковим документом. Зокрема, аналіз, проведений експертами Фонду „Європа ХХІ”, засвідчив, що в усіх регіонах України громадянам однаково бракує, по-перше, комплексу соціально значимої інформації, по-друге, інформації про процес обговорення та ухвалення політичних рішень в органах державної влади [29, с. 5]. Ця проблема прямо стосується перспектив формування діалогових форм політичної участі. Більш ефективному доступу громадян до інформації, на нашу думку, слугуватиме:

- унормування статусів документів в органах державної влади та місцевого самоврядування, визначення серед них кола документів, до яких громадяни мають вільний доступ;
- формування та систематичне поповнення вільних для доступу громадян архівів рішень, що ухвалюються органами державної влади і місцевого самоврядування;
- активніше використання органами державної влади і місцевого самоврядування мережі Інтернет для вчасного розміщення інформації про процес ухвалення конкретних політичних рішень, програм соціально-економічного розвитку;

- висвітлення у ЗМІ поточної роботи органів влади;
- правове визначення комунікативних функцій громадських організацій, зорієнтованих на налагодження діалогу між громадянами і владою.

Окрім безпосереднього звернення до офіційних установ, доступ громадян до інформації здійснюється за допомогою трьох основних каналів трансляції інформації – ЗМІ, інституту політичної експертизи, громадських організацій. Зокрема, їх роль у комунікативних процесах посилюється тим, що вони можуть виконувати функції структур входу у політичну систему та забезпечити моделювання в масовій свідомості принципів використання діалогових форм політичної участі. Ми підтримуємо думку, що демократія досягає розквіту у тих країнах, „де закон ефективно захищає право громадян вступати до різних асоціацій в ім'я спільних громадянських цілей та формувати групи, що відображають їх спільні думки, судження, цінності, інтереси” [22, с. 17]. Отже, найефективнішим механізмом трансляції інформації про діяльність влади, про можливості співпрацювати з нею є громадські організації, які здатні забезпечити ефект реального залучення громадян до процесів ухвалення політичних рішень.

На 31 січня 2005 року в Україні діяло 1937 громадських і 699 благодійних організацій загальнодержавного рівня, 11 тисяч громадських і понад 5 тисяч благодійних організацій обласного рівня та 9 тисяч громадських і близько 3 тисяч благодійних організацій районного рівня [18, с. 15]. Проте їх поширення на території країни коливається від 0,8 на 1 тисячу жителів до 2,5 – 3,0, причому 70 % з них зорієнтовані на роботу з категоріями населення, які потребують соціального захисту від держави, тоді як інтереси економічно активного населення представлені громадськими організаціями набагато менше [30, с. 673]. Незважаючи на значну кількість зареєстрованих громадських організацій, спостерігається різкий дисбаланс між кількісними показниками інститутів громадянського суспільства та їх якісними показниками, ефективно-дієвим наповненням [9, с. 31].

Та й кількісні показники членства у громадських організаціях незначні. Так, 2002 року лише 4,7 % громадян брали участь у громадській діяльності. Серед них 69,5 % робили це тому, що така діяльність відповідала їх переконанням, 12,4 % пов'язували з нею можливість розв'язання власних проблем, близько 10 % мали на меті отримання грошей, тобто керувалися корисливими мотивами. Серед усього загалу 53 % не мали потреби у залученні до громадської діяльності [33]. Показово, що тільки 35,9 % висловили наміри і бажання брати участь у роботі громадських організацій в майбутньому, а 60,3 % залишилися байдужими до перспектив ведення діалогу з владою, які відкриваються перед ними через участь у громадських організаціях [28].

**Діалогові форми політичної участі:
передумови та перспективи становлення в Україні**

Наталія Ротар

На нашу думку, специфіка мобілізації громадянськими організаціями громадян України на використання діалогових форм політичної участі визначається й тим, що вони з часів проголошення незалежності асоціюються в масовій свідомості з осередками загальної антиурядової орієнтації. Цим пояснюється доволі цікава специфіка їх впливу на громадян: вони доволі легко мобілізують громадян на протестні виступи і наражаються на байдужість, коли йдеться про конструктивну ініціативу та альтернативу, що виходить за межі відкритого конфлікту з владою і вкладається в межі дискурсивної, а не протестної моделі політичної участі.

Представники громадських організацій вважають, що громадяни не використовують ці організації як структури входу до політичної системи, оскільки не володіють інформацією про їх роль в процесі управління (67 %). Другою причиною відсторонення від діяльності громадських організацій є те, що громадяни переймаються повсякденними проблемами виживання (66 %) [6, с. 35]. Не слід не зважати й на не завжди високий рівень професійної підготовки представників громадських організацій щодо розуміння специфіки роботи влади та її потреб, уміння грамотно сформулювати власні пропозиції та презентувати проекти, а також на недостатній рівень їх компетентності в цілому.

Отже, особливого значення набуває потреба консолідації усього третього сектора та вироблення спільної стратегії діалогу з владою. На думку окремих експертів, головним пріоритетом реформ в Україні має бути не розвиток громадського сектора – „він вже активно працює, а створення демократичних форм здійснення влади” [20, с. 27]. Основна роль у здійсненні публічної політики належить громадським організаціям, ефективність роботи яких вимірюється рівнем успішності презентації інтересів соціальних груп в процесі ухвалення політичних рішень та вмінням вступати у взаємодію з владою при виробленні та реалізації державної політики.

Проте слід враховувати реальний стан речей. Більшість громадян України ще не зорієнтовані на засвоєння та використання діалогових форм політичної участі. Вони не прагнуть підвищувати рівень своєї політичної компетентності задля презентації власної суб'єктності в процесі ухвалення політичних рішень. Вихідним у розумінні причин цього є те, що значна кількість громадян не очікує від влади позитивної реакції на власну міжвиборчу конвенційну активність, а тому й не зорієнтована на те, що дії влади щодо залучення громадськості до вироблення і схвалення державних рішень мають бути найважливішим напрямом діяльності уряду. Зокрема, 64,3 % громадян вважають, що пріоритетним напрямом у діяльності КМУ має стати вирішення соціальних проблем, 47,6 % – прискорення економічних реформ, 35,6 % – подолання нерівності у соціально-економічному розвитку регіонів, 29,5 % – підвищення міжнародного авторитету України, 16,9 % – залучення громадськості до

вироблення й ухвалення державних рішень, 14,2 % – розвиток місцевого самоврядування, 11,3 % – делегування владних повноважень з центру до регіонів [19]. Отже, більшість громадян орієнтується на розв'язання усього комплексу проблем суспільного розвитку сильною центральною владою, тоді як місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування апіорі вважаються менш дієздатними, а інститути громадянського суспільства майже не беруться до уваги як механізм впливу на владу будь-якого рівня.

Б. Барбер підкреслює, що пряма демократія потребує не тільки реалізації всього спектра форм політичної участі громадянами, що діють в межах певної політичної системи, а й „громадянської підготовки та громадянської компетентності для ефективної участі в обговоренні та ухваленні рішень. Демократія участі, таким чином, розуміється як пряме правління освічених громадян. Громадяни – це не просто окремі індивіди, що діють у приватній сфері, а добре поінформовані суспільні громадяни, які віддалилися від винятково власних інтересів настільки, наскільки суспільна сфера відокремлена від приватної. Демократія – це не стільки правління народу чи правління мас, скільки правління освічених громадян” [34, р. 23]. Це, на нашу думку, є однією з найважливіших проблем політичного сьогодення, проблемою, яка може визначати суть перебігу електоральних циклів на всіх його етапах – проблему політичної компетентності громадян.

У нових демократіях питання підвищення політичної компетентності громадян неминуче актуалізується у площині проблеми громадянської освіти, яка повинна змінити людину так, щоб вона стала здатною „приймати свої власні рішення на підставі власних думок, яка без страху може оспорити думки іншої людини, але при цьому поважаючи її саму і її думки; яка може змінити свої погляди, якщо факти виправдовують цю зміну, і могла б приєднатися до інших, якби спільні зусилля були більш ефективні, ніж діяльність на самоті” [23, с. 13 – 14]. Владі працювати з неосвіченим населенням набагато легше, адже переконувати невідповідну аудиторію можна з використанням мінімуму аргументів. „Політика стає для громадян їх університетом, громадянська сфера – їх тренувальним майданчиком, участь у політичному житті – їх наставником”, – зауважує Б. Барбер, підкреслюючи, що успіх використання діалогових форм політичної участі полягає не тільки у можливостях їх використання, що надаються владою, чи у високому рівні політичної компетентності, а багато в чому визначається регулярністю участі та рівнем політичної активності громадянина [1, с. 261].

Насамкінець зауважимо, що нині ми стали свідками двох паралельних монологів – влади і громадян, автономне існування яких віддаляє перспективу їх діалогу. Організація діалогу між владою і громадянами, поза сумнівом, є складним процесом, проте його постійне ініціювання двома сторонами стимулюватиме поступове формування громадської думки про

**Діалогові форми політичної участі:
передумови та перспективи становлення в Україні**

Наталія Ротар

основні механізми, форми і методи досягнення політичного консенсусу, соціальної солідарності та інтеграції в суспільстві.

Основними суб'єктами, здатними генералізувати діалог між владою і громадянами, є політична (владна і опозиційна) та інтелектуальна (зосереджена в громадських організаціях) еліти.

Література:

1. **Барбер Б.** Сильна демократія: політика учасницького типу // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 254 – 262.
2. Відкритість української влади: проблеми і перспективи. Стенограма обговорення на „круглому столі”. – К.: НІСД, 2002. – 59 с.
3. Віра Нанівська: Публічна політика – виклик для нової влади // Вісник Центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2005. – 5 грудня. – Число 42 (301).
4. Громадські ради: у діалозі влади і суспільства помилок припускаються обидві сторони // Вісник Центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2005. – 19 грудня. – Число 44 (303).
5. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / Заг. ред. Ф. М. Рудич. – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 412 с.
6. Громадянське суспільство в Україні. Аналітичний звіт за результатами загальнонаціонального опитування недержавних організацій України. Підготовлено фондом „Демократичні ініціативи” та СОЦІС на замовлення Світового банку / Бачинський Я., Кучерів І., Бекешкіна І., Стегній О., Полуйко В. – К., 2003. – 54 с.
7. Громадянське суспільство: досвід виборів та нова стратегія: Матеріали конференції, 19 – 20 березня 2005 р., Київ / Ред. О. Боронь – К.: Агенство „Україна”, 2005. – 88 с.
8. **Гутман Е., Томпсон Д.** Устрій дорадчої демократії // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 327 – 363.
9. **Дергачов О.** Особливості розвитку й організації структур громадянського суспільства // Україна: плоди дванадцяти бурхливих років: Зб. ст. / Фонд ім. Фрідріха Еберта, регіональне представництво в Україні, Білорусі, Молдові. Упоряд. та редак.: В. І. Андрійко та Г. Курт. – К.: Заповіт, 2003. – С. 31. (С. 6 – 56).
10. Документ для консультацій: Зміцнення культури діалогу – пропозиція щодо загальних принципів та мінімальних стандартів консультацій, які проводяться Європейською Комісією із зацікавленими сторонами // Громадські ради в Україні. Довідник / Упорядник М. Дациба.

– К.: УНЦПД, 2003. – С. 214 – 227.

11. Експертне дослідження „Удосконалення форм співпраці громадських організацій з органами влади” (Український інститут підвищення кваліфікації працівників телебачення, радіо і преси, березень 2004 р.) // http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art-id=15063739&cat_id=15054520

12. **Єшкілев В., Кампо В., Ляпін Д., Панцир С., Підлуська І.** Корені трави. Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку / Г. Усатенко (ред.), І. Підлуська (упоряд.). – К.: Фонд „Європа ХХІ”, 2003. – 285 с.

13. Звіт про проведення дослідження. Оцінка спроможності структурних підрозділів з питань взаємодії з громадськістю міністерств та інших центральних органів виконавчої влади виконувати свої функції на належному рівні. – К., 2003. – 48 с.

14. Концепція взаємодії держави з громадянським суспільством. Проект // <http://www.minjuust.gov.ua/?do=d&did=7544&sid=discuss>

15. Корені трави - 2: Участь громадськості у формуванні політики: У 2 ч. / І. Підлуська (наук. ред.), Г. Усатенко (упоряд.), О. Боронь (упоряд.). – К.: Фонд „Європа ХХІ”, 2004. Ч. 1. – 196; Ч. 2. – 304 с.

16. **Лациба М., Ходько Н.** Вступ // Структури громадської участі в Україні. Збірник аналітичних матеріалів / За ред. М. Лациби, Н. Ходько. – К.: УНЦПД, 2003. – С. 5 – 8.

17. **Ляпіна К.** Розвиток системи громадських дорадчих органів та їх вплив на прийняття державних рішень // Структури громадської участі в Україні. Збірник аналітичних матеріалів / За ред. М. Лациби, Н. Ходько. – К.: УНЦПД, 2003. – С. 43. (С. 43 – 44.)

18. **Масальський А., Богун І.** Сучасне і майбутнє громадянського суспільства в Україні // Участь громадськості в політичних процесах: Корені трави - 3 / Національний фонд підтримки демократії (США); Фонд „Європа ХХІ” / І. Підлуська (наук. ред.), Г. Усатенко (упоряд.), О. Боронь (упоряд.). — К.: Агентство „Україна”, 2005. – С. 15. (С. 15 – 22).

19. Масове опитування населення „Уявлення громадян про місце Уряду в системі органів державної влади, його пріоритетні якості та напрями діяльності” (Інститут соціальної та політичної психології АПН України, червень, липень, вересень 2003 р.) // http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art-id=15062108&cat_id=15054520

20. **Никитин В. А.** Проблемы становления публичной политики в Украине // Публичная политика – 2005. Сб. статей / Под ред. М. Б. Горного и А. Ю. Сунгурова. – СПб.: Норма, 2006. – С. 27 – 34.

21. Оцінка доступу до інформації, участі у прийнятті рішень та правосуддя в Україні. Аналітичний огляд. О. Стегній, Є. Хлобистов, Л. Попова, О. Сімонова, С. Сухобойченко, Є. Бойко, Ю. Гарник. – К.: Еко Право-Київ, 2004. – 60 с.

**Діалогові форми політичної участі:
передумови та перспективи становлення в Україні**

Наталія Ротар

22. Патрик Дж. Дж. Гражданское общество в период третьей волны демократии: его значение для гражданского образования // Гражданское образование: содержание и активные методы обучения / Под ред. Шехтера С., Воскресенской Н. - М.: Межрегиональная ассоциация „За гражданское образование”, 1997. - С. 17 - 21.

23. Пілон Дж. Дж. Глобальна революція та потреба у громадській освіті у колишньому радянському блоці. - К.: IFES, 1995. - 23 с.

24. Посібник щодо проведення публічних консультацій / Н. Гнидюк, В. Горшкова, Н. Дніпренко, Т. Маркіна, А. Шпичко. За ред В. Нанівської. - К., 2004. - 67 с.

25. Права і свободи людини в Україні: Результати загальнонаціонального опитування громадської думки. - К.: Сфера. - 116 с.

26. Президентські слухання „Виклики, породжені свободою” // Україна: Події. Факти. Коментарі. - 2005. - № 22. - С. 6 - 9.

27. Рада і депутат: робота в ім'я громади. Залучення громадськості до підготовки та ухвалення рішень органами місцевого самоврядування та розвитку громад / А. Ткачук, Є. Фишко, Ю. Ганущак та ін. - К.: Ін-т громадянського суспільства, ІКЦ „Леста”, 2005. - 228 с.

28. Результати масового опитування „Деякі актуальні питання забезпечення участі громадськості у формуванні і реалізації державної політики” // http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art-id=15352015&cat_id=15054520

29. Стан та перспективи оптимізації доступу до інформації / Упорядники: І. Підлуська, С. Горобчишина. - К.: Агенство „Україна”, 2005. - 20 с.

30. Український соціум / Національний ін-т стратегічних досліджень / За ред. Крисаченка В. С. - К.: Знання України, 2005. - 792 с.

31. Участь громадськості в політичних процесах: Корені трави - 3 / Національний фонд підтримки демократії (США); Фонд „Європа ХХІ” / І. Підлуська (наук. ред.), Г. Усатенко (упоряд.), О. Боронь (упоряд.). - К.: Агентство „Україна”, 2005. - 350 с.

32. Участь громадян у прийнятті державних рішень. Партнерська взаємодія влади і громадських інститутів в Україні: загальна методологія запровадження, міжнародний досвід / Український незалежний центр політичних досліджень: За заг. ред. І. Попова. - К., 2006. - 32 с.

33. Якименко Ю. Громадянська активність в Україні: чи приречені ми мати те, що маємо? // Дзеркало тижня. - 2002. - 26 жовтня - 1 листопада. - № 41.

34. Barber R. B. Participatory Democracy // Encyclopedia of Democracy. - Vol. 3. - N.Y., 1995. - P. 23.

Фактори сучасної національної самоідентифікації українців

Максим Розумний,

кандидат філософських наук,
завідуючий відділом стратегічного прогнозування
Національного інституту стратегічних досліджень

Українські дискусії про ідентичність стали предметом спеціального дослідження польського науковця О. Гнатюк [1], феномен нової нації в центрі Європи привернув увагу американця Е. Вілсона [2] та інших зарубіжних дослідників процесів націогенезу в пострадянській Україні. Тим часом, осмислення формування нової української ідентичності на тлі прискорених суспільних трансформацій відбувається у вітчизняній науці й інтелектуальній спільноті не так інтенсивно, як воно, на нашу думку, того заслуговує.

До вагомих набутків в означеній сфері досліджень слід віднести аргументовані підходи до проблеми в працях І. Дзюби, Ю. Пахомова, С. Рябова, М. Мариновича, О. Забужко, І. Кресіної, С. Грабовського, М. Рябчука, О. Сугоняко, Ю. Бадзя, О. Пахльовської, В. Лупація, політологічні й соціологічні концепції М. Михальченка, Є. Головахи, Л. Нагорної, П. Гнатенка, В. Полохала та багатьох інших дослідників.

Натомість спроби надмірно генералізувати проблематику ідентичності, під якою розуміють мало не всю сукупність суспільно важливих явищ і процесів, що супроводжують національно-політичне життя впродовж останніх п'ятнадцяти років, навряд чи можна визнати перспективними. Інша крайність виникає, коли питання про національну ідентичність, свідомо чи вимушено, звужується до етнокультурних взаємин [3]. Питання етнокультурних ідентичностей та взаємин є окремою дослідницькою сферою, що досить ґрунтовно розроблена у вітчизняному суспільствознавстві, зокрема в соціології та політології (І. Курас, В. Свтух, Л. Нагорна, М. Обушний, О. Тоїчкін, О. Слободян, І. Вільчинська, Т. Татаренко).

Наукова інтерпретація процесів, пов'язаних зі змінами у сфері

ідентичності, які супроводжують становлення національної державності та політичну структуризацію українського суспільства, має спиратися на чіткий понятійний і концептуальний базис. На нашу думку, адекватним понятійним оформленням цієї проблеми може бути запропоноване А. Чічановським визначення сучасного українського суспільства як такого, що націоналізується [4]. Результатом такого процесу має стати нова якість спільноти чи, в іншій інтерпретації, – нова спільнота, щодо якої у вітчизняній політологічній думці утвердилося поняття „**політичної нації**”. Його останнім часом активно вводять в науковий дискурс вчені Національного інституту стратегічних досліджень [5], Л. Нагорна, Т. Возняк, Я. Грицак, В. Конопельський, Г. Палій, В. Степаненко (щоправда, останній запроваджує його у певній модифікації – як поняття „громадянської нації” [7]).

Сучасна наука переживає сплеск інтересу до ідентичності як феномена суспільної організації. З одного боку, йдеться про зручне поняття, яке дало змогу виразити й фомалізувати складні процеси, що відбуваються на рівні індивіда, групи і спільноти, та звести їх до спільного концептуального знаменника. А з іншого, за спостереженням М. Кастельса, „в історичний період, що характеризується поширеним деструктуванням організацій, делегітимацією інститутів, згасанням крупних суспільних рухів та ефемерністю культурних проявів, ідентичність стає головним, а іноді й єдиним джерелом смислів” [7].

У зв’язку з небезпекою надмірної генералізації поняття, що завжди виникає в умовах поширення тієї чи іншої наукової моди, вважаємо за необхідне встановити рамки нашого термінологічного вживання поняття ідентичності. Ми тлумачимо **ідентичність передовсім як приналежність до спільноти**. Індивідуальність – вираження тих можливостей самореалізації, які певною спільнотою вироблені і легітимізовані. Власне ім’я – це спосіб відношення до інших членів спільноти, визначення свого місця в її межах.

Відоме спостереження: у Т. Шевченка багато разів зустрічається слово Україна, але жодного разу не трапляється „українець”. Утвердження самоназви для спільноти, належність до якої нині сприймається нами як „природна” данність, відбувалося приблизно сто років тому зусиллями інтелектуальної спільноти, провідниками якої були М. Грушевський, І. Франко, митрополит А. Шептицький, зрештою, чи не найбільш показовим у цьому сенсі є літературний і, сказати б, громадянський псевдонім Лариси Косач.

Від того, яке ім’я і в який час отримала та чи інша спільнота, залежить її чисельність, територія осідку, культурно-цивілізаційна приналежність, обсяг історичної пам’яті, геополітична роль, а сукупності цих чинників визначають тип господарювання, форми державного і громадського самоврядування, панівні мистецькі течії та світоглядні доктрини.

Усі ці дедуктивні конструкції легко накладаються на систему нинішніх уявлень української спільноти про себе, свою долю і свої можливості. Тут можна згадати і тривкий зв'язок основних форм суспільного життя з реаліями козацької доби, з якою, волею романтиків першої половини XIX століття, переважно асоціюється поняття України: і уявлення про аграрну основу життєвого укладу і господарювання; і теза про пограничну, межову цивілізаційну місію як фатум національної історії.

Слід зауважити, що національна самоідентифікація за сучасних умов не втрачає провідної ролі в суспільній свідомості, але дуже суттєво змінює свою форму і засоби поширення. Якщо в попередні історичні періоди її питомим контекстом була наука, філософія, поезія, теоретична свідомість загалом, то нині кожна жива суспільна ідея реалізовується у сфері масової комунікації, на рівні масової свідомості і є переважно предметом (або й інструментом) соціальної інженерії.

Соціальна проблема, що має багато аспектів і ще більше число передумов, – **криза ідентичності**. Вона досить широко висвітлюється у вітчизняній науковій літературі [8] і цілком справедливо ставиться дослідниками в центрі дискусій про природу і механізми формування політичної нації. Але значно наочніше і яскравіше ця криза „схоплюється” в публіцистиці, есеїстиці останніх років. Власне, навколо соціокультурного змісту проблеми ідентичності одному з тижневиків України („2000”) вдалося напередодні президентських виборів 2004 року розгорнути цілий спекулятивний дискурс, у якому органічно доповнюють одне одного стихійність і маніпулятивні технології, читацький інтерес і пропаганда. Надалі дискусія навколо параметрів і факторів національної самоідентифікації поширилася в щотижневу авторську радіопередачу В. Яворівського на першому каналі Національного радіо, спеціалізовані Інтернет-форуми та в інші комунікативні мережі суспільства. Про їх різноманітність може свідчити „sms-референдум” щодо визнання офіційного статусу російської мови, організованого активістами Партії регіонів.

На сьогодні маємо кілька факторів, що впливають на культурно-історичну **самоідентифікацію** соціальних індивідів в Україні.

Перший – це параметри і критерії **традиційної української етнокультурної** ідентичності. Існує стереотипний образ українця, сформований протягом XIX – XX століть у межах романтично-народовського дискурсу, оновлений, до певної міри, консервативно-революційною волюнтаристською ідеологією націоналізму середини XX століття. Важливі здобутки цього напрямку – пантеон національних героїв (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, С. Петлюра, С. Бандера), оформлений фольклорно-рустикальний антураж побуту і колективних маніфестацій, козацький ідеал особистої самореалізації, національно-культурні й політичні ритуали. Але найголовніший

інструмент утвердження даного типу ідентичності – це літературна норма сучасної української мови, яка увібрала в себе всі основні прояви національності, як їх розуміли і продовжують розуміти адепти національного відродження – народність, самобутність, емоційність, пуризм (очищення від „чужого”).

Ця модель ідентичності відтворюється в ідеології, психології та інформаційній активності так званого національно-демократичного табору, головними репрезентантами якого є політичні партії й об'єднання НРУ, УНП, УРП „Собор”, „Наша Україна”, громадські організації „Просвіта”, „Союз українців”, а в інформаційному просторі представлені газетами „Слово Просвіти”, „Літературна Україна”, „Українське слово”, „Шлях перемоги”, „Українська газета” та іншими.

Другий фактор – **імперська російська культурна традиція**, що бере початок у дореволюційній дійсності і спирається на авторитет російської культури XIX – XX століть, що значною мірою визначала формування культурних вподобань і світоглядних настановлень більшості громадян України. Естетична й ідеологічна спадщина О. Пушкіна, М. Гоголя, М. Лермонтова, Ф. Достоевського, Л. Толстого, С. Єсеніна, О. Блока, А. Ахматової, В. Набокова, Б. Пастернака, М. Булгакова, Й. Бродського, В. Висоцького, О. Солженіцина, М. Глінки, М. Мусорського, І. Рєпіна масштабна і наполегливо відтворювалася пропагандистською машиною СРСР класичного, а згодом і „перебудовчого” (з відповідною зміною пріоритетів) періодів. Вона, ця спадщина, була покладена у фундамент культурного самовизначення кожного громадянина колишньої імперії шкільною програмою, авторитетом науки, масовими тиражами книг, театральними репертуарами, усією індустрією масової комунікації СРСР.

Сьогодні ця традиція справляє переважно прихований інерційний вплив, який від того не стає менш значущим. Зокрема, він лежить в основі переконання значної кількості громадян України різного етнічного походження в тому, що російська мова більше надається для „високого” стилю спілкування як на побутовому рівні, так і в сфері культури, науки, і загалом володіння нею є ознакою вищого культурного розвитку, освіченості, певного соціального статусу індивіда. Водночас, ідеологічні репрезентанти цієї течії – політичні організації „Русский блок”, „Русское собрание”, адепти „білогвардійської” субкультури, шанувальники ідеологічно заангажованих творів М. Булгакова („Дні Турбіних”, „Белая гвардія”) не знаходять в сучасних умовах значного суспільного відгуку і підтримки.

Третій фактор – ідеологічна й психологічна **спадщина комунізму**, що лежить в основі ідентичності „радянської людини”. На відміну від попередньої, вона досить чітко означена і досить агресивно репрезентована в усіх шарах соціуму її прихильниками і носіями. Така категоричність адептів комунізму пов'язана з тим, що його позитивні

атрибути – уявне соціальне благополуччя і особистісний успіх – для значної кількості громадян України закорінені в їхньому власному досвіді. Принаймні, такими уявляються роки до перебудови з позицій нинішнього стресогенного, нестабільного і позбавленого віри в справедливість життя більшості громадян. Прикметно, що синдром втоми від перемін супроводжує життя найменш забезпечених верств населення, тоді як колишня номенклатура й у нових умовах зберегла своє домінуюче становище. Тому, визначаючи місце і перспективи цієї форми самоідентифікації, мусимо враховувати ту обставину, що йдеться не стільки про актуальність ідеології, скільки про психологічну реакцію людей, що опинилися в умовах боротьби за виживання і не мають іншого досвіду інтелектуального (ідейного) самоопанування і самоорганізації, окрім комуністичної риторики. „Повернення” до радянської ідентичності є для більшості з них своєрідною формою психологічного „притулку”.

Оскільки механізм „вербування” в цю субідентичність має значну подібність до соціальних практик так званих нетрадиційних церков, то й прихильників комунізму в сучасній Україні можна розглядати як своєрідну ідеологічну (секулярну) секту. Для неї характерні закритість і агресивність, переважання внутрішньої комунікації над зовнішньою, відтворення догматів, вирішальне значення ритуалів і ритуальних атрибутів, стратегія утримання досягнутого і принципова нездатність інтегруватися в соціум (єдиний спосіб – це „зрада” ідеалів і корпорації). Таким шляхом із секти лівих вийшли І. Чиж, С. Довгань). Усім цим характеристикам цілком відповідають як політичні інститути комуністичної громади (КПУ, СПУ, до певної міри, ПСПУ), так і її репрезентанти в інформаційному просторі – газети „Комуніст”, „Товариш” та інші.

Четвертий фактор – наслідки **ліберальної вестернізації**, початки якої слід шукати в добі „розвинутого соціалізму” (1970 - 1980-ті роки), а наймасштабніше, можливо, й гіпертрофоване втілення – в явищі „перебудови” й трансформаційних процесах рубежу 1980 - 1990 років. Впровадження стереотипів ліберального суспільства здійснювалося за методикою „розбещення” членів пуританської ідеократичної спільноти. Проникнення ліберальних ідей наприкінці ХХ століття здійснювалося з використанням інформаційних технологій нового покоління. Маніпулятивні мес-медійні техніки успішно долали bastiони старої пропаганди, але засоби своєрідним чином вплинули на мету. Замість засвоєння ідеалу самоврядної і відповідальної особистості, сумлінного громадянина і щирого патріота, на якому тримається суспільний уклад західних демократій, на пострадянському просторі утвердився інший соціальний стандарт – цинічний індивідуалізм, культ споживання, повна автономність соціальних груп, недовіра до держави і заперечення ідейних мотивацій як таких.

Щодо репрезентації цього світоглядно-психологічного тренду в суспільстві, то в його виокремленні існують певні методологічні труднощі. Перехідна генерація „виконробів перебудови” швидко поступилася місцем прошаркові „нових русскіх”, які, в силу своєї соціальної чужорідності, одразу стали об’єктом насмішок для одних і об’єктом ненависті для інших. (Зауважимо, що подібне вже відбувалося на тих самих соцікультурних ареалах з „непманами” 1920 – 1930-их років). Однак слід визнати, що в реальному житті такі типи в чистому вигляді зустрічаються не так вже й часто, хоча їх уявний спосіб життя, світогляд і психологію нині активно популяризує мас-медійна індустрія (жіночі й чоловічі журнали, розважальне телебачення, телесеріали про „красиве життя” тощо). Набагато частіше можна говорити про подібний „споживацький лібералізм” як необхідний компонент або ж складову частину світогляду і психології більшості громадян України, особливо молодшого покоління. Не маючи власної політичної репрезентації (космополітизм, індивідуалізм, цинізм не передбачають оформлення політичної відповідальності й позиції), цей тип дуже широко представлений у мас-медійному вимірі. Він є основним споживачем не лише традиційної „бульварної” преси, але й становить цільову аудиторію для найтиражніших видань, телебачення, всієї „розважальної” журналістики.

М. Михальченко пропонує іншу класифікацію умовних форм ідентичності, що склалися на даний момент в Україні. В якості провідних виокремлюються групи а) „традиціоналістів”, орієнтованих на минуле, переважно радянське; б) „прожектерів-футуристів”, до яких дослідник відносить ентузіастів транснаціонального глобалізованого майбутнього; в) „прагматиків-сучасників”, для яких домінантою поведінки є потреба самореалізації в будь-яких умовах; і, нарешті, націонал-патріотів, власне, adeptів національної ідеї в її класичній формі [9]. Тут принциповим є те, що саме українській національній ідентичності відводиться роль динамічного чинника, що змушує самовизначатися відносно його імперативів кожного члена суспільства. Тому перелік М. Михальченка, на нашу думку, є скоріше відображенням тих **реакцій у сфері ідентичності**, до яких спонукала національна ідея як форма **суспільної інновації**.

Аналіз показує, що комбінація цих факторів у різних пропорціях дозволяє змодельовати практично кожний випадок конкретної індивідуальної і групової ідентичності в умовах сучасної України. Але нас цікавить динаміка цих співвідношень, тенденції їх розвитку і можливості мутацій, трансформацій і синтезу. Адже логіка суспільного спонукає нас до необхідності оформлення нової синтетичної ідентичності, яка б увібрала у себе результати світоглядних конфліктів, психологічної адаптації та соціального компромісу – процесів, які є визначальними для долі української політичної нації, що постає на території колишньої радянської України.

Література:

1. **Гнатюк О.** Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / Пер. з пол. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
2. **Вілсон Е.** Українці: несподівана нація / Пер. з англ. – К.: „К.І.С.”, 2004. – 552 с.
3. Етнічна самосвідомість: національна культура (Тези Республіканської наукової теоретичної конференції, Київ, 21 - 23 березня 1991 р.). – К.: Республіканська асоціація українознавців, 1991. – 212 с.; Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 - 2000 років / За ред. Кураса І. Ф., Майбороди О. М. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. – 374 с.
4. **Чічановський А. А.** Тарас Шевченко як символ України, що націоналізується / Матеріали науково-методичної конференції „Т. Г. Шевченко і світова культура”. – К.: Грамота, 2004. – С. 37 - 40.
5. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632 с.
6. **Степаненко В.** Перспективи громадянської нації. Етнонаціональна політика як стратегія демократичної консолідації в Україні // Віче. – 2002. – № 5. – С. 62 - 66.
7. **Кастельс М.** Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 27.
8. Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 315 с.; **Тарасенко В. І., Іваненко О. О.** Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма). – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 576 с.
9. Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Збірник статей. – К.: Світогляд, 2005. – С. 24

Етнополітичний конфлікт: специфіка його прояву та розв'язання у тоталітарних і демократичних системах

Павло Єрмаков,
аспірант кафедри політології
філософського факультету
Національного університету ім. Т. Шевченка

Конфлікт – це соціальна взаємодія, учасники якої (індивіди, групи, організації) свідомо і відкрито протистоять одне одному через реальну чи удавану несумісність їх інтересів, прагнень, поглядів. Таке протистояння – не патологія суспільного життя, а спосіб існування соціуму. Утопічними є ідеї про безконфліктний розвиток суспільства. „Там, де існує суспільство, – зауважує Р. Дарендорф, – існують також конфлікти... Можливо, конфлікт є батьком усіх речей, тобто рушійною силою змін, але конфлікт не повинен бути війною і не повинен бути громадянською війною” [1, с. 31]. Іншими словами, завдання полягає не в тому, щоб досягти безконфліктного стану суспільного життя та розвитку, а в тому, щоб виробити механізми цивілізованого розв'язання конфліктів, які не допускають їх переростання у жорстку конфронтацію.

„Знаходити шляхи та засоби розв'язання суперечностей і конфліктів, що виникають у суспільстві, – зазначає О. Бельков, – одна з найважливіших функцій політики, а виявлення, запобігання або ефективне їх регулювання – сенс і мета діяльності політиків і політичних технологів” [2, с. 27].

Актуальною проблемою конфліктології є дослідження етнополітичного конфлікту. Але тут перед дослідником постає чимало труднощів. Це і складність самого феномена етнополітичного конфлікту, і неоднозначне розуміння причин його виникнення, і ототожнення етнополітичного і етнічного конфліктів тощо. Тим часом, правильне розуміння сутності етнополітичного конфлікту є однією з передумов і другим (після з'ясування причин) кроком на шляху його ефективного врегулювання.

В останні роки проблема етнополітичного конфлікту поступово набуває

серйозного змістового і формалізованого наповнення, особливо в аспекті визначення поняття „етнополітичний конфлікт” та його типології. Серед дослідників, які актуалізують цю проблему в науковій думці, слід назвати російських науковців Г. Козирева, А.-Х. Султигова, В. Тишкова. В українській суспільствознавчій науці окремим аспектам цієї проблематики присвячені праці О. Картунова, В. Котигоренка, І. Кресіної, О. Кривицької, М. Пірен, Г. Перепелиці.

Незважаючи на суттєві зрушення у дослідженні феномена етнополітичного конфлікту, все ж низка важливих і актуальних питань у цій сфері залишається малодослідженою. Серед них і питання, пов'язані з визначенням особливостей прояву та розв'язання етнополітичних конфліктів в умовах різних політичних систем і режимів. Втім, очевидно, що, як і інші видів конфліктів, конфлікти етнополітичні є ані прогресивними, ані реакційними. Деструктивний чи конструктивний характер конфліктів не в останню чергу залежить від типу суспільства, його політичного режиму.

Межі журнальної статті не дозволяють здійснити порівняльний аналіз та виявлення специфіки прояву і розв'язання етнополітичних конфліктів в усіх основних типах політичних систем, тому увагу зосередимо на двох протилежних системах – тоталітарній і демократичній.

Для виявлення специфіки проявів і розв'язання етнополітичних конфліктів у означених системах слід звернутися, перш за все, до структурно-змістової форми, яку має будь-який конфлікт. Основними елементами її є: 1) суб'єкти конфлікту; 2) предмет конфлікту; 3) об'єкт конфлікту; 4) конфліктна свідомість; 5) конфліктна поведінка.

Що стосується етнополітичного конфлікту, то до його суб'єктів, на думку В. Картунова, належать: „1) етнічно та політично свідомо людина; 2) етноси, нації, корінні народи та етнонаціональні меншини; 3) етнонаціональні організації, об'єднання та рухи; 4) держава та її органи” [3, с. 501]. І демократична, і тоталітарна системи не відкидають можливість існування вищезазначених суб'єктів. Отже, наявність одного зі структурних елементів етнополітичних конфліктів у двох протилежних системах свідчить про реальну можливість виникнення та розгортання такого типу конфліктів. Наступний структурний елемент – предмет конфлікту. Він є основою будь-якого конфлікту, у тому числі й етнополітичного. Предмет конфлікту тлумачиться як проблема (реальна чи вигадана), що спричинила його. За В. Картуновим, предметом етнополітичних конфліктів є „намагання людини, етнонаціональних спільнот, суспільства та держави створити найбільш сприятливі умови для свого існування й розвитку” [3, с. 501].

Розпад тоталітарної системи у багатьох країнах супроводжувався різкою дестабілізацією в галузі міжнаціональних, міжетнічних відносин, що, зрештою, призвело до гострих, навіть збройних конфліктів на

**Етнополітичний конфлікт: специфіка його прояву
та розв'язання у тоталітарних і демократичних системах**

Павло Єрмаков

міжетнічному та міжнаціональному ґрунті.

Політична філософія і практика легітимації посттоталітарної влади нерозривно пов'язана з постійною увагою до питань етнічної ідентифікації, національної культури. Це є безумовним свідченням існування предмета етнополітичного конфлікту в умовах тоталітарної системи, який, втім, мав латентну форму. Серед причин цього слід назвати те, що в основі тоталітаризму є насильницьке впровадження колективістського світогляду, неприйняття концепції національно-культурної автономії, прагнення до усунення національних перешкод і побудови життя на принципах інтернаціоналізму, а також наявність потужних і керованих силових структур, потенційно спроможних „вгамувати” будь-який конфлікт. В умовах тоталітарної системи соціальна маса, неоднорідна у багатьох відношеннях, у тому числі й етнічному, не отримує „офіційного” дозволу на створення структурно оформленої групи, що усвідомлює свою несхожість з рештою. Іншими словами, створюється „розрізнена одноманітність”, необхідна, як зауважує Х. Арендт [8], для зміцнення тоталітаризму. Натомість у демократичній системі особи, які усвідомлюють свою приналежність до певної етнічної групи, нації, мають право на власне структурне оформлення, на захист своїх прав та інтересів, на представництво в органах державної влади. Спираючись на думку А. Раймона, можна стверджувати, що така засаднича суперечність „між правом на групову організацію та його відкиданням має політичний характер. Як можна пояснити, що в одному типі суспільства класи існують та зміцнюються, в іншому їх начебто немає, якщо не пам'ятати, що у першому політичний режим терпить створення груп, у другому – забороняє?” [4, с. 188].

Об'єктом конфлікту виступають конкретні матеріальні або духовні цінності, що їх домагаються конфліктуючі сторони. Об'єкт конфлікту є основою його предмета, його центральною ланкою. В свою чергу, „об'єктом етнополітичних конфліктів є політична влада, матеріальні й духовні цінності учасників конфлікту (земля, людські та природні ресурси, культура, мова та ін.)” [3, с. 501]. Політична влада, матеріальні та духовні цінності і ресурси набувають якості об'єкта етнополітичного конфлікту лише тоді, коли вони стають дефіцитними, внаслідок чого набувають ознак неподільності і суспільної значущості. Культурно-духовні цінності стають об'єктом такого конфлікту за умови, коли вони не поділяються етнічними групами і ставлення до них має принципово важливе значення.

В умовах тоталітарної системи практикується цілий комплекс дій та заходів, спрямованих на перешкоджання появи об'єкта етнополітичного конфлікту. По-перше, існують певні теоретичні підвалини, зокрема – тоталітарна ідеологія з її загальною настановою на принципову безконфліктність суспільного ладу, який захищається та обґрунтовується нею. Поняття „націоналізм” на офіційному рівні набуло винятково

негативного тлумачення і розглядалося суто в опозиційній конструкції „інтернаціоналізм – буржуазний націоналізм”.

Зрозуміло, що з подібними ідейно-теоретичними поглядами вести мову про глибоке пізнання сутності етнічних проблем неможливо. В СРСР, державі з усіма ознаками тоталітарної системи, було оголошено про створення нової історичної спільності – „радянського народу”, в якій вже відбулося реальне зближення усіх націй і народностей на ґрунті соціалістичної суспільної свідомості, комуністичних цінностей та ідеалів. Існувала офіційна доктрина дружби народів СРСР, що, безумовно, не було порожнім звуком, і яка сприяла мирному співіснуванню народів впродовж кількох десятиліть. В сукупності це дозволило на певний час штучно „заморозити” етнічні та національні прагнення поліетнічного складу населення СРСР.

Щодо демократичної системи, то, перш за все, слід зауважити, що демократія за своїм визначенням є конкурентним процесом. Це проявляється не лише в економічній, але й у політичній та інших сферах життєдіяльності соціуму. Визнання конкуренції як одного з фундаментальних принципів функціонування демократичної системи дає можливість не лише суб'єктам економічних процесів, політикам, але й етнічним групам долучатися до конкурентної боротьби з метою підвищення власного статусу, представництва в органах державної влади та управління тощо.

Й. Шумпетер у праці „Капіталізм, соціалізм і демократія” зауважує, що „навіть якщо групові прагнення сильні і чітко визначені, вони залишаються прихованими часто впродовж десятиліть, доти, доки їх не покличе до життя якийсь політичний лідер, перетворюючи на політичний чинник” [5, с. 351]. В умовах демократичної системи, з її гарантованим правом на діяльність опозиції, створюються умови для етнополітичної мобілізації, за допомогою якої етнічна група отримує та використовує ресурси для досягнення поставлених цілей.

Наступним структурним елементом конфлікту є конфліктна свідомість. Це особливий, специфічний стан суспільної свідомості, якому притаманне усвідомлення сторонами, що конфліктують, розбіжностей, навіть протилежностей своїх намірів, цілей, інтересів, потреб та цінностей і перетворення їх на мотивацію своєї поведінки й діяльності.

На думку Г. Перепелиці, для конфліктної свідомості характерна наявність властивого лише їй специфічного ідеального утворення – „образу ворога” у формі певних сприйнять, уявлень і світоглядних збочень про іншу сторону. „Образ ворога”, на відміну від поняття „образ”, що використовується у ґносеології, суб'єктивний не лише за формою, а й за змістом. В „образі ворога” ворогуюча сторона віддзеркалюється та оцінюється суб'єктивно, викривлено, крізь призму таких понять, як „ворожість”, „зло”, „ненависть”, „агресивність”, „антигуманність”,

**Етнополітичний конфлікт: специфіка його прояву
та розв'язання у тоталітарних і демократичних системах**

Павло Єрмаков

„шкода”, „неповноцінність”, „підлість”. Формування „образу ворога” здійснюється як на повсякденному, так і на ідеологічному рівні” [6, с. 31].

Найбільшої ефективності застосування технології створення образу ворога, яка використовувалася у політичних цілях, набула в тоталітарній системі. „Образ ворога, – зазначає О. Кривицька, – здавна влада застосовує для відвернення уваги невдоволених мас від неефективності державної політики. Образ ворога – це той інструмент, що змушує людей забути про внутрішні невдоволення, згуртуватися навколо лідерів” [7, с. 45].

У тоталітарних суспільствах образ зовнішнього ворога зазвичай доповнюється образом ворога внутрішнього, який знищує єдність суспільного „ми”. На цій підставі тоталітарна влада періодично застосовує „чистки”. З метою руйнування будь-яких зв'язків, „чистки проводяться таким чином, щоб загрожувати однаковою долею звинуваченому та усім, хто перебуває з ним у звичайних стосунках... Зрештою, саме завдяки розвитку даного прийому до останніх і найфантастичніших крайнощів більшовицькі правителі досягли успіху у створенні атомізованого суспільства, подібного якому ми ніколи не бачили...” [8, с. 229 – 230]. Наслідком цього є значне зростання впливу держави, яка поступово перетворюється на передбаченого ще Т. Гоббсом біблійного „Левіафана”, котрий тотально духовно калічить людей.

Слід зауважити, що, наприклад, в СРСР до певної міри склалась парадоксальна ситуація: з одного боку, на ідеологічно-теоретичному рівні радянське суспільство проголошувалося безконфліктним, а з іншого – відбувався активний процес формування „образу ворога”, який і мав стати стимулятором активності конфліктної свідомості.

Здебільш „ідеологічна агресія” – процес формування „образу ворога” в тоталітарних системах свій прояв мала щодо зовнішнього ворога, втім у етнополітичній царині цей процес також відбувався. Так, у Німеччині за часів А. Гітлера „образ ворога” формувався через обґрунтування національної винятковості арійської раси, неповноцінності інших націй та народів. У СРСР „образ внутрішнього ворога” переважно мав політичне забарвлення, тобто до внутрішніх ворогів належав той, хто не сприймав соціалістичного суспільного ладу. До таких „ворогів радянської влади” зараховувалися цілі етноси і народи, зокрема кримські татари, національно-патріотичні сили інших націй та народів, яким навішували ярлики „буржуазних націоналістів”.

Створення „образу ворога”, особливо внутрішнього, для тоталітарної влади було зручним і надзвичайно дієвим інструментом придушення будь-яких проявів етнонаціональної свідомості. Під гаслом боротьби з „ворогами народу” відбувалося безпрецедентне порушення етнічних та національних прав, рівноправ'я у міжетнічних та міжнаціональних стосунках, що мало прояв не лише в культурно-духовній, але й у політичній сфері.

Отже, є підстави стверджувати, що за тоталітарної системи склались

реальні умови для виникнення конфліктної свідомості в етнополітичній сфері, втім, репресії, „чистки” та інші силові методи, а також „ідеологічна обробка” населення утримували їх у зародково-латентному стані. Тоталітарна система в етнополітичній сфері створила ситуацію фрустрації, яка може виникати не лише внаслідок матеріальних перешкод, але й перешкод ідеальних, наприклад, заборонаю на здійснення певної діяльності. Більше того, для свідомості як окремої людини, так і соціальних груп, що потрапили в тенета тоталітарної системи, подібні перешкоди і заборони набувають якості самоочевидності, тобто того, що не обговорюється, і є, по суті, психологічно зовнішньою перешкодою, що, зрештою, і породжує ситуацію фрустрації, а не конфлікту, зокрема – етнополітичного. „Сутність демократії, – зазначає Д. Ростоу, – полягає у звичці до суперечок та примирення щодо кола питань, яке постійно змінюється при постійній зміні розстановки сил” [9, с. 349]. У демократичній системі „заборона” втрачає свою самоочевидність. Зважаючи на визнання ідеї суб’єктивних прав людини, свободи духовного життя, свободи совісті, думки, слова, творчості, така заборона є внутрішньо проблематичною як для окремого індивіда, так і для різних соціальних груп, а отже етнополітичний конфлікт, як і будь-який інший, має реальні можливості для свого прояву.

Конфліктна поведінка визначається як поведінка однієї або двох сторін, що конфліктують, і яка спрямована на досягнення власних цілей, котрі водночас є перешкодою на шляху досягнення цілей іншою стороною і забезпечення власних інтересів за рахунок чи на шкоду інтересам іншої сторони. За тоталітарної системи вести мову про конфліктну поведінку недоречно, оскільки етнополітичний конфлікт не існує як такий. Окремі випадки невдоволення політикою в етнопонаціональній сфері, яке за тоталітарної системи є швидше винятком, ніж правилом, не можна кваліфікувати як прояв конфліктної поведінки у широкому розумінні, оскільки така поведінка істотно не позначається на стані та діях іншої сторони, абсолютно не перешкоджає досягненню її цілей. Натомість вони завдають суттєвої шкоди тим, хто наважився до таких дій – аж до фізичного знищення.

На відміну від тоталітарної системи, в демократичній системі конфліктна поведінка в етнополітичній сфері також має місце – як і інші структурні елементи такого роду конфліктів. Наявність її обумовлюється насамперед ймовірністю виникнення етнополітичного конфлікту, по-друге, існуванням в обох конфліктуючих сторін відповідних засобів, що дозволяє оволодіти об’єктом конфлікту. „Засоби, – зазначає Н. Свобода, – є цілеспрямована людська діяльність, доцільні якості людини і явища навколишньої дійсності, а також способи використання тих і інших в інтересах досягнення цілі” [6, с. 36]. Отже, демократія зі своєю орієнтацією на виборність органів влади, рівність виборчих прав, свободу створення

**Етнополітичний конфлікт: специфіка його прояву
та розв'язання у тоталітарних і демократичних системах**

Павло Єрмаков

громадянами партій та інших організацій і об'єднань, які артикують і захищають їх інтереси, суперництво і баланс групових інтересів тощо, в сукупності є тими засобами, що дозволяють говорити про наявність конфліктної поведінки.

Виходячи з наведеного вище, є підстави стверджувати, що, незважаючи на те, що за демократичного устрою діяльність системи суспільно-політичних, державних інститутів не в останню чергу спрямована на врегулювання відносин між етнонаціональними спільнотами, між ними та державою, врахування та забезпечення їх потреб та інтересів, запобігання ескалації етнополітичних конфліктів, на вироблення державної політики в сфері етнополітичних відносин, все ж виникнення та розгортання етнополітичних конфліктів більше характерно саме суспільствам з демократичною формою правління.

Певним чином це можна пояснити тим, що в демократичних системах етнополітичні процеси відбуваються переважно природним шляхом, етнічні групи мають право, можливість і засоби адекватно реагувати на зміни, які погіршують їх становище – на противагу тоталітарній системі, де подібні процеси штучно стримуються, придушуються переважно насильницькими методами. Для подолання окремих проявів дестабілізації в етнополітичній сфері тоталітарна влада вдається до силових методів (етноцид, терор, примусова асиміляція і примусова депортація, етнічні чистки тощо). „Стабільний та безконфліктний” стан етнополітичної сфери у тоталітарній системі підтримується засобами насилля і страху.

Суперечки та напруженість в етнополітичній сфері, які можуть трансформуватися в етнополітичний конфлікт, демократична система вирішує переважно засобом консенсусу, а також на засадах конкуренції. До речі, остання дозволяє координувати діяльність людей, і не лише в економічній сфері, уникаючи насильницького втручання.

Розглядаючи проблеми, означені в статті, автор спирався на класичні уявлення про тоталітаризм і демократію. Сучасні процеси, які тривають у світі, а саме процеси глобалізації, вносять суттєві зміни не лише у сферу економічну чи політичну, але й в етнополітичну, тим самим обумовлюючи багатовимірність, багатоаспектність та актуальність проблеми етнополітичного конфлікту.

Література:

1. **Дарендорф Р.** Общество и свобода // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.- упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 24 - 31.
2. **Бельков О.** Конфликтологический инструментарий политического менеджмента // Власть. – 2003. – № 11. – С. 27 - 31.
3. Політологія: Підручн. для вищ. навч. закладів / За заг. ред. канд. філос.

наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.

4. **Раймон А.** Демократия и тоталитаризм // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 183 - 195.

5. **Шумпетер Й.** Капіталізм, соціалізм и демократия // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 350 – 359.

6. **Перепелиця Г. М.** Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. – К.: Стилос - ПЦ „Фоліант”, 2003. – 256 с.

7. **Кривицька О.** Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації // Політичний менеджмент. – 2003. - № 3. – С. 43 - 55.

8. **Арендт Х.** Начала тоталітаризма // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 217 – 233.

9. **Растоу Д.** Переходы к демократии: попытка динамической модели / Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 335 – 233.

Концептуальні основи політичної культури як наукової теорії

Євген Подмазко,

кандидат філософських наук, доцент
Одеського національного університету
ім. І. Мечникова

Складний феномен політичної культури досліджували філософи, історики, соціологи, культурологи. В Україні чи не найбільший вклад у цю справу зробили М. Григор'єва, О. Кокорська, В. Кокорський, Л. Нагорна, І. Цимбалістий. Проте сьогодні актуалізувалася потреба компенсувати дефіцит між описом політичної культури та її теоретичним обґрунтуванням.

Методологія обґрунтування теорії

Під методологією розуміємо засіб, стратегію узагальненого сприйняття, оцінки та перетворення існуючих уявлень і концепцій про політичну культуру з позицій певного світогляду – релігійного, наукового, здорового глузду тощо.

Усвідомлення проблеми в динаміці руху від загального (категорії) до найменш загального (теорії) через особливе (гіпотезу), на нашу думку, і є методологією пошуку та обґрунтування теорії за законом зв'язку, що існує між тезою, аргументом і висновком. Але скористатися цією методологією можна лише тоді, коли з'ясовано концептуальні підстави з етапів руху.

Ідеї, випадки, факти, їх властивості, стосунки й закономірності, пов'язані з цим процесом, можуть бути зафіксовані та передані лише у формі понять або їх комбінацій. Саме з них виникають спочатку субкатегорії, а потім і центральна категорія „політична культура” та деякі суміжні з нею другорядні категорії теорії. Відбувається це на основі формули парадигми політичної культури як теорії, за допомогою якої відшукуються понятійні ряди субкатегорій, центральної категорії та мета категорії. Засобом матричного синтезу вибудовується та обґрунтовується, передусім, гіпотеза, а за нею й сама теорія політичної культури. Тому формула парадигми має не лише методологічне, а й праксиологічне значення [1, с. 83]

Формулою є жорсткий порядок концептуалізації понять та найменш

загальних теорій, що складають політичну культуру, який містить шість компонентів.

1) Феномен (політична культура) = 2) Причинні умови його виникнення + 3) Контекст, тобто сума інших умов, в ряду яких функціонує феномен культури, + 4) Проміжні умови, які консервують або стимулюють існування феномена, + 5) Стратегії дій/взаємодій, які дозволяють врахувати міру, ступінь посилення чи послаблення впливу навколишніх умов та зусиль на феномен, + 6) Наслідки як продукт, результат, висновок із реалізованих дій/взаємодій.

Формула дозволяє логічно здійснити концептуалізацію даних про політичну культуру послідовно на кожному з трьох рівнів її розвитку.

Отже, методом матричного синтезу категорій за рахунок формули можна здійснити перші кроки в обґрунтуванні й упорядкуванні теорії. Відбір та селекція субкатегорій і центральних категорій відбуваються засобом постановки запитань та формування відповідей на них. Це робиться наступним чином.

Рівень наукової категорії

Запитання. Що є політична культура як феномен, як цілісність?

Відповідь. Вона є ієрархією категорій різного статусу, які сумісно виконують інтегративні функції моделювання, аналізу, обґрунтування на трьох вказаних рівнях всього, що створене людством у політичній сфері.

Запитання. Які умови могли стати каузальними для виникнення цього феномена?

Відповідь. Такими умовами є, з одного боку, політика як засіб боротьби за владу та її використання в інтересах певних соціальних груп або суспільства в цілому; з іншого боку — культура в широкому сенсі як все створене розумом та зусиллями людини і суспільства в політичній сфері. Отже, правомірно припустити, що каузальні умови появи політичної культури виникають на межі двох сфер реальності: політики і культури.

До рівня категорії належить і третє запитання формули парадигми.

Запитання. В контексті яких реальних умов може функціонувати й розвиватися „політична культура” як наукова категорія, як ембріон майбутніх наукових гіпотези і теорії?

Відповідь. Очевидно, цьому може сприяти чи перешкоджати володіння або неволодіння аксіомами культури лібералізму, культури соціал-демократизму, культури демократії. Коли таких аксіом немає, то перспектива подальшого розвитку категорії в гіпотезу та теорію стає обмеженою. До цього треба усвідомити, що на верхньому рівні аналізу всезагальним є політична культура, особливим — політика і культура, а одиничним — субкатегорії (культура лібералізму, культура соціал-демократизму та культура демократії).

Рівень наукової гіпотези

Запитання й відповіді на них на цьому рівні стосуються четвертого і п'ятого компонентів формули парадигми політичної культури.

Запитання. Які проміжні умови можуть сприяти або заважати функціонуванню й розвитку політичної культури як наукової гіпотези?

Відповідь. Здається, що такими умовами є уміння враховувати та використовувати в обґрунтуванні гіпотези та її розвитку в теорію постулатів таких теорій, як політична філософія (всезагальне), політична соціологія та політологія (особливе). Щодо одиничного, то його зміст міститься в п'ятому компоненті формули парадигми.

Запитання. Якими мають бути стратегії дії/взаємодії для того, щоб стати ефективними і спроможними стимулювати або консервувати умови функціонування й розвитку гіпотези в теорію?

Відповідь. Такими стратегіями, на нашу думку, повинні бути: політичний консерватизм, політичний радикалізм та, мабуть, політичний центризм як такий, що знімає крайнощі двох попередніх стратегій. Саме їх вкупі з деякими іншими теоріями загальна теорія політики відносить до теорій середнього рівня [2, с. 131]. І саме вони обґрунтовують як властивості, так і стосунки метакатегорій (політика, культура), центральну категорію (політична культура та другорядні категорії: політична культурологія, просторово-часовий континуум функціонування політичної культури) та безліч субкатегорій, що складають центральну й другорядні категорії теорії політичної культури.

Рівень наукової теорії

Цей рівень у специфічній формі інтегрує властивості категорій будь-якого статусу, які вживаються на стадії гіпотези. Але остання як припущення може набрати чинності теорії лише тоді, коли її аксіоми адекватні реальній дійсності. Міру цієї адекватності й дозволяє встановити шостий компонент формули.

Запитання. Яким же є результат мотивації, моделювання й обґрунтування політичної культури як наукової теорії? Чи здатна така теорія виконати функцію аналітичного інструмента в обґрунтуванні й прогнозуванні сучасного та майбутнього стану політичних реалій у сфері політичної культури влади держави чи громадянського суспільства в Україні?

Відповідь. Так, ця теорія, безперечно, сприяє зростанню рівня політичної культури і в політикумі, і в громадянському суспільстві України, оскільки вона на нижньому рівні має у власній структурі компоненти, які доводять реальні можливості дійсного існування теорії та їх відповідність сучасним реаліям. Цими компонентами є: просторово-часовий континуум функціонування політичної культури (всезагальне на нижньому рівні аналізу); культура політичного контролю владою чи влади,

політична культура

політична культура

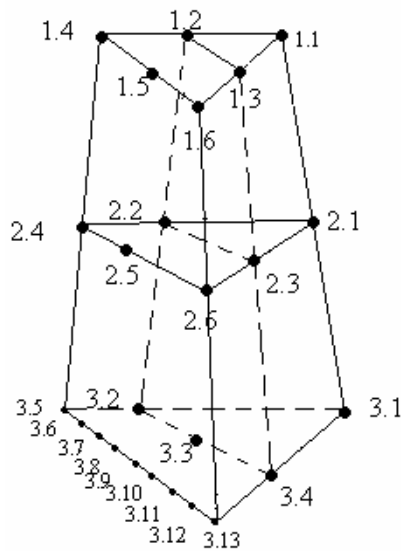
культура політичного управління, культура політичного захисту справедливості (особливе); культура політичного переконання, культура політичного сумніву, культура політичної згоди, культура політичної незгоди, культура політичного примусу, культура політичного заперечення, культура політичного підкорення, культура політичного опору, культура політичної відповідальності (одиничне) [2, с. 20 – 21].

Усвідомивши зміст теорії, формулу парадигми та процедуру їх моделювання й доведення, будемо **табличну матрицю 1** політичної культури, а потім і її **графічну матрицю 1**.

Таблична матриця 1

1	*	Політична культура	1.1
2	a	Політика	1.2
	б	Культура	1.3
3	a	Політична культура лібералізму	1.4
	б	Політична культура соціал-демократизму	1.5
	в	Політична культура демократії	1.6
4	W	Політична культурологія	2.1
	a	Політична соціологія	2.2
	б	Політологія	2.3
5	a	Політичний консерватизм	2.4
	б	Політичний радикалізм	2.5
	в	Політичний центризм	2.6
6	W	Просторово-часовий континуум функціонування політичної культури влади	3.1
	a	Культура політичного контролю	3.2
	б	Культура політичного управління	3.3
	в	Культура політичного захисту справедливості	3.4
	a	Культура політичного переконання	3.5
	б	Культура політичного сумніву	3.6
	в	Культура політичної згоди	3.7
	г	Культура політичної незгоди	3.8
	д	Культура політичного примусу	3.9
	e	Культура політичного заперечення	3.10
	e	Культура політичного переконання	3.11
	i	Культура політичного опору	3.12
	к	Культура політичної відповідальності	3.13

Графічна матриця 1

Аналіз **табличної матриці** переконує, що центральна категорія (*) та дві другорядні категорії (W), а також субкатегорії, що є їх складовими (1.1–3.13), досить повно характеризують, насамперед, властивості складових частин теорії. Табличний тип матриці дозволяє забезпечити можливість системного аналізу теорії, але не забезпечує її досконалого структурного аналізу як аналізу зв'язку компонентів теорії або логіки сполучення частин цілого [2, с. 20 – 25].

Для вирішення цього завдання моделюємо іншу, а саме **графічну матрицю** теорії та ідентифікуємо її з попередньою, табличною. Порівняємо обидві матриці. Аналіз вказує на те, що графічна матриця рельєфніше демонструє специфіку організації, ієрархії, структури складових частин теорії, специфіку стосунків між ними. Все це вказує, які частини політичної культури виконують в теорії головну, які — другорядну, а які — третьорядну функцію.

Отже, аналіз табличного і графічного синтезу трьох категорій і безлічі субкатегорій теорії репрезентує останню в двох протилежних вимірах політичного простору. І це є суттєвий аргумент на користь обґрунтування теорії, бо якщо таблична матриця сприяє обґрунтуванню плюралізму умов функціонування й удосконалення теорії, то графічна допомагає аргументуванню нерівнозначності, субординаційності, ієрархічності зв'язків між її категоріями та відповідними субкатегоріями.

Тим часом, обґрунтування й розбудова теорії політичної культури цим не обмежується.

І центральні, і другорядні категорії, й відповідні їм субкатегорії ми можемо і в подальшому розвивати, наповнювати новим змістом, уцілювати зв'язки між ними.

Простежимо ці можливості на прикладі трьох властивостей головного феномена дослідження (За, б, в) в табличній матриці останнього.

Діапазон вимірів кожної властивості (культури лібералізму, культури соціал-демократизму, культури демократії) подано в **таблиці 1**.

В **таблиці 1** подається концептуалізація лише однієї з властивостей головного феномена дослідження.

Але проблема концептуальних підстав політичної культури жорстко поєднана з природою останньої та з умовами її функціонування. Для усвідомлення цього треба ідентифікувати теорію політичної культури з теорією власне політичної влади. Залишається змодельовати табличну та графічну матриці останньої, а потім порівняти їх з двома попередніми матрицями.

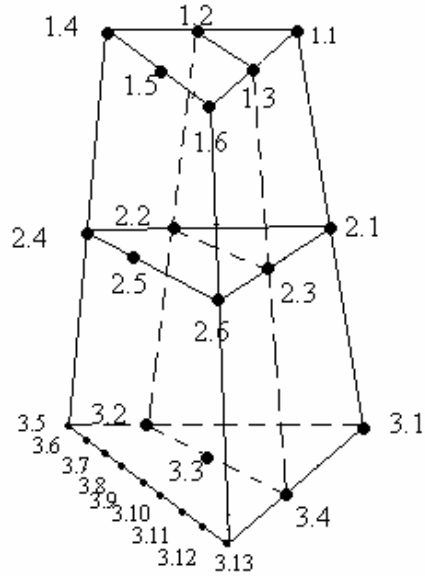
Таблична матриця 2, крім властивостей складових частин державної влади та влади громадянського суспільства, дозволяє виконати структурний аналіз за допомогою графічного синтезу субкатегорій, другорядних (W) та центральної категорій (*). З останнього видно, яка з частин теорії влади та яка з її функцій головна, керуюча, яка — другорядна, проміжна, та яка — третьорядна, виконуюча, що не може не відповідати вимогам політичної кібернетики. Для аксіоматизації й обґрунтування теорії політичної культури залишається порівняти аналіз синтезу категорій на кожному рівні обох графічних матриць та верифікувати їх висновки.

політична культура

політична культура

Таблиця 1

Таблиця матриця 1		Графічна матриця 1	
1	Домінує	Співіснує з іншими	Ігнорується
2	Яскраво виражена	Помірно виражена	Виражена слабо
3	Гармонічна	Потенційно адаптивна	С
4	М. ак. цін. популярна в минулому	М. ак. цін. популярна в сучасності	М
5	М. ак. досягнення в минулому	М. ак. досягнення в сучасності	М
6	Міжнародний компроміс культур	Компроміс субкультур	В
7	Міжнародний консенсус культур	Консенсус субкультур	В
8	Цінності законодавчої влади	Цінності виконавчої влади	П
9	Шкала заміру цінностей культури держави	Шкала заміру цінностей культури громадянського суспільства	П
10	Шкала заміру цінностей культури центральної влади	Шкала заміру цінностей культури регіональної влади	М
11	Рівень культури розробки політичних рішень	Рівень культури реалізації політичних рішень	Р
	е	Політичне заперечення	3.10
	е	Політичне підкорення	3.11
	ж	Політичний опір	3.12
	з	Політична відповідальність	3.13

Отже, резюме

1. Концептуальні підстави теорії політичної культури мають суттєве значення для розробки самої теорії та усвідомлення її функцій.
2. Методологія аналізу й обґрунтування цієї теорії спрямована на рух від субкатегорій до категорій (*, W) та від них до теорії.
3. Аналітичним інструментом обґрунтування теорії політичної культури є її парадигмальна формула й матричний синтез її категорій.

Література:

1. **Страусс А., Корбин Дж.** Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники.—М.: УРСС, 2001.
2. **Подмазко Е. А.** Общая теория политики. — Одесса: Астропринт, 2003.

Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей

Максим Хилько,

кандидат філософських наук,
молодший науковий співробітник

Інституту журналістики
Національного університету ім. Т. Шевченка

Таке явище, як політична культура, тією чи іншою мірою вчені досліджували з давніх часів (Платон, Аристотель, Ш. Монтеск'є, Н. Макіавелі та інші). Термін же „політична культура” вперше вжив Й. Г. Гердер (XVIII ст.), проте до широкого наукового обігу в якості політологічної категорії цей термін увійшов лише в середині XX століття завдяки працям Г. А. Алмонда, С. Верби, Д. Пауелла, Т. Парсонса, Д. Істона та інших.

Сьогодні в політологічній науці існує чимало різних підходів до визначення сутності політичної культури, проте найбільш поширеним та універсальним залишається визначення, запропоноване Г. А. Алмондом і С. Вербою, які розглядали політичну культуру як „конкретну модель орієнтацій на політичні дії, пов’язану з особливостями політичної системи” [11, с. 396]. У праці „Громадянська культура: політичні позиції і демократія у п’яти державах” (1963 р.) ці дослідники виокремили три типи таких орієнтацій учасників політичної системи: пізнавальні (знання про політичну систему і процеси); емоційні (відчуття щодо політичної системи і процесів); оціночні (судження і оцінки щодо політичної системи і процесів) [12, с. 13 - 15]. Сукупність цих орієнтацій лежить в основі політичних дій учасників політичної системи.

Взяте за основу „класичне” визначення Г. А. Алмонда і С. Верби було доповнене і розширене в ході подальших досліджень науковцями різних країн, у тому числі й вітчизняними. Так, „Політологічний енциклопедичний словник” (2004 р.), підготований українськими вченими за участю Національної академії наук України і Української асоціації політологів, визначає політичну культуру як „частину загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством,

**Політична культура населення України:
аналіз розвитку громадянських якостей**

Максим Хилько

націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здатностей як суб'єктів політичного життя" [7, с. 507]. „Політологічний словник” (2005 р.), виданий Міжрегіональною академією управління персоналом, дає два тлумачення терміна „політична культура”: „1) якісний склад політичного життя суспільства, що визначається історичними, соціально-економічними і політичними умовами і відображає рівень засвоєння суб'єктом – суспільством, групою, особою – відповідних політичних відносин, способів діяльності, норм і цінностей, ступінь соціокультурного розвитку людини та ступінь її активності у перетворенні політичної, соціальної дійсності; 2) сукупність індивідуальних позицій і орієнтацій учасників системи, політичного процесу; суб'єктивна сфера, що лежить в основі політичних дій і надає їм відповідного значення” [8, с. 588].

У праці „Громадянська культура: політичні позиції і демократія у п'яти державах” Г. А. Алмонд і С. Верба здійснили порівняльний аналіз політичних культур США, Великобританії, Німеччини, Італії і Мексики за ступенем розвитку громадянських якостей членів цих суспільств, визначивши три „чисті” типи політичної культури:

- патріархальна, для якої характерні низький рівень інтересу широких мас населення до функціонування політичної системи і небажання брати участь у політичному житті;
- підданська, якій властива зацікавленість населення у функціонуванні політичної системи, але винятково в ролі підданих; участь населення у політичному житті низька;
- активістська, яка відзначається і високим інтересом населення у функціонуванні політичної системи, і його активною участю в політичному житті.

Політологи відзначили, що в реальному житті перелічені типи політичних культур змішуються в різних пропорціях згідно з різним рівнем інтересу громадян до політики, їх обізнаності і компетентності у політичній сфері, впевненості у власній можливості впливати на політичні процеси, активності участі у політичному житті. Вищий тип політичної культури, в якому населення досить компетентне, цікавиться і бере активну участь у політичному житті, дослідники назвали „громадянською культурою”, характерною для більшості розвинутих демократичних країн. Її протилежністю є тип відчуженості населення від політики, характерної для слабко розвинутих тоталітарних суспільств. Є також держави, що демонструють диспропорції в рівнях розвитку різних показників політичної культури. Як приклад дослідники наводили Мексику, в якій низький рівень політичної поінформованості і компетентності громадян поєднувався з високим рівнем їх політичної активності.

У політологічній науці використовуються й інші методи типологізації політичної культури, зокрема:

- за суб'єктом розрізняють політичну культуру особи, соціальної спільноти, суспільства;
- за політичним режимом – демократична, авторитарна, тоталітарна політична культура;
- за ступенем консенсусу між членами суспільства щодо основних політичних цінностей, принципів і правил розрізняють інтегровану і фрагментарну політичну культуру;
- за орієнтацією на засоби – реформістська, революційна, контрреволюційна, консервативна політична культура;
- за комунікативним критерієм – відкрита і закрита політична культура.

Роль політичної культури в житті суспільства важко переоцінити, адже вона виконує такі важливі функції, як пізнавальна, функція політичної соціалізації, забезпечення реалізації інтересів соціальних спільнот, політичної стабілізації, нормативно-регулююча, комунікативна, прогностична.

Особливості політичної культури зумовлюються історичними, економічними, соціальними, національними, релігійними, ментальними, психологічними чинниками, а її стан істотно впливає на формування і функціонування всієї політичної системи, багато в чому визначає перспективи суспільного розвитку. За влучним визначенням авторів „Політології” (2004 р.), підготованої науковцями Київського національного університету ім. Т. Шевченка, „політична культура є інтегративним якісним показником розвитку суспільства. Вона включає в себе культуру політичного пізнання й поведінки громадян та їхніх формувань, культуру організації й функціонування політичних інституцій, громадянського суспільства” [9, с. 264].

Висока політична культура є необхідною передумовою справжньої демократизації держави, реальної широкої участі населення в процесах організації суспільства і системи влади в ньому, побудови громадянського суспільства, формування політичної нації. З цієї точки зору надзвичайно важливим є дослідження стану, рівня розвитку політичної культури населення України. Таке дослідження може показати, як далеко просунулася наша держава на шляху демократичних реформ і побудови громадянського суспільства.

Оскільки здійснити дослідження політичної культури за всіма існуючими методами типологізації в межах однієї публікації неможливо, то автор вважає за доцільне проаналізувати політичну культуру населення України, перш за все, за „класичним” зразком, запропонованим Г. А. Алмондом і С. Вербою. Окрім таких переваг, як універсальність та показовість, доцільність використання методики цих дослідників

**Політична культура населення України:
аналіз розвитку громадянських якостей**

Максим Хилько

визначається також тим, що за схожими параметрами політичну культуру населення України на початку 1990-х років оцінювали вітчизняні дослідники Є. Головаха, Н. Паніна, Ю. Пахомов, М. Чурилов, І. Буров у своїй праці „Політична культура населення України (результати соціологічних досліджень)” (1993 р.). Отже, є можливість порівняти рівень політичної культури населення нашої країни одразу після проголошення незалежності з рівнем його політичної культури через півтора десятиліття, дати оцінку впливу політичних і соціально-економічних реформ, ефективності дій влади стосовно становлення України як сучасної демократичної держави.

Оцінку параметрів, які характеризують ступінь розвитку громадянських якостей членів українського суспільства, автор здійснив за допомогою порівняльного аналізу результатів соціологічних досліджень, проведених з часу проголошення незалежності (1991 р.) до року написання статті включно (2006 р.). При цьому було використано результати опитувань, проведених провідними соціологічними центрами і опублікованих у таких працях: колективна монографія Є. Головахи, Н. Паніної, Ю. Пахомова, М. Чурилова, І. Бурова „Політична культура населення України” (Київ, 1993 р., затверджено до друку вченою радою Інституту соціології НАН України); видання „Українське суспільство 1994 - 2004: соціологічний моніторинг” за редакцією Н. Паніної (Київ, 2004 р., спільний проект Інституту соціології НАН України, фірми „Соціс”, фонду „Демократичні ініціативи”); матеріали круглих столів і прес-конференцій, проведених за результатами опитувань Інститутом соціології НАН України, фондом „Демократичні ініціативи”, Київським міжнародним інститутом соціології, фірмою „Юкрейніан соціолоджі сервіс”, Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. Всі проаналізовані соціологічні дослідження здійснювалися на основі вибірки, що репрезентує доросле населення України віком від 18 років за статтю, віком, освітою, типом поселення й областями.

Перш за все, порівняємо, як протягом останніх півтора десятиліть змінювався **рівень інтересу громадян України до політики, а також рівень їх обізнаності й компетентності у політичній сфері**.

Ще соціологічні дослідження 1991 року показали, що уявлення про високий рівень інтересу наших співвітчизників до політики та їх компетентності в цій сфері не більше, ніж стереотип. 1991 року, коли вирішувалася доля СРСР і незалежності України, значну увагу політиці в пресі й телепередачах приділяли лише 31 – 32 % опитаних; 58 – 59 % заявили, що поки в країні все добре, їх не цікавить, в чиїх руках влада; близько половини опитаних не вважали себе достатньо компетентними, щоб оцінити власну політичну позицію на шкалі „ліві – праві”. Показово те, що хоча проект союзного договору уважно прочитали лише 9 % опитаних, проте свого ставлення до необхідності підписання цього

документа не змогли висловити лише 41 %. Тобто, решта опитаних (більшість) хоча проекту уважно й не читали, але висловлювали судження щодо необхідності його підтримки чи не підтримки, внесення поправок тощо [1, с. 20 - 22, 29, 55]. Ці дані свідчать про невисокий рівень політичної компетентності громадян України на світанку її незалежності, а також про їх схильність брати участь у вирішенні питань, незалежно від обізнаності у справі.

Протягом наступних років кількість наших співгромадян, які заявляли про свій інтерес до політики, зростала: якщо 1994 року дуже і певною мірою цікавилися політикою 72,3 % опитаних (не цікавилися – 27,2 %), то 2004 року політикою цікавилися вже 79,0 % опитаних (не цікавилися – 20,8 %). Зростання інтересу до політики дещо позначилося й на кількості громадян, які вважали себе достатньо компетентними, щоб визначитися з найбільш близькою для них політичною течією: з 42,5 % у 1994 році їх кількість зросла до 53,9 % у 2004 році. Хоча такий прогрес і не можна назвати значним, адже кількість тих, хто так і не зміг визначитися з політичними позиціями, становила майже половину опитаних. Цікаво відзначити, що й самі опитані досить тверезо оцінили рівень власної політичної компетенції: на запитання, чи вистачає їм сучасних політичних знань, 2004 року ствердно відповіли лише 15,4 %, а 34,6 % визнали, що таких знань їм бракує (решта опитаних не змогла відповісти або визнала, що її це питання не цікавить). До речі, 1994 року громадян, які вважали, що їм вистачало сучасних політичних знань, було 11,0 %, не вистачало знань 31,9 % опитаних [10, с. 12, 28] – тобто через десять років незначно побільшало і тих, кому знань вистачало, і тих, кому не вистачало.

Не надто змінився рівень політичної компетентності наших співгромадян і після „помаранчевої революції”. Як 1991 року більшість визначалася з долею союзного договору, не прочитавши уважно проект його тексту, так і 2006 року, вперше обираючи народних депутатів України за пропорційною системою, лише 17,7 % опитаних ознайомилися з програмними матеріалами і листівками політичних сил, 13,5 % спостерігали за дебатами в ЗМІ, 2,8 % ходили на зустрічі з лідерами партій і блоків. Більшість опитаних (57,7 %) заявили, що знали, за кого голосувати, ще до початку виборчої кампанії. Проте реальний рівень цієї „обізнаності” продемонстрував розподіл відповідей на запитання, чи знають вони, яким чином партія чи блок, за які вони проголосували, збираються розв’язувати актуальні політичні й соціально-економічні проблеми. Лише від 28 % до 42,5 % опитаних заявили, що знають (відсоток залежить від конкретної проблеми); від 53,5 % до 65,3 % зізналися, що не знають, як політичні сили, яким вони віддали голоси, збиралися вирішувати політичні й соціально-економічні проблеми; ще 3,4 - 8,2 % заявили, що їх це взагалі не цікавить [2, с. 9 - 10].

Отже, можна констатувати, що, незважаючи на задеклароване

зростання інтересу до політики, невисокий рівень обізнаності й компетентності наших співгромадян у політичній сфері не надто змінився з часу проголошення незалежності.

З рівнем інтересу до політики і компетентності у цій сфері тісно пов'язаний **рівень довіри населення до політичних інститутів** – органів влади, політичних партій, лідерів. Соціологічні опитування показали, що 1991 року довіра населення України до органів влади була вкрай низькою: уряду повністю і значною мірою довіряли лише 20 % опитаних, парламенту – 19 %. Комуністичній партії повністю і значною мірою довіряли 20 % опитаних, найбільшій опозиційній партії – 9 %. Як незначну оцінила більшість опитаних свою довіру до тодішніх політичних лідерів – В. Фокіна, Л. Лук'яненка, І. Драча; лише рівень довіри до Л. Кравчука наближався до оцінки „довіряю деякою мірою”. Про рівень довіри до політиків свідчить і те, що 70 % опитаних висловили думку, що „політикам ніколи не можна повністю довіряти” [1, с. 31, 35, 38].

З проведенням низки політико-правових реформ у незалежній Україні ситуація з довірою до політичних інститутів мала б поліпшитися, проте, як свідчать результати соціопитувань, цього не сталося. Так, повністю і значною мірою Президентові 1994 року довіряли 16,1 % опитаних громадян, уряду – 11,4 %, парламенту – 9,7 %. При цьому, зовсім і значною мірою не довіряли органам влади більше половини опитаних: Президенту – 52,8 %, уряду – 50,8 %, парламенту – 51,2 %. Приблизно такі ж показники рівня довіри зберігалися аж до 2004 року, причому показники недовіри навіть зростали. Так, 2004 року Президентові повністю і значною мірою довіряли 15,0 % (зовсім і значною мірою не довіряли 58,1 %), уряду довіряли 11,2 % (не довіряли 57,7 %), парламенту довіряли 9,1 % опитаних (не довіряли 63,1 %). Тимчасове підвищення рівня довіри й зниження рівня недовіри до Президента й уряду спостерігалось лише 1995 року – як наслідок обрання Президентом Л. Кучми, і 2000 року – як наслідок діяльності В. Ющенка на посаді Прем'єр-міністра. Проте навіть у ті роки кількість тих, хто зовсім і значною мірою не довіряв органам влади, була більшою за кількість тих, хто повністю і значною мірою довіряв. Що ж стосується Верховної Ради, то рівень довіри до неї до 2004 року не зазнавав значних змін і залишався стабільно низьким. Приблизно так само, як і центральним органам влади, довіряли наші співгромадяни й місцевим органам влади, хоча останні, за логікою, мали б бути ближчими до народу. Так, у 2002 – 2004 роках кількість опитаних, які повністю і значною мірою довіряли місцевим органам влади, коливалася від 14,3 % до 16,6 %; при цьому, зовсім і значною мірою не довіряли місцевій владі більше половини опитаних [10, с. 20 – 21].

У перші роки незалежності України рівень довіри до політичних партій зменшувався: 1995 року партіям повністю і значною мірою довіряли лише 2,8 % опитаних, зовсім і значною мірою не довіряли 67,1 %. Але до 2004

року рівень довіри дещо зріс і приблизно відповідав рівню року проголошення незалежності: 2004 року партіям повністю і значною мірою довіряли 8,5 % опитаних, не довіряли 59,9 %. Цікаво відзначити також збільшення кількості тих, хто бачив серед існуючих в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу – з 13,9 % опитаних 1994 року до 25,5 % 2004 року. При цьому, кількість тих, хто вважав, що таких партій і рухів немає, залишилася приблизно незмінною – 28,0 – 30,9 %. Зросла й кількість опитаних, які бачили політичних лідерів, котрі, на їхню думку, могли б ефективно керувати країною – з 18,5 % 1994 року до 28,4 % 2004 року. Щоправда, при цьому зросла й кількість тих, хто вважав, що таких лідерів в Україні немає – з 24,6 % 1994 року до 35,3 % 2004 року [10, с. 13 – 14, 21]. Загалом, за даними опитувань, проведених фондом „Демократичні ініціативи” і центром „Соціс” у липні 2004 року, у жодного політичного лідера рівень повної довіри до нього не перевищував рівня повної недовіри [6, с. 6].

Сплеск рівня довіри громадян до політичних інститутів стався після президентських виборів і „помаранчевої революції” 2004 року. Соціопитування, проведене фондом „Демократичні ініціативи” і Київським міжнародним інститутом соціології через кілька місяців після тих подій, у березні 2005 року, показало рекордний рівень довіри: Президентів повністю і скоріше довіряли 60,4 % опитаних (зовсім і скоріше не довіряли 17,1 %), уряду довіряли 52,2 % (не довіряли 18,5 %), парламенту довіряли 40,2 % (не довіряли 27,5 %), політичним партіям довіряли 19,0 % (не довіряли 36,0 %) [3, с. 9]. Вперше в історії незалежної України кількість громадян, які довіряли органам влади, перевищила кількість тих, хто їм не довіряв.

Щоправда, це тривало недовго, ситуація швидко змінювалася не в кращий бік, і вже опитування, проведене фондом „Демократичні ініціативи” та Київським міжнародним інститутом соціології у вересні 2005 року, зафіксувало традиційне для громадян України переважання недовіри до органів влади над довірою до них. Рівень довіри до Президента знизився до 33,4 % (повністю і переважно довіряли), рівень недовіри зріс до 41,0 % (зовсім і переважно не довіряли); уряду довіряли 26,6 %, не довіряли 49,4 %; парламенту довіряли 18,7 %, не довіряли 47,1 %; місцевим радам і держадміністраціям довіряли по 25,4 % і 24,9 %, не довіряли 41,0 % і 40,4 % опитаних відповідно [4, с. 4].

2006 року показники довіри до Президента й уряду залишилися приблизно на тому ж рівні – їм повністю і переважно довіряли по 36,9 % і 23,8 % опитаних фондом „Демократичні ініціативи” та фірмою „Юкрейніан соціолоджі сервіс” у червні 2006 року. Дещо зросла довіра до обраних за пропорційною системою парламенту і місцевих рад: Верховній Раді повністю і переважно довіряли 25,6 %, місцевій владі – 36,5 % опитаних (до речі, після виборів 2006 року Верховна Рада вперше за роки

**Політична культура населення України:
аналіз розвитку громадянських якостей**

Максим Хилько

незалежності отримала краще співвідношення довіри-недовіри, ніж Кабінет міністрів). Водночас зросла недовіра населення до всіх органів влади, практично сягнувши рівня 2004 року: Президенту зовсім і переважно не довіряли 56,8 % опитаних, уряду – 62,4 %, парламенту – 56,2 %, місцевій владі – 52,8 %. Те ж саме стосувалося й провідних політичних лідерів – рівень недовіри до кожного з них перевищував 50 % [2, с. 6 – 8].

Отже, практично весь період незалежності України наші співгромадяни демонстрували низький рівень довіри до політичних інститутів. Лише одного разу, після президентських виборів і „помаранчевої революції” 2004 року (всього протягом кількох місяців), кількість громадян, які довіряли органам влади, перевищувала кількість тих, хто їм не довіряв. Як позитивну зміну можна відзначити те, що за роки незалежності України кількість громадян, які довіряють політичним інститутам, дещо зросла – за рахунок зменшення кількості тих, хто не міг визначитися (2006 року різним політичним інститутам довіряла в середньому третина опитаних, що більше, ніж у 1991 – 2004 роках, хоча й менше, ніж 2005 року). Ще однією позитивною зміною є підвищення довіри до рад різних рівнів після проведення виборів за пропорційною системою 2006 року.

Ще один важливий фактор, без якого неможливий розвиток демократичного громадянського суспільства, – **впевненість населення у власній можливості впливати на політичні процеси**. Адже інтерес до політики і знання про неї не матимуть сенсу, якщо громадянин не впевнений, що його участь у політичних процесах матиме якийсь ефект. Те, що 1991 року 74 % опитаних висловлювали впевненість у відстороненості простих людей від реальної влади, особливо не дивує, адже протягом століть панування спочатку російської імперської, а потім радянської влади населення не мало реальних політичних прав. Того ж 1991 року лише 7 % опитаних висловили думку, що вони могли би вжити якихось заходів у випадку, якби уряд ухвалив рішення не в інтересах народу. Серед різних форм соціального протесту найбільшу кількість прихильників отримали б збір підписів – 86 %, законні мітинги і демонстрації – 82 %. Незаконні дії, такі як незаконний страйк і захоплення будівель, підтримали би відповідно 21 % і 13 % [1, с. 29, 40, 44]. Тобто, незважаючи на слабку віру в ефективність своїх дій, більшість населення була готова до законних неагресивних акцій протесту.

Упродовж наступних років впевненість населення у власній можливості впливати на політичні процеси практично не змінилася. Кількість тих, хто вважав, що вони могли би щось зробити проти рішення уряду, яке утискало б їх права, 2004 року становила 6,2 % опитаних (майже стільки ж, як 1991 року). 69,0 % були переконані, що вони нічого не могли б вдіяти. Співвідношення оптимістів і песимістів дещо змінювалося, якщо справа стосувалася необхідності протестувати проти дій не центральної,

а місцевої влади: у такому випадку 13,3 % вважали, що могли би щось зробити, 54,9 % вважали, що не могли би. При цьому лише 22,2 % опитаних вважали досить імовірними масові виступи населення проти падіння рівня життя і на захист своїх прав, 28,0 % висловили готовність взяти особисту участь у таких заходах. Громадян, впевнених у ефективності збору підписів і готових взяти участь у таких заходах, серед опитаних було лише 21,8 %, віру в ефективність законних демонстрацій і мітингів та готовність до участі в них висловили 19,2 %, у несанкціонованих мітингах і страйках, захопленні будівель були готові взяти участь лише 0,9 – 1,6 % опитаних [10, с. 17 – 18].

Тенденцію до збереження стабільно низького рівня впевненості населення у власній можливості впливати на політичні процеси показало й опитування, проведене Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. На прохання визначити рівень свого впливу на дії і політику уряду 70,2 % опитаних відповіли, що вони зовсім не впливають, 20,5 % – що мало впливають, 4,5 % – що впливають певною мірою, і лише 0,6 % опитаних вважали, що вони сильно впливають [5, с. 8]. Як бачимо, у порівнянні з 1991 роком показники практично не змінилися, а в питанні готовності людей захищати свої права, беручи участь в акціях протесту, навіть погіршилися.

Після президентських виборів і „помаранчевої революції” 2004 року ситуація якщо й змінилася на краще, то не надто помітно. Як показало соціопитування, проведене фондом „Демократичні ініціативи” та фірмою „Юкрейніан соціолоджі сервіс” у червні 2006 року, більшість громадян все ще не задоволені тим, як функціонує демократія в Україні: що вони цілком і переважно не задоволені заявили 61,3 % опитаних, повністю і переважно задоволених було 29,2 %. За шкалою, де „1” означає повністю диктаторський режим, а „10” – повністю демократичний, опитані виставили Україні середню оцінку „5,5” [2, с. 12]. Подібні оцінки аж ніяк не свідчать, що громадяни повірили у перемогу демократичних цінностей.

І, нарешті, проаналізуємо такий фактор, як **активність участі громадян у політичному житті**. Адже громадянин може цікавитися політикою, бути компетентним у цій сфері, мати впевненість у власних можливостях щось змінити, але водночас залишатися стороннім спостерігачем. І навпаки, у будь-якому суспільстві є люди, що не цікавляться політикою, але вважають своїм обов’язком раз на чотири чи п’ять років прийти і за когось проголосувати. Поеднання першого і другого варіантів й у високорозвинених демократичних суспільствах часом призводить до того, що вибори виграють сили, які не мали б жодних шансів за умови збереження високого рівня всіх складових політичної культури суспільства.

Отже, як свідчать результати соціологічних опитувань, наприкінці 1991 року лише 5 % населення України були членами політичних партій і

**Політична культура населення України:
аналіз розвитку громадянських якостей**

Максим Хилько

громадсько-політичних рухів, 3 % брали участь у мітингах, 2 % відвідували партійні збори. Найбільшою популярністю користувалися спортивні товариства, в яких брали участь 11 % опитаних. При цьому, 70 % опитаних повідомили, що вони не входять до жодних громадських організацій [1, с. 23, 25]. Впродовж наступних років рівень залученості населення до громадського життя ще зменшився, і 2004 року членами політичних партій і суспільно-політичних рухів були лише 2,5 % опитаних, навіть членів спортивних товариств залишилося лише 2,1 %, а 83,8 % опитаних не входили до жодної громадсько-політичної організації [10, с. 13].

Водночас, незважаючи на пасивне ставлення до участі в партіях і громадських об'єднаннях, наші громадяни досить активно беруть участь у голосуванні під час виборів. Зокрема, в парламентських виборах 1998 року взяли участь 70,8 % виборців, у президентських виборах 1999 року – 74,87 %, у парламентських виборах 2002 року – 69,3 %, у президентських виборах 2004 року – 77,3 %, у парламентських виборах 2002 року – 69,8 % виборців.

Контраст між низькою залученістю населення України до політичних і громадських об'єднань та його активною участю в голосуваннях під час виборів може свідчити про наявність у наших громадян бажання брати участь у прийнятті політичних рішень у країні, проте недовіру до політичних партій як до інструменту впливу на такі рішення; слабку віру в можливість власного впливу на партійні рішення навіть за умови членства в партіях; недостатню обізнаність щодо методів впливу громадян на політичні процеси в демократичних суспільствах.

Отже, здійснивши за допомогою порівняльного аналізу результатів соціологічних досліджень, проведених з часу проголошення незалежності (1991 р.) до року написання статті включно (2006 р.), дослідження політичної культури українського населення за такими параметрами, як інтерес громадян до політики, їх обізнаність і компетентність у політичній сфері, довіра до політичних інститутів, впевненості у власній можливості впливати на політичні процеси, активність участі у політичному житті, можна зробити наступні **висновки**.

1. Незважаючи на задеклароване зростання інтересу до політики, в цілому невисокий рівень обізнаності й компетентності наших громадян у політичній сфері не надто змінився з часів проголошення незалежності України до наших днів.

2. Практично весь період незалежності України громадяни демонстрували низький рівень довіри до політичних інститутів. Лише одного разу, одразу після президентських виборів і „помаранчевої революції” 2004 року, і всього протягом кількох місяців, кількість громадян, які довіряли органам влади, перевищувала кількість тих, хто їм не довіряв. Як позитивну зміну можна відзначити те, що за роки незалежності України кількість громадян, які довіряють політичним інститутам, все ж

зросла – за рахунок зменшення кількості тих, хто не міг визначитися. Ще однією позитивною зміною стало зростання довіри до рад різних рівнів після виборів за пропорційною системою 2006 року.

3. Упродовж аналізованого періоду впевненість населення у власній можливості впливати на політичні процеси залишалася на стабільно низькому рівні.

4. Більшість наших громадян бере участь у політичному житті лише у формі голосування під час виборів, ігноруючи такі форми, як участь у діяльності політичних партій і громадських об'єднань. Контраст між низькою залученістю населення до політичних і громадських об'єднань та його активною участю в голосуваннях під час виборів може свідчити про наявність у громадян бажання брати участь у прийнятті політичних рішень в країні, проте недовіру до політичних партій як до інструменту впливу на такі рішення і недостатню обізнаність щодо можливих методів впливу громадян на політичні процеси в демократичних суспільствах.

5. Рівень всіх показників політичної культури населення країни не надто змінився з часів проголошення незалежності (1991 р.) до нашого часу (2006 р.), хоча й відбулися певні позитивні зміни, зокрема щодо підвищення інтересу громадян до політики і рівня довіри до політичних інститутів.

6. Згідно з типологізацією політичних культур за ступенем громадянських якостей членів суспільства, запропонованою Г. А. Алмондом і С. Вербою, політична культура народу України належить до змішаних типів, поєднуючи елементи і патріархальної, і підданської, і активістської політичної культури. Зокрема, високий рівень бажання населення брати участь у прийнятті політичних рішень поєднується з небажанням брати участь у діяльності політичних партій і рухів, слабкою вірою в можливість власного впливу на політичні процеси, недовірою до політичних інститутів; задеклароване зростання інтересу до політики поєднується з достатньо низьким рівнем політичної поінформованості і компетентності. Такий тип політичної культури загалом характерний для суспільств, які, подібно до нашого, перебувають на шляху трансформації. Те, що кілька століть Україна не мала власної державності, тривале панування комуністичної ідеології, складні процеси переходу суспільства від авторитаризму до демократії – чинники, що вплинули на формування нинішнього рівня політичної культури українського суспільства.

Можемо констатувати, що політичні й соціально-економічні реформи, які проводилися в нашій країні з часу проголошення незалежності, не мали значного позитивного впливу на підвищення рівня політичної культури населення, без чого, у свою чергу, неможливе становлення України як сучасної демократичної держави, побудова ефективного громадянського суспільства, формування політичної нації. І хоча притаманний Україні тип політичної культури загалом характерний для суспільств, які перебувають на шляху трансформації, не може не викликати

**Політична культура населення України:
аналіз розвитку громадянських якостей**

Максим Хилько

занепокоєння повільний темп демократичних перетворень, неприпустимо низький рівень залученості населення до реальних процесів прийняття політичних рішень.

Література:

1. Головаха Е., Панина Н., Пахомов Ю., Чурилов Н., Буров И. Политическая культура населения Украины. Результаты социологических исследований. – К.: Наукова думка, 1993. – 136 с.
2. Матеріали до прес-конференції „Громадська думка населення України - червень 2006 року” – К.: Фонд „Демократичні ініціативи” - 16 червня 2006 р. – 14 с.
3. Матеріали до прес-конференції „Думки і погляди населення України - березень 2005 р.” – К.: Фонд „Демократичні ініціативи” - 7 квітня 2005 р. – 12 с.
4. Матеріали до прес-конференції „Думки і погляди населення України - вересень 2005 р.” – К.: Фонд „Демократичні ініціативи” - 28 вересня 2005 р. – 7 с.
5. Матеріали до прес-конференції „Ставлення громадян України до інституту виборів та їх наміри участі у виборах”. – К.: Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Травень 2004. – 72 с.
6. Матеріали Круглого столу „Громадська думка населення України - липень 2004 р.” – К.: Інститут соціології НАН України. – 23 липня 2004 р. – 12 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
8. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
9. Політологія / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.; За ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2004. – 776 с.
10. Українське суспільство 1994 - 2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н. Паніної. – К.: Заповіт, 2004. – 64 с.
11. Almond G. A. Comparative political system // Journal of Politics. – 1956. – # 18. – P. 396.
12. Almond G.A., Verba S. The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963. – 562 pp. – P. 13 - 15.

Політико-культурний вимір Донбаського регіону

Олена Проскуріна,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології та правознавства

Луганського національного педагогічного університету

ім. Т. Шевченка

Процеси глобалізації, які посилюються останнім часом, не дозволяють дослідникові відійти від такого важливого питання, як багатоманітність систем політики й культури регіонального зразка. Це явище цінне тим, що дає можливість не просто характеризувати політичну культуру нації як соціально-економічну й духовну спільноту людей, а й розкрити її існування в просторі та структуруванні певними територіальними розколами. З позиції політико-культурного підходу до аналізу формування політичної нації потрібна не ліквідація територіальних розколів, а їх узгодження через гармонізацію стосунків між різними частинами країни та формування на цій основі певної політичної культури.

У випадку, коли в країні (що характерно для України) різні регіони продукують відмінність не тільки в різному баченні повсякденності, але й у баченні минулого, сьогодення та майбутнього, відтворюють несумісні політичні проекти розвитку своєї держави, часто виникають конфліктні стосунки в регіональній системі. В таких умовах життєздатність країни потрапляє в пряму залежність від досягнення історичного компромісу між регіонами. Тому дослідження проблеми регіональної полярності, з якої випливають соціально-економічні, політичні, культурні регіональні відмінності, набуває великого значення, оскільки дозволяє прогнозувати розвиток країни.

Регіональна полярність для України особливо проявляється в складні періоди історії та в періоди політичних криз. Небезпека внутрішнього розколу стала актуалізуватися, зокрема, під час гострої політичної боротьби на президентських виборах 2004 року. Історик Я. Верменич з тих подій зробив такий висновок: „Події „Помаранчевої революції” уже

вкотре підтвердили, що регіональна поляризація в Україні досягла потенційно небезпечного рівня. Регіональні еліти орієнтуються на різні моделі націєбудівництва, мають відмінні зовнішні орієнтації. Регіональна біполярність виявляється і в різних оцінках минулого, ціннісних пріоритетах, у виборі полі- чи моноетнічної моделі національних відносин. Найгірше те, що ця біполярність часто відіграє роль розмінної монети в політичних іграх і від того має тенденцію до посилення” [1, с. 136].

В Україні ця біполярність проявляється переважно у відносинах між Сходом і Заходом, що дозволяє в межах такої широкої теми виділити в окремий предмет **аналіз політичної культури Донбасу**.

У подальшому дослідженні політичної культури Донбасу ми будемо прагнути розв’язати такі завдання: 1) з’ясувати історичний характер етнокультурних та політико-культурних відмінностей Донбаського регіону, які й викликають міжрегіональну напруженість між Сходом і Заходом України; 2) з’ясувати головні причини, що призвели до формування політико-культурних особливостей Донбасу; 3) визначити й проаналізувати системоутворюючі фактори політичної культури в процесі історичного розвитку Донбаського регіону; 4) виявити особливості й динаміку регіональної політичної субкультури сучасного Донбасу; 5) запропонувати контури можливого історичного компромісу субкультур у політичному просторі України та формування на цій основі політичної культури української нації на демократичних засадах.

Методологічний горизонт нашої розвідки буде задаватися концептом „регіональна політична культура”, або „політична субкультура регіону”. Цей концепт міцно увійшов до політологічного дискурсу. На думку культуролога О. Флієра, субкультура – це найбільші сегменти цілісних локальних культур, які відрізняються місцевою специфікою тих чи інших рис або комплексів рис. Взагалі будь-яка культурно-специфічна група у своїх культурних особливостях може бути названа субкультурою (аж до „субкультури імператорської родини”), але зазвичай наука до таких крайнощів не доходить і визначає як субкультури лише культури великих, компактних і відносно ізольовано поселених або таких, що виокремлюють себе іншим чином, груп. Походження субкультур, їх нагромадження переважно на окраїнах основного ареалу проживання етносу практично завжди пов’язане з історичними умовами, які склались у цьому регіоні. Існування субкультур обумовлюється тим, що практично кожна конкретно-історична спільнота внутрішньо неоднорідна, вона містить, окрім основного етнічного й соціального ядра, певні вкраплення – групи зі специфічними етнографічними, становими, конфесійними, функціональними та іншими ознаками. Специфіка цих ознак може бути породжена й нагромаджена з різних причин: відносно ізольоване від основного ядра проживання певної групи; особливе віросповідання; особливі станово-професійні функції; те саме, але ще й в умовах потужного

господарсько-культурного впливу сусідів; інше етнічне походження, незавершене злиття племен, що складають етнос, тощо [2, с. 152 – 154].

В цілому в сучасній Україні регіональні політичні культури, які акумулюють весь історичний досвід територій, стали головними детермінантами їх політичного досвіду. Донбас з його своєрідним геополітичним розташуванням, особливим історико-політичним досвідом і соціокультурною своєрідністю становить одну з особливих політичних субкультур нашої країни.

У свідомості народу України Донбас сприймається суперечливо. З одного боку, це потужний промисловий край, край із значним науковим і культурним потенціалом. З іншого боку, Донбас розцінюється багатьма (особливо це проявилось в процесі останніх президентських і парламентських виборів) як спадкоємець цілком освоєного, але певною мірою дикого й небезпечного простору, що стало однією з причин, які поставили країну перед загрозою внутрішнього розколу.

Науковці України й досі виробляють спільні підходи до вивчення Донбасу. Б. Шарпило, В. Подов, А. Климов, В. Курило, К. Красильников, В. Семистяга, І. Бровченко, О. Тертичний, М. Дробаха та багато інших на конкретному історичному матеріалі досліджують процеси розвитку південно-східних земель України, до яких належить і Донбас. Дослідники аналізують причини, виявляють закономірності, взаємозв'язки, особливості й значення найважливіших явищ і подій у процесі соціально-економічного, політичного й культурного розвитку цього краю.

І. Кононов у своїх дослідженнях плідно використовує методологічний концепт „соціальний проект”. На його думку, суспільні проекти формуються і розвиваються на кількох рівнях (народний та елітний рівні), які можуть породжувати кілька інтерпретацій [3, с. 6 – 8].

Ми, використовуючи нагромаджений дослідницький матеріал, а також власні напрацювання, вважаємо, що політичну культуру Донбасу доцільно розглядати у взаємозв'язку з історичним розвитком цієї частини України.

Наші аргументи такі.

1) Під час аналізу регіональної специфіки цієї частини країни наша свідомість включає в межі Донбасу доволі широке територіально-регіональне утворення (Донецьку і Луганську області) з переважно російськомовним населенням, яскраво вираженою етнічною домінантою, оскільки жителям цієї місцевості в цілому притаманний подібний тип ментальності. Та й за рівнем соціально-економічного розвитку ці області багато в чому подібні.

2) Історія Донбасу бере свій початок з другої половини XVII століття [4; 5; 6; 7]. Друга половина XVII – початок XVIII століття – це період заселення величезних територій Середнього Подінців'я, куди входять означені території. Своєрідність цього заселення полягала в тому, що складалось воно з двох колонізаційних потоків – українського і російського.

Заселення відбувалось під пильним контролем уряду російської держави, воно мало кілька етапів, різних за характером. У першому випадку переселялось переважно вільне населення, у другому – примусове переселення „служилих по прибору”. У переселенців з обох потоків був переважно воїнський спосіб життя [4, с. 11].

3) У 70-і – 80-і роки XVII століття відбувається третя хвиля колонізації краю – козацтвом. Вона не була однорідною і складалася з кількох потоків: донські козаки, запорозькі козаки, „окозачена людність” – „черкаське злодійство” [5, с. 12].

4) У XVIII столітті Донецщина як окраїна Росії стає місцем взаємодії різних міграційних потоків, котрі посилювали асиміляційні процеси; починає формуватися багатонаціональний склад населення території, основою якого стали росіяни й українці. Політичний вплив Росії в цей період на території сучасного Донбасу був визначальним. Росія також всіляко підтримувала тих українських переселенців, що належали до найбільш лояльних груп населення [5, с. 13 – 14].

5) Найзначніший період у розвитку й формуванні сучасного Донбасу – це відкриття 1721 року в районі балки Скелевате (Луганська область) кам'яного вугілля. Це стало потужним імпульсом швидкого промислового зростання Донецького краю і формування на цій території гірничо-металургійного комплексу. Відтак край став одним з найважливіших стратегічних регіонів Російської імперії.

6) Важливим чинником, що вплинув на формування соціокультурних традицій на території краю, став соціальний та етнічний склад населення, яке освоювало території. Історик А. Клаус писав, що „найголовнішу частину російських колонізаторів здавна, і особливо протягом минулого століття, складали натовпи втікачів, які шукали простору, розгулу й свободи. На Яїк, Пониззя Поволжя і Дон, в Малоросію й нинішню Новоросію (території сучасної східної України) приходили дворяни, які уникали царської служби, попи, монахи й сектатори, гнані Москвою, селяни, яким кріпацька кабала ставала не під силу. Весь цей набір або зливався з вільним козацтвом, або зливався окремими слободами й хуторами... А услід Москва, крок за кроком розширюючи свої рубежі, знову захоплювала в переділку своїх утікачів і нещадно гнула їх, як і раніше, під своє залізне ярмо” [8].

Такі етнопроцеси обумовили те, що в регіоні склалася система говірок з елементами української і російської мов. Філолог Б. Шарпило робить висновок, що говірки різних районів Слобожанщини („Старобільщини” Луганської області) мають різну діалектну основу, вони близькі до говорів Полтавщини, Сумщини, Правобережної України [9, с. 66].

Отже, взаємини різних етнічних груп, які селилися на території Донбасу, утворювалися на рівні обміну культурними феноменами. Найчастіше це можна простежити на прикладі поселень, які від початку

складалися з представників українських і російських етносів. Превалювала зазвичай матеріальна культура більшості [5, с. 16].

Розвиток Донбасу, як засвідчує історія, має неоднозначний характер, складовою якого було зародження і формування етнолокальної зони емігрантами з Російської імперії (росіянами та українцями). Характерними рисами були: примат етнокультури й політико-адміністративного устрою Росії, нестабільність і нечіткість кордонів, характерних для Дикого поля Росії (назва південного сходу Російської імперії XVII – початку XX століть).

1930-і роки ознаменувалися масштабною індустріалізацією. В Донбас з усіх куточків Радянського Союзу з'їжджалась робоча сила (у роки голодомору сотні біженців зі східноукраїнських сіл поповнювали ряди робітничого класу), регіон виконував надзавдання в справі будівництва комунізму. Тому спочатку „мікросвіт” заводу й шахти „переломив застарілі релігійні міфи”, „маланки й щедрівки”, а потім культ індустріалізації посилювався пропагандою „шахтарської і робітничої слави” – ціннісної основи Донбасу.

Таким чином, особливістю східноукраїнської ментальності індустріальних міст була їх космополітичність (робітників звозили з усієї країни й будь-які етнічні sentimenti тільки заважали загальній справі побудови індустріального суспільства) [11].

Беручи до уваги всі ці аргументи, а також політичні події, що відбулись у 2004 – 2005 роках, доходимо висновку, що в сучасній Україні Донбас відіграє роль одного з ключових політичних плацдармів. Політичні сили різної орієнтації ведуть за нього боротьбу, яка часто зводиться до прямого протистояння цих сил.

В сучасних умовах явно розвинулась опозиція „регіон – центр” і, відповідно, боротьба за контроль над основними місцевими ресурсами, а також суперництво між територіями всередині регіону за право домінувати в ньому.

Політична культура як найважливіший елемент політичної системи будь-якого суспільства пов'язує воедино політичні інститути й процеси з політичною свідомістю через зразки поведінки, цінності, емоції, настановлення, стиль життя, сприйняття світу. Регіональна політична культура формується внаслідок складної взаємодії низки системотворчих чинників.

Вважаємо, що серед таких чинників необхідно відзначити передусім **особливості геополітичного характеру.**

Геополітичний статус Сходу в Україні визначається:

- розташуванням на перетині комунікацій і виходом до Азовського моря й російських територій;
- величиною території й природними багатствами;
- розвинутими промисловістю й аграрним комплексом;

- демографічним потенціалом, який становить значну частину населення України, причому показник щільності населення в регіоні один з найвищих у країні;

- роллю „стратегічного буфера”, який відділяє іншу Україну й усю Європу від районів політичної нестабільності й етнічних конфліктів Росії [4, с. 274 – 385].

Схід України в цілому й Донбас зокрема стали зоною контакту цивілізацій і культур, що обумовило такі риси регіональної спільноти, як терпимість, адаптивність, сприйнятливість до інших культур (тільки в Луганську живуть представники близько 40 національних меншин) [4].

Наступним системотворчим чинником політичної культури Донбасу є **характер освоєння території**, яку, по суті, було включено до складу Російської імперії лише у XVIII столітті. Особливості колонізаційного процесу обумовили низку явищ у політико-культурній сфері. Це, передусім, космополітичні пріоритети населення й проросійська політична еліта.

Важливим системотворчим чинником регіональної політичної культури є і **структура населення**, а також його **етноконфесійний склад**. Структура населення Східного регіону, зокрема й Донбасу, відрізняється за такими показниками: часткою корінного населення, співвідношенням вікових груп і часткою сільського населення.

Нескінченний потік переселенців, який розпочався ще в XVII столітті, тривав аж до середини 1960-х років. Схід України – один з найбільших її промислових регіонів. Частка працездатного населення є високою, рівень освіти також. Національний склад відзначається значною строкатістю при абсолютному домінуванні слов'янської групи, яка відіграла ключову роль у формуванні регіональної політичної культури. Православ'я, безумовно, превалує на Сході України.

Значний вплив на формування регіональної політичної культури Сходу справляють **соціально-економічні чинники**. Значна частина населення представлена шахтарями, працівниками хімічної промисловості й машинобудування, науково-технічною та гуманітарною інтелігенцією. Серйозно заявив про себе нині малий, середній і великий бізнес [11].

Нагромаджений **політичний досвід** є суттєвим системотворчим чинником політичної культури Сходу України. Під політичним досвідом розуміємо феномен політичного процесу, який включає в себе комплекс знань, навичок, умінь, раціонально осмислених засобів організації, акумульованих у ході політичної діяльності. Політичний досвід – це не тільки те, що вже реалізовано на практиці, але й ті форми діяльності, які ще не набули остаточної реалізації.

На межі XX і XXI століть відбулись кардинальні зміни системотворчих чинників політичної культури Східного регіону України через зміну геополітичного статусу самої країни. В Україні після розпаду СРСР

складається нова політична система, розвивається плюралізм і багатопартійність. Перехідному, або, як його ще називають, транзитному періодові, відповідає фрагментарна політична культура, основною рисою якої є перевага локальної політичної лояльності над національною.

У регіональних політичних субкультурах складається своя ієрархія цінностей, яка визначає особливості політичної свідомості й поведінки цих груп. Якщо оцінювати політичну культуру Сходу України за шкалою „спадковість – новаторство”, то слід визнати, що тут домінуючими елементами є **традиціоналізм і державницькі орієнтації**.

Традиціоналізм проявляється в общинності світогляду „донбасівців” [12]. Опитування засвідчило, що від старих традицій у населення залишилось своє трактування свободи. Це можливість бути самому собі господарем – 75 % опитаних луганців. Прихильність до ліберальної ідеї особистої свободи за умови прийняття на себе персональної відповідальності висловили лише 18 % опитаних.

Традиціоналізм нашого населення посилює кризовий стан і регіонального соціуму, і країни в цілому.

Нарешті, традиціоналізм, по суті, є настановленням на сильного лідера. У політичній свідомості населення Сходу України сильною є партійна орієнтація, яка структурувалась після останніх виборів Президента України та виборів народних депутатів України. „Це не пов’язано з ідеологічними розбіжностями. Політика на Сході України взагалі завжди обмежувалась тільки патронажними партіями. Так, на останніх парламентських виборах, щойно місцеві олігархи оволоділи всіма матеріальними важелями, східноукраїнський „комуністичний” електорат легко віддав свої голоси класовим ворогам комуністів – буржуазії, які обіцяли те саме, що вчора обіцяли комуністи – дешеве матеріальне щастя” [10].

Когнітивні орієнтації, властиві регіональній політичній культурі Сходу України, доволі суперечливі. Населення регіону в цілому поділене на дві групи: перша бере активну участь у політичному житті, а друга частина, доволі велика, демонструє „функціональну політичну неграмотність”.

Опитування показало, що до „пасивних спостерігачів” політичного життя зарахували себе 43 % опитаних, до активних – 28 %.

Рівень активності виборців регіону традиційно високий. А ось рівень довіри до політичних інститутів досить низький. Більшість населення вважає голосування на виборах єдиним способом вираження свого ставлення до політиків.

Регіональна система **політичної комунікації** має свої особливості. Місцеві спільноти компактні. Це забезпечує їм „прозорість” для інформації, що передається „горизонтальними” каналами (на рівні особистих контактів і чуток). Успіх політичної риторики регіональних лідерів багато в чому залежить від наявності „маркерів” приналежності

до регіональної спільноти, які можуть мати як невербальний характер (наприклад, козака форма, шахтарський коногон тощо), так і вербальний (згадування подій, імен, значимих для певного регіону чи спільноти).

Щодо еліти Донбасу. Її представники різняться залежно від адміністративної приналежності „досягнення” елітних груп. Характерними рисами політичної еліти Донецька є: консолідація, клієнтельна організація елітних груп, особистий план економічного націоналізму, особисті ілюзії в можливості стати „центральною оператором країни”. Для політичної еліти Луганська властиво те, що вона ніколи не була консолідованою і постійно зазнавала тиску та експансії з боку елітних груп Донецької області. Єднає їх одне – власного політичного проекту еліти Донбасу так і не змогли випрацювати. „Федералізм, який після 2004 року став прапором її частини, є ситуаційною реакцією на програв” [3, с. 8].

Отже, своєрідність регіональної політичної субкультури Донбасу обумовлена: 1) особливістю історичного характеру; 2) депресивним характером регіону й нерозв’язаністю багатьох важливих проблем; 3) поєднанням демократичних цінностей, традиціоналістських і патерналістських традицій, що послаблюються, з електоральною свідомістю, якій властиві високі очікування стосовно демократії і влади; 4) високим рівнем критичного настрою стосовно місцевої влади; 5) високим рівнем політичної участі населення порівняно з іншими регіонами країни; 6) клієнтельна модель організації елітних груп, для яких соціальний простір – це особиста домовленість між патронами клієнтельних груп. Деякі особливості цієї субкультури обумовлені прикордонним характером регіону, що проявляється в налаштованості проти запровадження приватної власності на землю, продажу її іноземцям тощо.

І останнє. **Регіональна політична культура** як важливий компонент політичного процесу є складним багаторівневим і багатоаспектним утворенням, основною функцією якого стає відтворення політичного життя певного регіону, забезпечення спадковості політичного процесу. Це дає підстави стверджувати, що політична культура Донбасу сформувалась під впливом комплексу специфічних чинників, пройшла тривалий і складний шлях еволюції. На кожному етапі цього шляху виникали протиріччя між регіоналізмом і державністю. Ці протиріччя розв’язувались по-різному, але іноді справа доходила до сепаратизму. Сучасний регіоналізм не потребує феодальної розрізненості. Найбільш конструктивна ідея регіоналізму, на нашу думку, полягає в досягненні множинності в єднанні, в цілісності, реалізації принципів демократії, захисті багатоманітності від уніфікації й знеособлення. Мета ефективної регіональної політики – забезпечити перевагу конструктивних начал, досягнення історичного компромісу і об’єднання спільним суспільним проектом.

На завершення хочемо відзначити, що ми бачимо шлях до нової цілісності політичної культури Донбасу в регіональній ідеї, здатній об'єднати модерністів від влади й традиціоналістів у позитивному розумінні цього слова. Таке об'єднання дасть добру мотивацію активності населення – ідеї відродження колишньої слави Донбасу в соборній українській державі.

Донбас – не „червоний”, не „біло-блакитний” і не „помаранчевий”. Він багатобарвний. І його барви створюють надзвичайно багатий орнамент.

Література:

1. **Верменич Я. В.** Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації // Укр. іст. журн. – 2005. – № 4. – С. 114 – 145.
2. **Флиер А. Я.** Культурология для культурологов. – М.: Академ. проект, 2000.
3. **Кононов І. Ф.** Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матер. Всеукр. конф., Луганськ, 25 – 26 травня 2006 р. – Луганськ: Знання, 2006.
4. История Луганского края: Учеб. пособие / А. С. Ефремов, В. С. Курило, И. Ю. Бровченко и др. – Луганск: Альма-матер, 2003.
5. **Шарпило Б. А.** Сравнительно-историческая характеристика украинских говоров восточной Украины (Старобельщины): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1960.
6. **Бровченко І. Ю.** Заселення та господарське освоєння південно-східних степів України в другій половині XVII – XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2004.
7. Джерела до історії населених пунктів Донеччини XVI – XVIII ст. / Уклад. В. О. Пірко. – Донецьк, 2001.
8. **Клаус А.** Наши колонии. Опыт и материалы по истории иностранной колонизации в России. – СПб., 1869. – Т. 1.
9. **Шарпило Б. О.** До питання про історичну природу деяких гіперичних явищ в говорах південно-східного наріччя української мови // Наук. записки. Серія філологічна. – Ворошиловград, 1956. – Вип. 5. – С. 59 – 74.
10. **Александр Тертычный.** Почему мне так дороги „донбасяне”: субъективные наблюдения на малой родине // Зеркало недели. – 2005. – № 9. – С. 20.
11. **Ладига А. И.** Причини зовнішньополітичних орієнтирів населення східноукраїнського регіону України // Україна та сусідні держави: Матер. наук.-практ. конф. – Чернівці, 2005.
12. **Юрий Юров.** „Сто шагов назад тихо на пальцах” // XXI век. – 2005. – № 23. – С. 1 – 2.

Імплементація законодавства України до європейських стандартів як комунікативний процес

Юрій Ганжуров,
кандидат історичних наук,
директор Парламентського видавництва

Проблеми адаптації комунікативної мережі до процесу законотворення в умовах демократизації суспільно-політичних інституцій України доцільно розв'язувати в контексті імплементації вітчизняного законодавства до європейських стандартів, зміцнення міжпарламентських зв'язків з метою інтеграції нашої держави до цивілізаційних цінностей парламентаризму.

Поглиблення комунікативних ресурсів задля вдосконалення законодавства на основі Конституції України та приведення його у відповідність з міжнародно-правовими актами, згідно з якими наша держава має певні зобов'язання перед міжнародними організаціями, є одним з головних напрямів діяльності Верховної Ради України. Ця обставина набула особливої ваги після вступу нашої країни до Ради Європи, що стало вагомим чинником державотворення, здатним активізувати законотворчу роботу депутатського корпусу.

Ще 1989 року рішенням Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) було запроваджено статус „спеціального гостя” для парламентських делегацій з нових демократичних країн Центральної та Східної Європи. Набуття цього статусу розглядається як перший крок на шляху до офіційного вступу до ПАРЄ. У вересні 1992 року Україна, одержавши статус „спеціального гостя”, вийшла на рівень європейської політико-правової комунікації, що й обумовило пошук нових форматів парламентського діалогу з ПАРЄ.

У такому контексті можна розглядати реалізацію концепції „демократичної безпеки”, яка щодо України актуалізує процес забезпечення економічної безпеки в програмах залучення „нових демократій” до нагромадженого Радою Європи правового досвіду у проведенні законодавчих реформ, мета яких – розвиток інститутів

громадянського суспільства. Відтак дотримання статутних вимог Ради Європи країнами, що прагнуть вступити до цієї організації, набуває для України важливого значення. При цьому слід враховувати, що членство держави в Раді Європи розглядається потужними європейськими фінансовими структурами як індекс внутрішньої стабільності та інвестиційної привабливості. Саме тому наповнення політичного мовлення українського дискурсу поняттями інтеграційного характеру стає об'єктивною потребою артикуляції на законодавчому рівні форм наближення правових засад вітчизняного законодавства до європейської практики. Це питання актуалізувалося 1995 року, коли Голова Верховної Ради України О. Мороз звернувся з листом до президента Парламентської Асамблеї Ради Європи і членів Бюро ПАРЄ з проханням внести на розгляд сесії Асамблеї питання про розгляд заявки України на вступ до Ради Європи: „Історія стосунків між Україною та Радою Європи свідчить про обопільну зацікавленість сторін у розвитку співробітництва. Як Україна, так і Рада Європи здійснюють всі необхідні кроки, спрямовані на подальшу активізацію наших взаємовигідних відносин, що стає на межі включення України до сім'ї європейських народів” [1].

Інтерпретацію викладеної думки в контексті комунікативної складової законотворення вбачається доречним поширити на змістові ознаки предмета зміцнення контактів з європейською спільнотою саме у напрямі виявлення, оцінки, структуризації та гармонізації нормативно-правових підвалин цього процесу. Для України це означатиме, передовсім, надбання надійного засобу широкої європейської співпраці у справі зміцнення засад плюралістичної демократії, верховенства права та захисту прав людини [2].

Щоправда, ретроспектива декларативного дезавування найгуманніших європейських проектів гармонізації суспільства на засадах цивілізаційних цінностей радянського минулого України мала бути відокремлена від планів демократичного розвитку нашої держави конкретизацією її напрямів у суворому дотриманні усіх процедур ПАРЄ. Адже, відповідно до Віденської декларації глав держав і урядів країн - членів РЄ, для вступу до РЄ необхідно, щоб зацікавлена країна „привела свої установи і правову систему у відповідність з основними принципами демократії, верховенства права і поваги прав людини. Народні представники повинні обиратися за допомогою вільних і справедливих виборів на основі загального голосування. Гарантована свобода слова і, насамперед, засобів масової інформації, захист національних меншин, дотримання принципів міжнародного права повинні залишатися визначальними критеріями для оцінки будь-якої заявки на повноправне членство” [3].

У який спосіб можна реалізувати такі завдання, якщо враховувати реальне співвідношення політичних сил, усталені стереотипи, що, у

поєднанні з новими тенденціями у масовій свідомості до демократизації політичної системи України, утворюють не просто пострадянський сегмент у європейській спільноті, а робить членів ПАРЕ учасниками часом болісного процесу гармонізації українського соціуму до європейських стандартів? Багато в чому відповідь на це питання впливає із влучного спостереження Ф. Рудича, котрий зазначає, що у зовнішньополітичній сфері перед Україною гостро постало завдання вибудувати власну, орієнтовану на національні інтереси політику. Україна повинна мати своє політичне обличчя, більш чітку позицію і діяти у власних інтересах, а не в інтересах інших держав. Україна має розглядати себе як середню за потенціалом європейську державу з регіональними інтересами, які стосуються насамперед сфери національної безпеки, – „надто часто наша держава крутить головою – то пристосовуючись до Росії, то поглядаючи на Америку чи Європейський Союз. Україна об’єктивно вимушена це робити” [4]. Це зрозуміло, оскільки в сучасному світі не існує цивілізованих країн, які не формують свою зовнішню політику у правовому вимірі стосунків з іншими державами чи їх об’єднаннями. Це обумовлюється усвідомленням того, що саме у такий спосіб можливе не лише досягнення загального політичного, соціального та економічного прогресу, а й рівноправного та всебічного співробітництва.

Необхідність інтеграційних процесів не заперечується жодною політичною силою доти, доки не порушується питання про її конкретизацію. При цьому слід мати на увазі, що підхід до організації відносин з іншими державами зафіксований у Конституції України. Як зазначається в її Статті 18, зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними нормами міжнародного права. В принципі, із врахуванням реальних кроків України у зазначеному напрямі, оптимальною для політико-правової акліматизації нашої держави у європейському просторі залишається ПАРЕ. Як відомо, у жовтні 1995 року Верховна Рада України ухвалила Закон України „Про приєднання України до Статуту Ради Європи”, а вже у листопаді того ж року у Страсбурзі відбулася урочиста церемонія прийняття України до Ради Європи [5].

Десятирічний досвід перебування України у Раді Європи дозволяє зробити висновок про значне авансування політичної довіри до нашої країни з боку європейської спільноти з огляду на функції РЕ, які за широтою завдань класифікуються наступним чином:

- регулятивна функція – здійснюється шляхом безпосереднього та опосередкованого впливу на дотримання прав людини й основних свобод, стандартів РЕ у різних сферах життєдіяльності європейської спільноти;
- прогностична функція спрямовується на вивчення і прогноз основних

тенденцій майбутнього демократичного розвитку європейської спільноти, виявлення „болючих точок” і викликів часу, підготовку пропозицій щодо розв’язання цих питань;

- методологічна функція полягає у виробленні загальних підходів Ради Європи щодо роз’яснення соціальних питань і забезпечення соціальних стандартів, розвитку історичної і культурної спадщини у державах - членах європейської спільноти. У межах цієї функції формуються і затверджуються правові стандарти Ради Європи;

- світоглядна функція сприяє формуванню духовного клімату на європейському континенті, єдиних демократичних цінностей (плюралістична демократія, свободи і права людини тощо), дає оцінку їх практичної реалізації.

Аналіз класифікації функціональних особливостей, котру подає І. Чиж [6], можна взяти до уваги із застереженнями В. Мармазова та І. Піляєва про те, що офіційні документи не дають визначення поняття „стандарти Ради Європи”. У повсякденній практиці під ними розуміють сукупність обов’язкових вимог, рекомендацій, що містяться в нормативних актах, міжнародних договорах, укладених державами - членами Ради Європи [7].

Природно, що тривале перебування України в режимі моніторингу з боку ПАРЕ справляє на процес парламентської комунікації вплив, який може кваліфікуватися як фактор одноканальної інформації. В таких випадках формалізація зовнішніх ознак дотримання вимог ПАРЕ з урахуванням стислих термінів їх виконання в частині прийняття таких законодавчих актів, як Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Цивільний, Цивільно-процесуальний кодекси, рамковий документ про засади судово-правової реформи без належного відпрацювання нормативно-правового механізму їх застосування в контексті світового досвіду залишатиме український парламент в лещатах моніторингових процедур ПАРЕ [8]. Сам процес приєднання шляхом ратифікації до конвенцій Ради Європи і протоколів до них означатиме, що перед Україною розкривається можливість долучитися до 168 конвенцій, хартій, угод і протоколів до них, які, як зазначено в інформаційних бюлетенях Ради Європи, становлять еквіваленти більш як 75000 двосторонніх угод [9].

Основним джерелом, що дає можливість дослідникам європейської інтеграції України вивчити цей процес на підставі первинних документів, є „Збірка договорів Ради Європи”. У ній подається виклад ратифікованих Україною міжнародно-правових документів. Це, зокрема, Європейська конвенція з прав людини та протоколів № 1, 2, 4, 7 і 11 до неї; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Рамкова конвенція про захист національних меншин; Європейська конвенція про екстрадицію правопорушників; Європейська конвенція про взаємну допомогу у

**Імплементація законодавства України
до європейських стандартів як комунікативний процес**

Юрій Ганжуров

кримінальних справах; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом; Європейська хартія місцевого самоврядування; Європейська хартія регіональних мов. Ці документи утворюють джерельну базу імплементації українського законодавства.

Однією з міжнародних організацій, яка справляє помітний політичний вплив на міжнародну політику України, є Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Актуалізація участі у ній нашої держави посилюється необхідністю відповідного узгодження національного законодавства із стандартами цієї організації, передовсім Гельсінського заключного акта. У цьому контексті зміст політичної комунікації в європейському вимірі має перспективи до інформаційного наповнення в разі результативного вивчення низки відповідних документів (Паризька хартія до нової Європи, Гельсінський документ „Виклик часу”, Конвенція про примирення та арбітраж в рамках ОБСЄ, Договір про збройні сили в Європі, Угода про відкрите небо тощо) з метою гармонізації українського правового виміру.

Щоправда, пошук складових такого виміру ускладнюється тим, що український політикум через суперечливість його інтересів коливає терези пріоритетності розв’язання питань української євроінтеграції від гуманітарних цінностей до прагматичних орієнтацій економічного характеру. Тому час від часу інформаційні мережі такої співпраці вимальовують своєрідні імпульси до активізації зв’язків з міжнародними економічними організаціями. В принципі парламент усвідомлює таку необхідність, оскільки зволікання із прийняттям відповідних законів неминуче призведе до економічної ізоляції України, зумовленої невідповідністю її зовнішньополітичного правового режиму правовим системам міжнародних економічних організацій. Саме тому особливої ваги для нашої держави набули вступ до Світової організації торгівлі (СОТ) і приєднання до її правової системи, основу якої становить Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ). Водночас ратифікація Верховною Радою України угод про вільну торгівлю з країнами Центральної і Східної Європи ускладнюється тим, що законодавча база цього регіону вже досить гармонізована із стандартами ГАТТ/СОТ.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що приєднання України до СОТ викликає необхідність приведення базових складових законодавства нашої країни у відповідність до правового змісту зазначеної системи. Передовсім йдеться про комплекс питань субсидування промисловості і сільського господарства та державних програм, пов’язаних з розвитком експортного потенціалу. Мають бути вдосконалені системи митної оцінки та митних зборів, ліцензування імпорту, стандартів і сертифікації тощо. Природно, що, з огляду на поляризацію політичних сил в парламенті, важко сподіватися на однозначність у прийнятті таких

рішень, хоча вдосконалення законодавства у цьому напрямі є предметом активного обговорення у Верховній Раді, зокрема в парламентських комітетах [10].

В принципі аналіз характеру роботи комітетів Верховної Ради України в ракурсі моделювання європейського вектора міжнародної діяльності в контексті створення спеціального комітету з європейської інтеграції не залишає належного місця для гармонізації національного законодавства з правом СНД, яке можна охарактеризувати як певну правову систему, притаманну регіональним міжнародним організаціям. Проблемність цього питання значною мірою впливає з комплексу невизначеності українських парламентаріїв щодо членства у Міжпарламентській Асамблеї (МПА) країн-учасниць СНД [11]. Водночас, на думку В. Опришка, Україні варто скористатися набутим досвідом МПА як консультативного міжнародного інституту, створеного для обговорення питань співробітництва парламентів країн-учасниць СНД. Аргументи щодо цього досить вагомі. Навіть опонентам зближення з МПА важко спростувати інформаційну конструктивність вироблених у комітетах МПА рекомендаційних документів, зокрема модельних кодексів, інших рекомендаційних законопроектів, спрямованих на уніфікацію та гармонізацію законодавчої бази країн СНД. Прикладом таких документів є модельний Цивільний кодекс. Варто також зазначити, що МПА постійно переймається узгодженням правового регулювання питань співробітництва в боротьбі із злочинністю та корупцією шляхом, наприклад, розробки модельних Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів [12]. В структурі політичної комунікації моделі законодавчої інформації мають велике значення як для професіоналізації депутатського корпусу, так і у справі імплементації українського законодавства. При класифікації модельного закону А. Колодій бере за основу власне його рекомендаційний характер, розрізняючи такі види:

- модельні закони, що приймаються міждержавними об'єднаннями для держав-членів цих організацій;
- модельні закони, що приймаються міжнародними організаціями як найперший взірць;
- модельні закони, котрі розробляються науковцями і мають доктринальний характер [13].

На підтвердження правомірності порушення питання про ефективність використання модельних нормативно-правових актів у законотворчій діяльності Верховної Ради України свідчить змістова складова законодавчих ініціатив, які кореспондуються з базовими положеннями чинних в інших країнах законодавчих актів.

При цьому впадає в око багатовекторність творчих запозичень суб'єктів законодавчої ініціативи, серед яких одна частина орієнтується на досвід законотворення МПА СНД, інша – на ЄС. При всій змагальності таких

тенденцій незаперечним лишається те, що діяльність нашої держави на міжнародній арені потребує вирішення низки завдань, обумовлених активізацією її участі у міжнародній спільноті. Одним із них є вступ України до Європейського Союзу. Початком цього процесу вважається ратифікація Верховною Радою 1994 року Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Союзом та його державами-членами [14]. Для створення інформаційно-правової бази, яка б уможливила інтеграцію України до ЄС, забезпечення відповідності законодавства нашої держави зобов'язанням, які стали предметом ратифікації Верховною Радою України, у листопаді 2002 року парламент ухвалив „Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”. Цим документом визначено державну політику щодо адаптації законодавства, мету та її головні завдання, організаційне забезпечення науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методологічного супроводу законопроектів, механізм запобігання їх проходження через парламент без чіткого економічного обґрунтування [15].

Важливо, що ця програма моделює основні напрями комунікації правової інформації для розв'язання таких завдань:

- подолання правових суперечностей між суб'єктами міжнародного права;
- упорядкування інфінітивної основи понятійної системи вітчизняного законодавства;
- створення механізму реалізації міжнародного співробітництва на інвестиційно привабливих підвалинах правового захисту.

Оскільки адаптація законодавства України є планомірним процесом, вона поділена на кілька послідовних етапів, з урахуванням яких визначаються етапи виконання програми.

Звичайно, наскільки ефективним стане період 2004 – 2007 років (перший етап) – покаже час. Від цього залежатиме формат наступних етапів і їх комунікативне забезпечення у політико-правовому вимірі.

Природно, що посилення євроінтеграційного курсу України після президентських виборів 2004 року внесли певні корективи у механізм входження нашої держави до ЄС. У щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році” прагнення до інтенсифікації діалогу в рамках „Україна – Європейський Союз” простежується чітко. Корекція цього курсу пов'язувалась з підготовкою у 2006 році плану дій, сутність якого полягає в реалізації наступних етапів:

- визначення ринкового статусу української економіки Європейським Союзом (це питання вирішено наприкінці 2005 року, що засвідчило серйозність намірів ЄС розвивати відносини з Україною);
- врегулювання питання торгівлі між Україною та ЄС з урахуванням

збереження обсягів традиційних поставок до 10 нових держав-членів;

- вивчення економічних передумов для укладання угоди про зону вільної торгівлі між Україною і ЄС.

На підставі викладеного Президент України В. Ющенко робить висновок, що „належна імплементація плану дій не лише стимулюватиме внутрішні політичні й економічні реформи в країні, а й істотно поглибить відносини України та ЄС, у тому числі завдяки доступу до внутрішнього ринку Євросоюзу. Разом з тим, Україна вже нині пропонує європейській стороні розпочати діалог про нову довгострокову політику. Її мета – відчинити для України двері Євросоюзу відповідно до статутних документів ЄС. Ми свідомі того, що вступ України до ЄС – тривалий процес. Але за умови сконцентрованих напружених зусиль з боку влади, за підтримки всього українського суспільства, а також сприятливого розвитку подій у середині ЄС цей шлях є реальним і може бути подоланий у середньостроковій перспективі” [16].

Це видається реальним з огляду на стійку тенденцію до звільнення інформаційного ресурсу та інтеграційної практики українського парламенту I – IV скликань та з урахуванням роботи у цьому напрямі Верховної Ради України V скликання. Про це свідчать дані, наведені в таблиці.

На нашу думку, для з'ясування варіацій можливого розвитку подій варто звернути увагу на використання Президентом України поняття „імплементація”, яке, виходячи з формату його тлумачення, застосовується в широкому розумінні як передумова євроінтеграції нашої держави. Щоправда, функціонування цього поняття у представленому форматі може набути ознак потужного чинника на шляху досягнення поставленої мети за умов його конкретизації у вузькому розумінні поряд з поняттями „адаптація”, „уніфікація”, „гармонізація”, „наближення” тощо. Тож можна пристати на пропозицію А. Мельника щодо прийняття з цього приводу окремого законодавчого чи іншого нормативно-правового акта – ним міг би стати, наприклад, закон про адаптацію законодавства України до міжнародно-правових стандартів [17]. Такий нормативний документ мав би визначити зміст поняття „адаптація”, його співвідношення з такими категоріями, як „гармонізація”, „приведення у відповідність”, „наближення” тощо, чітко встановлювати цілі та завдання гармонізації, визначати суб'єктів проведення гармонізації, містити детальний механізм і засоби здійснення гармонізації законодавства України, зокрема порядок обґрунтування рішення щодо необхідності провести цей процес у законодавчому органі держави.

Звичайно, тут не йдеться про регламентні процедури підготовки, проходження та прийняття законопроектів у Верховній Раді. Вочевидь, проблема імплементації українського законодавства багато в чому може бути вирішена засобами політичної комунікації, зокрема за допомогою

Імплементация законодавства України
до європейських стандартів як комунікативний процес

Юрій Ганжуров

популяризації європейського правового досвіду методом порівняльного аналізу.

Таблиця

**Кількість міжнародних договорів і угод, ратифікованих або
денонсованих Верховною Радою України з серпня 1991 року по
квітень 2006 року
(за напрямками ухвалених угод)**

Складено за даними Головного організаційного управління Апарату Верховної Ради України

Зрозуміло, при цьому не слід спрощувати роль ідеологічного (чи імітаційно-ідеологічного) фактора в публічному протистоянні депутатів під час обговорення законопроектів щодо вступу до СОТ чи приєднання до ЄЄП. Проте несприйняття різновекторних інтеграційних мотивацій в інформаційному просторі суспільства все ж багато в чому утримується через серйозні комунікативні лакуни у спробах виведення імплментаційної практики з режиму надзвичайних і часом конфліктних ситуацій в парламенті. Розв'язанню цієї проблеми мають сприяти інтенсифікація інформаційної діяльності уповноважених на

Акти про ратифікацію до багатосторонніх міжнародних договорів
політико-правові
соціально-економічні
з питань охорони здоров'я
про участь у міждержавних
інші міждержавні
Акти про ратифікацію міжнародних договорів
у сфері політико-правової
з питань партнерства
з прикордонних питань
з питань консульських
з питань правової допомоги
з інших двосторонніх
у сфері соціально-економічних
з питань власності
з питань торгівельних
з питань уникнення подвійного оподаткування
з питань виробничих
з питань науково-технічних
з питань працевлаштування
з питань соціального захисту
з питань кредитування
актів про внесення змін до актів про денонсацію
Всього актів :

співробітництво з парламентом України міжнародних організацій, просвітницьких фондів, які володіють відповідними комунікативними ресурсами. Оцінка результатів їх роботи різними депутатськими групами і фракціями коливається в залежності від участі їх в реалізації проектів, що їх пропонують, приміром, Програма сприяння парламенту України, яка позиціонує себе як політично незаангажований проект, що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку і має на меті реалізацію таких завдань: сприяти ефективнішій діяльності парламенту України; поліпшити взаємодію законодавчої і виконавчої влади; сприяти кращому доступу та участі громадян у законотворчому процесі [18].

Аналіз інформації, що поширюється експертами програми як мережами та носіями електронної комунікації, так і засобами друку, дозволяє класифікувати її таким чином. По-перше, в основу її діяльності покладено принцип описового викладу регламентів парламентів світу, зокрема процедури формування законодавчої ініціативи, порядок організації роботи в комітетах, парламентський контроль за діяльністю уряду, повноваження депутатів тощо. По-друге, помітним є сегмент перекладів праць закордонних фахівців переважно з питань поточної роботи національних парламентів. По-третє, експерти проекту виконують порівняльний аналіз законотворчих робіт українських парламентарів у контексті досвіду їх зарубіжних колег.

Однак поки що відкритим, принаймні для інформаційних проектів програм сприяння парламенту України, залишається питання висвітлення законодавчої техніки для реалізації завдань імплементації законодавства України до світових стандартів. Усвідомлення такої потреби багато в чому обумовлює практику популяризації провідних документів європейської спільноти, поширених в Україні. Сам процес такого розповсюдження каналами політичної комунікації наражається на перешкоди об'єктивного характеру. Це і низький рівень політичної культури населення, й ідеологічна упередженість щодо євроінтеграційних новацій, і недостатня професіоналізація депутатського корпусу саме щодо моделювання законопроектів у контексті міжнародних стандартів.

На нашу думку, остання обставина актуалізує проблему організації міжнародної діяльності Верховної Ради України. Її інтенсифікація обумовлюється усвідомленням того, що міжпарламентські зв'язки є складовою міждержавних відносин і справляють суттєвий вплив на зміст, рівень, динаміку і перспективу їх розвитку. Для українських парламентаріїв досвід цієї роботи поки що обмежується напрацюваннями дослідників, для яких предметом наукового аналізу є поняття, комунікативна природа, внутрішня структура і членство, а також особливості міжнародних парламентських організацій [19]. При цьому враховано й досвід європейських дослідників, зокрема Х. Клебеса і Дж. Пристмена, які докладно проаналізували інформаційну сутність

**Імплементація законодавства України
до європейських стандартів як комунікативний процес**

Юрій Ганжуров

міжпарламентського діалогу, заклали основу класифікаційних категорій міжпарламентських організацій [20].

Верховна Рада України вже від I скликання приділяє помітну увагу розвитку міжпарламентського діалогу. Заходи, що отримали назву парламентської дипломатії, спрямовуються на формування стосунків з органами законодавчої влади інших країн. Така робота пояснюється прагненням створити загальну систему і конкретні структури взаємоприйнятних міжпарламентських зв'язків. Важливо зазначити: Верховна Рада України виходить з того, що в таких структурах можуть і повинні розв'язуватися як тактичні, так і стратегічні питання зміцнення і збагачення як безпосередньо парламентських стосунків, так і міждержавних відносин України в цілому.

Міжпарламентська співпраця здійснюється на двосторонній та багатосторонній основах. Двосторонній обмін парламентськими делегаціями між Україною та іншими країнами передбачає візити кількох рівнів: офіційні, робочі, візити представників депутатських груп з міжпарламентських зв'язків, представників відповідних комітетів (комісій), поїздки працівників апаратів (секретаріатів) парламентів.

Для аналізу змісту міжпарламентських комунікацій суттєвими вбачаються спільні документи, що підписуються сторонами, угоди, заяви, декларації, меморандуми, протоколи про наміри суб'єктів міжпарламентських зв'язків. При співставленні цих документів впадає в око проблема їх видової упорядкованості, що віддзеркалює еволюцію міжпарламентських зв'язків. Те, що К. Новохацький називає полісемічністю документів, за допомогою яких встановлюються і підтримуються різного роду суспільні відносини, актуалізує питання вивчення причинно-наслідкового зв'язку між різними за формою міжпарламентськими документами, котрі у переважній більшості не потрапляють до каналів масової комунікації і не входять до кола тих аргументів, за допомогою яких формується громадська думка про важливість міжпарламентської комунікації для європейської інтеграції України [21].

Можливо, в цьому випадку за рахунок кількісних показників зростатиме якість міжпарламентської комунікації – частота контактів потребуватиме відповідного інформаційного забезпечення. Ймовірно, що цьому сприятиме й новий вимір взаємодії з парламентами інших країн, започаткований Верховною Радою України IV скликання, – двосторонні міжпарламентські асамблеї (форуми, комісії). Практично вже створені і активно діють Міжпарламентська комісія зі співробітництва Верховної Ради України і Федеральних Зборів Російської Федерації, Міжпарламентський форум України і Литовської Республіки, Міжпарламентська Асамблея України і Республіки Польща. В перспективі передбачається створення аналогічних асамблей з низкою інших

парламентів. Така форма співпраці дозволить значно поглибити двосторонні міжпарламентські зв'язки.

Новацією в підходах до подальшої розбудови міжпарламентського співробітництва стало запровадження обмінів делегаціями працівників апаратів парламентів. Таке співробітництво вже здійснюється, зокрема, між Україною і Російською Федерацією.

До випробуваних форм зв'язків між національними парламентами належить діяльність депутатських груп з міжпарламентських зв'язків із зарубіжними країнами, відомих як „групи дружби”. У Верховній Раді IV скликання найбільше представництво мали групи міжпарламентських зв'язків з Росією (108 осіб), Німеччиною (100 осіб), Китаєм (68 осіб), США (45 осіб), Великою Британією (36 осіб) [22].

Вивчення персонального складу груп спонукає до думки про суміщення персоніфікованих і політико-ідеологічних мотивацій при їх утворенні. При цьому змагальність за персональний склад „груп дружби” в контексті пріоритетів парламентських фракцій призводить до ротації їх складу, яка за своєю динамікою кореспондується зі змінами складу комітетів Верховної Ради України. У свою чергу, самі комітети стають вагомим комунікатором міжпарламентського діалогу з огляду на потребу в інформаційному обміні як важливої складової імплементаційного процесу у законотворенні.

Важливо, що керівництво Верховної Ради України підтримує контакти з офіційними посадовими особами зарубіжних країн, які не є членами національних парламентів: главами держав та урядів, послами іноземних держав, відомими громадськими діячами.

На тлі сучасних процесів глобалізації багатостороння міжпарламентська співпраця як один з основних і найбільш поширених у практиці дипломатичних методів помітно зростає. Головним інструментом здійснення цієї суттєвої, з точки зору інтеграційних процесів, роботи є створені у Верховній Раді України постійно діючі делегації, що репрезентують законодавчий орган нашої держави у міжнародних парламентських об'єднаннях.

Природно, що функціонування у Верховній Раді України також і груп міжпарламентських зв'язків певною мірою віддзеркалює ідеологічні пріоритети представлених у парламенті політичних сил. Це закладає підвалини для визначення тези про фактори впливу міжпарламентської дипломатії на формування міжнародного іміджу України. На думку В. Малярчука, діяльність Верховної Ради має досить прикладів критичного ставлення парламентських партій як до керівного органу в рамках СЕП (у недалекому майбутньому), так і до неодноразово застосованої у відповідь на пропозиції українських дипломатів укласти угоду про асоційовані відносини заяви з боку ЄС про „відчинені двері” для України (у невизначеному майбутньому). Звідси висновок: процес

**Імплементація законодавства України
до європейських стандартів як комунікативний процес**

Юрій Ганжуров

прийняття рішень в українському парламенті потребує необхідного для ефективності зовнішньої політики врахування національних інтересів [23]. Останнє словосполучення, себто „національні інтереси”, поширюється у комунікативній мережі політичної системи з такою наполегливістю, що, набуваючи рис предмета дослідження з різними, часом полярними визначеннями, перетворюється на константу понятійної невизначеності не стільки через багатовекторність зовнішньополітичних рефлексій, скільки за браком інформаційного забезпечення тих інтеграційних процесів, які можуть дати відповідь на питання про можливі форми національної ідентифікації України у Європейському Союзі.

У варіативності пошуку максимально сприятливих форматів розв’язання цього питання реально вбачається модель, що її пропонують Ф. Медвідь і М. Гордієнко. Вона полягає у створенні сприятливого правового поля та культивуванні поваги до законів. При цьому наголошується, що до правових засад конституювання громадянського суспільства слід віднести приведення у відповідність норми права до норм чинної Конституції України і міжнародних правових стандартів [24]. Отже, шляхи міжпарламентського співробітництва в підсумку виводитимуть Україну від роздоріжжя ідеологічних протистоянь, які, до того ж, багато в чому мають імітаційний характер на догоду електоральній комунікації, на прагматичний напрям імплементації системи політико-правових норм уніфікації ціннісних орієнтацій суспільства і законодавчого забезпечення його соціального захисту. Це дає підстави зробити висновок, що Верховна Рада України V скликання посилюватиме міжпарламентську комунікацію з урахуванням ряду факторів.

По-перше, структуризація українського парламенту за партійним принципом актуалізує потребу адаптації передвиборчих програм парламентських партій до прийнятих для продуктивного діалогу із закордонними колегами понятійних категорій.

По-друге, участь народних депутатів у роботі міжпарламентських об’єднань обумовлює потребу в інформаційному забезпеченні та професійному тлумаченні тих об’єктів законодавчої бази України, які залишаються предметом імплементації.

По-третє, демократизація українського суспільства з урахування визначальної ролі парламенту в цьому процесі означатиме, що моніторинг цієї роботи з боку міжнародних парламентських об’єднань зосереджуватиметься передовсім на законодавчих ініціативах народних депутатів України.

Література:

1. Цит. за: **Мармазов В. Є., Піляєв І. С.** Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми. – К.: Вентурі, 1999. – С. 12.

2. Парламентська Асамблея Ради Європи. Пер. з фр. І. Шевчук. – Київ – Страсбург: Парламентське вид-во, 1998. – С. 11.
3. Цит. за: **Чиж І. С.** Україна в Раді Європи. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – С. 5.
4. **Рудич Ф. М.** Геостратегічний вимір президентських виборів 2004 року // Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне: Зб. статей. – К.: Світогляд, 2005. – С. 129.
5. Закон України „Про приєднання України до Статуту Ради Європи”: прийнятий 31 жовтня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 38. – Ст. 287.
6. **Чиж І. С.** Зазн. праця. – С. 6 – 7.
7. **Мармазов В. Є., Піляєв І. С.** Зазн. праця. – С. 34.
8. Правила процедури Парламентської Асамблеї Ради Європи / Пер. з фр. В. Лепшиної; Упор. А. Корнійчук. – Київ – Страсбург. – Парламентське вид-во, 2000. – С. 8.
9. **Опришко В. Ф.** Теоретичні та практичні аспекти механізму гармонізації законодавства України з міжнародним правом // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Збірн. статей. – К.: Ін-тут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 21.
10. Законодавство України у сфері інтелектуальної власності: проблеми вступу до СОТ (слухання у Комітеті з питань науки і освіти Верховної Ради України 19 грудня 2001 р.). – К.: Парламентське вид-во, 2002. – 358 с.
11. **Украина - Россия.** Хроника межпарламентского диалога. – К.: Телепресскорпорация „Республика”, 1999. – С. 13.
12. **Опришко В. Ф.** Теоретичні та практичні аспекти механізму гармонізації законодавства України з міжнародним правом. – С. 23.
13. **Колодій А. М.** Використання розроблених у СНД модельних законів як засіб вдосконалення законодавства України // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Зб. статей. – К.: Ін-тут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 284.
14. Закони України: В 11 т. / Редкол: В. Ф. Опришко (голова редкол.) та ін. – К.: Ін-тут законодавства Верховної Ради України, 1996. – Т. 7. – 1998. – С. 407.
15. Акти європейського права із соціальних питань / Заг. ред. В. М. Литвина. – К.: Парламентське вид-во, 2005. – С. 9.
16. Доповідь „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 р.”, підготовлена в рамках виконання Розпорядження Президента України від 19 липня 2005 р. № 1122 / 2005 – рп „Про підготовку щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України”: офіційне видання. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2005. – С. 132 – 133.
17. **Мельник А. Я.** Методи вдосконалення внутрішньодержавного

**Імплементація законодавства України
до європейських стандартів як комунікативний процес**

Юрій Ганжуров

механізму адаптації законодавства України до права європейських співтовариств (Європейського Союзу) // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Зб. статей. – К.: Ін-тут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 200 – 201.

18. Програма сприяння парламенту України: Проект демократичного зміцнення парламенту // www.pdr.org.ua

19. **Хабаров С. А.** Международные парламентские организации: правовые аспекты. – М.: Из-во Российской академии государственной службы при Президенте РФ, 1995. – 251 с.

20. Викл. за: **Саидов А.** Межпарламентские организации мира. – М.: „Международные отношения”, 2004. – С. 10 – 11.

21. **Новохатський К.** Документ як об’єкт інформаційних відносин у законах України: спроба огляду деяких визначень // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник / Редкол. Р. Я. Пиріг (голова) та ін. Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – К.: Ін-тут архівознавства, 2001. – С. 361 – 362.

22. Верховна Рада України четвертого скликання: офіційне видання. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – С. 69.

23. **Малярчук В.** Міжнародна політика: простір партійного змагання і співробітництва. – К.: ТОВ „Видавництво „Юридична думка”, 2005. – С. 165 – 166.

24. **Медвідь Ф., Гордієнко М.** Феномен „помаранчевої революції” в контексті розбудови громадянського суспільства // Політичний менеджмент. – № 1. – 2006. – С. 57.

Соціальний діалог у формуванні політики Міжнародної організації праці

Віталій Давиденко,

кандидат філософських наук,

професор Вінницького інституту

Міжрегіональної академії управління персоналом

Сьогодні ще неможливо спрогнозувати, коли саме влада в країні перейде до інститутів самоврядування, і ми почнемо жити в сучасній демократичній і заможній державі. В цих умовах соціальний діалог стає одним із найважливіших прискорювачів процесу трансформації, що сприяє активізації громадян. „Я бачу великий сенс у започаткуванні українського форуму порозуміння, співзасновниками якого мали б стати і громадські організації, і ділові, політичні кола, і власне сама українська держава” [1], - заявляє Президент України В. Ющенко.

Культуру соціального діалогу і асоціювання, що стала предметом регуляції міжнародного права, пильної уваги міжнародних організацій, особливо таких, як Міжнародна організація праці (МОП) і Європейський Союз (ЄС), необхідно освоювати сучасній Україні з урахуванням її історичного досвіду, традицій. Йдеться, зрештою, про історичну закономірність, перевірене часом правило, коли „...люди не можуть створювати нових сил, а можуть лише здійснювати й спрямовувати сили, які вже існують... У них немає інших засобів самозбереження, як, об'єднавшись з іншими людьми, утворити суму сил, спроможних здолати протидію, підкорити ці сили єдиному двигуну і примусити їх діяти у злагоді”, – говорить в трактаті Ж.-Ж. Руссо „Про суспільний договір, або Принципи політичного права” [2, с. 160].

Доведено, що соціальний діалог скрізь, де він розпочинався, поступово перетворювався на найперспективніший метод формування відносин між соціальними партнерами і – ширше – між ними та державою (тристоронній діалог), чому й глибоко вкорінювався у праві на об'єднання (коаліцію), у праві на укладання колективних переговорів, у праві на консультації та інформацію. Зрештою він став обов'язковим у мозаїці „мал” всіх регіональних і професійних груп [3, с. 38].

Соціальний діалог доводив свою продуктивність в результаті уроків, засвоєних під час гострих політичних подій. Так було в роки як Першої світової війни (1919 року засновано МОП), так і Другої світової війни (Філадельфійська декларація МОП про право на проведення колективних переговорів, 1944 рік), а також в період потрясінь, викликаних глобалізацією економіки (Декларація основних принципів та прав у світі праці, 1998 рік) [4; 5, с. 148]. Тим не менше цей феномен так і не дістав однозначного наукового тлумачення, незважаючи на те, що вже „являє собою не тільки базовий тренд світової політики, а й органічний елемент внутрішньодержавних трансформацій” [6, с. 34].

Різномпланова за своїм характером, МОП виникла в період економічних і соціальних потрясінь в країнах Європи та Північної Америки. В той час промислова революція і динамічне економічне зростання досягалися ціною страждань людей найманої праці. Прогрес майже завжди забезпечувався за „законом джунглів” – виживає сильніший.

До середини XIX століття чітко визначилися два основні підходи до розв’язання суперечностей між власником і робітником, між працею і капіталом. У нашій історії увага традиційно концентрувалася лише на одному з цих напрямів – силових методах вирішення таких суперечностей. Та настав час, коли різниця у визначенні носіїв політичної і соціальної активності стала пов’язуватися зі змінами, що відбувалися в останнє століття у громадянському суспільстві провідних європейських країн. Якщо в XIX і на початку XX століття основними політичними акторами були великі соціальні групи – класи, нації, то потім там відбулося швидке зростання кількості груп інтересів. Результатом їх політичної активності стала ліберальна демократія. Цей напрям ґрунтувався на концепції не революційного, а еволюційного перетворення суспільства, що забезпечує узгодження і реалізацію основних інтересів всіх зацікавлених сторін. Це й обумовило появу ідеї соціального діалогу.

Модель регулювання соціально-трудових відносин і забезпечення соціальної стабільності цивілізованим шляхом виявилася продуктивною. Розвиток соціального діалогу став одним з головних чинників розвитку громадянського суспільства і запобігання суспільним конфліктам.

Ідеї про доцільність досягнення соціального консенсусу в суспільстві на всіх його рівнях тривалий час були предметом гострих дискусій. Та, попри різні точки зору, практично всі учасники цих дискусій – політики, промисловці, економісти, громадські діячі – висловлювалися на користь встановлення міжнародних трудових норм. Найголовніший аргумент був економічним: міжнародне регулювання норм праці допоможе країнам уникнути втрат, спричинених міжнародною конкуренцією. Другий аргумент мав гуманітарний характер – необхідність полегшити долю працюючих.

Однак ця ініціатива не відразу здобула широку підтримку, оскільки

виходила вона від промислового середнього класу і відображала саме його інтереси. Організований робітничий рух виник згодом, коли було усунено перешкоди на шляху реалізації права на свободу об'єднань громадян.

Третій аргумент був суто політичним. Він обґрунтовував важливість зміцнення соціальної злагоди у промислово розвинутих країнах для запобігання політичних і суспільних потрясінь. Політично прозорливі засновники МОП підтримали реформістські прагнення людей праці, відгородили їх від комуністичної пропаганди, яка поширювалася в Європі після революції 1917 року в Росії.

Зазначені аргументи відображені в Преамбулі Статуту МОП, ухваленого 1919 року. В документі констатувалося, що загальний та міцний мир може встановитися лише на основі забезпечення соціальної справедливості і порозуміння. Пізніше ці формулювання були уточнені у Філадельфійській Декларації 1944 року. Нині, в епоху глобалізації, вони звучать актуально, як ніколи.

Хоча МОП виникла як дітище європейського соціального реформізму XIX століття, ідеї і пропозиції її предтеч ще довго ігнорувалися урядами, незалежно від політичного устрою чи рівня економічного розвитку їх країн. Це тривало доти, доки, вже наприкінці століття, громадські об'єднання, особливо у Франції, Німеччині і Швейцарії, не привернули їх увагу до цих проблем. Саме під впливом громадських організацій ідея запровадження принципово нового, міжнародного законодавства знайшла активних прихильників у політичних і економічних, релігійних і наукових колах, так само, як і в середовищі людей найманої праці. Наслідком цього стало створення 1901 року в Швейцарії Міжнародної асоціації правового захисту працівників. На національному рівні протягом останніх двох десятиліть XIX століття нові норми соціального законодавства були запроваджені у Німеччині, а також у Великій Британії та в скандинавських країнах [7, с. 41]. У 1905 - 1906 роках було прийнято дві перші у світовій історії міжнародні трудові конвенції на користь працюючих: про регулювання нічної праці жінок та про припинення використання білого фосфору при виробництві сірників.

У роки Першої світової війни профспілкові об'єднання провели кілька міжнародних зустрічей з обговорення проблем захисту прав і свобод людей найманої праці. Їх учасники вимагали включення соціальних положень до майбутньої мирної угоди, а також виступали за створення міжнародного органу, що опікуватися б умовами праці найманих працівників. Було також висунуто вимогу щодо компенсацій за втрати, яких зазнали працівники під час війни.

Після закінчення Першої світової війни Акт про заснування МОП додатково опрацювала Комісія з міжнародного трудового законодавства, створена Паризькою мирною конференцією 1919 року. Цей документ став частиною Версальської мирної угоди. Провідну роль в роботі комісії з

нового міжнародного трудового законодавства відіграли Франція і Велика Британія.

Відтоді МОП швидко стала ефективно діючою організацією. Її секретаріат, очолюваний представником Франції А. Тома, вів діалог з міністрами праці багатьох країн. Міжнародна конференція праці тільки за два роки (1919-й і 1920-й) ухвалила дев'ять Конвенцій і десять Рекомендацій.

Активність нової міжнародної політичної інституції стимулювала теоретичні дослідження щодо місця, ролі і функцій соціального партнерства, механізмів регулювання соціально-трудових відносин. Саме в ті роки американський соціолог Е. Мейо заклав основи доктрини „людських стосунків”, які з часом трансформувалися в управлінську концепцію соціального партнерства. Вчений вважав, що забезпечити соціальну стабільність в суспільстві можна лише шляхом врегулювання соціально-психологічних, міжособистісних відносин у трудових організаціях, гуманізації взаємодії між керівниками, менеджерами і найманими працівниками. Тим часом Д. Мак-Грегор, один з критиків Е. Мейо, зосередив увагу на необхідності підвищення мотивації до праці робітників шляхом створення умов для задоволення їх потреб (економічних, фізіологічних, соціальних тощо).

Подальшим розвитком цього напрямку стала „мотиваційно-гігієнічна” концепція (теорія „збагачення праці”) Ф. Герцберга. Вчений виокремив дві групи чинників, за допомогою яких держава і власник могли б стимулювати людину до праці за нових умов. Перша група – гігієнічні чинники, або умови зовнішнього середовища (заробітна платня, санітарно-гігієнічний стан приміщень, відносини з колегами, фізичний стан під час роботи, гарантія роботи). Друга група – чинники, що є основними стимулами до праці (зміст праці, визнання досягнень працівників, почуття відповідальності, усвідомлення особистого внеску, успіх, просування по службі, творче зростання). Ці чинники збагачують сам процес праці. Ф. Герцберг вважав також за необхідне формувати у працівника інтерес до управління, що посилює його ідентифікацію з організацією.

Отже, передумови формування соціального законодавства, а потім і нового типу держави – соціальної, створювались завдяки позиції і діям представників політичних партій, професійних та інших громадських організацій. У поширенні солідаристських настроїв в суспільстві значну роль відігравала й церква.

Вже на початку XX століття при урядах, міністерствах, відомствах утворюються різні консультативні комітети, комісії, участь в яких беруть представники різних груп інтересів. Здійснюється постійний моніторинг громадської думки – вона враховується при ухваленні рішень. Представники зацікавлених груп користуються правом давати рекомендації.

З перших років свого існування МОП спрямовувала основні зусилля на вироблення міжнародних трудових норм і контроль за їх застосуванням. За 20 років (1919 – 1939) було ухвалено 67 Конвенцій та 66 Рекомендацій. Спочатку норми стосувалися переважно умов праці. Так, перша конвенція 1919 року регламентувала робочий час, установивши тривалість робочого дня у 8 годин (48-годинний робочий тиждень). Ця умова увійшла до багатьох законодавчих норм.

1926 року було схвалено ще одне важливе нововведення. Міжнародна конференція праці розробила механізм контролю за застосуванням нормування праці, який діє і понині. Було створено Комітет експертів, до складу якого увійшли незалежні юристи. Комітет аналізує доповіді урядів про дотримання ними ратифікованих Конвенцій та подає власну щорічну доповідь. Пізніше мандат Комітету був розширений, він став розглядати доповіді і щодо нератифікованих конвенцій.

У травні 1940 року, зважаючи на те, що Швейцарія опинилась в оточенні охоплених війною держав, дирекція МОП перемістилась (тимчасово) з Женеви до Монреаля.

Ще до закінчення Другої світової війни, 1944 року, делегати Міжнародної конференції праці ухвалили Філадельфійську декларацію. Відтоді вона стала додатком до Статуту і хартією цілей та завдань МОП. Декларація проголошує такі принципи: праця не є товаром; свобода слова і свобода об'єднань – необхідна умова прогресу; бідність окремих прошарків становить загрозу для загального добробуту; люди, незалежно від раси, віри, статі, мають право на матеріальний добробут і духовний розвиток в умовах свободи, пошанування їх гідності та забезпечення рівних можливостей.

Конвенції, прийняті після Другої світової війни, стосувалися проблем прав людини, пов'язаних зі свободою об'єднання, скасуванням примусової праці та дискримінації, а також технічних проблем у сфері праці. Залучення широкого кола працюючих громадян до цих процесів стало набором механізмів, за допомогою яких населення може впливати на політику урядів, і, що важливо, цей процес може бути водночас і урядовою стратегією запобігання чи нейтралізації небажаних громадських рухів. Така політична і управлінська тактика місцевої влади вперше була випробувана в США 1964 року під час так званої війни з бідністю [8, с. 188].

1969 року, у зв'язку з 50-річчям діяльності, МОП одержала Нобелівську премію миру. На церемонії вручення нагороди голова комітету Нобелівських премій заявив, що „МОП – одне з небагатьох творінь людини, якими вона може пишатися, оскільки організація помітно вплинула на законодавство всіх країн” [9].

Отже, МОП стала інституцією, завданням якої є розвиток мирної співпраці та соціальний діалог в суспільстві. Її діяльність базується на ідеї

тристоронньої співпраці – уряду, об'єднань профспілок і роботодавців.

Соціальний діалог у світлі Конвенцій і Рекомендацій МОП характеризується наступним чином. МОП у Філадельфійській декларації визнала одним із основних напрямів своєї діяльності сприяння праву на проведення колективних переговорів, а також співробітництву працівників і роботодавців у формуванні та реалізації урядових програм соціальної та економічної політики. Цей принцип знайшов подальший розвиток у багатьох ухвалах організації. Найважливіші з них: Конвенція № 87 від 1948 року про свободу професійних об'єднань і захист їх прав; Конвенція № 98 від 1949 року про права організації і сприяння колективним переговорам; Рекомендація № 113 від 1960 року щодо консультацій та співпраці між публічною владою та організаціями роботодавців і працівників на рівні галузі промисловості та національному рівні; Конвенція № 144 від 1976 року про тристоронні консультації; Рекомендація № 152, що її доповнює; Конвенція № 154 від 1981 року з питань сприяння колективним переговорам і Рекомендація № 163, що її супроводжує [10, с. 148].

Так діалог між інститутами громадянського суспільства, роботодавцями та органами влади став охоплювати широкий спектр питань, пов'язаних з вирішенням найважливіших соціально-економічних проблем розвитку. У Доповіді Програми розвитку ООН „Людський розвиток за 1993 рік” було вперше виокремлено чотири сфери активної та ефективної участі організацій громадянського суспільства, а саме: боротьба з бідністю; надання кредитів малозабезпеченим родинам; боротьба з дискримінацією за ознакою статі, досягнення гендерної рівноваги; надання будь-якій людині невідкладної допомоги.

Про актуальність проблематики і перспектив розвитку соціального діалогу свідчить, зокрема, VI пункт порядку денного 83 Сесії МКП в Женеві (1996 р.), присвячений дискусіям щодо тристоронніх процедур співробітництва з питань соціально-економічної політики. У прийнятій після завершення дебатів у Комісії тристоронніх консультацій на національному рівні спільній декларації зазначається, що соціальний діалог у світі, що постійно змінюється, визнається методом мирного врегулювання трудових відносин і соціально-економічної політики кожної держави.

1998 року МКП ухвалила урочисту Декларацію МОП щодо основоположних принципів і прав, якою підтверджується рішучість міжнародної спільноти „сумлінно втілювати в життя” право працюючих і роботодавців на свободу об'єднання і колективні переговори, прагнути до ліквідації всіх форм примусової чи обов'язкової праці і дискримінації стосовно найму і занять. Декларація наголошує, що всі держави зобов'язані дотримуватися цих принципів незалежно від того, коли і чи взагалі ратифікували вони відповідні конвенції.

Відтак, у країнах Західної Європи практика соціального діалогу стала невід'ємною частиною врегулювання, в першу чергу, трудових відносин. На зміну конфронтації між працею і капіталом прийшло розуміння необхідності соціального діалогу і партнерства.

Тим часом, на початку ХХІ століття перелік позитивних наслідків поширення практики соціального діалогу знову став збільшуватися. Це стало можливим тому, що чітко простежувалася тенденція не лише подальшого (причому відчутного) розширення сфери діяльності організацій громадянського суспільства, але й у зв'язку із збільшенням впливу потенціалу соціального діалогу на сфери, які традиційно вважалися предметом відповідальності держави.

Причин цього кілька. Перша – підвищення за останні 25 років освітнього рівня громадян, інформаційний „вибух”, глобалізація потоків інформації. Друга причина – зростання мотивації до громадянської самореалізації мільйонів людей. Третя – тотальна „криза держави”, яка проявилася у „серйозних претензіях до традиційної державної системи соціального захисту в розвинених країнах; у невисокій ефективності економічного розвитку країн соціалістичного експерименту Центральної і Східної Європи; в тривалому занепокоєнні у зв'язку з погіршенням навколишнього середовища й повсюдній у зв'язку з цим загрозі здоров'ю та безпеці людини” [11].

Активними суб'єктами соціального діалогу в громадянському суспільстві стали профспілки, підприємці, кооперативні рухи, організації структурованих груп населення – пенсіонерів, інвалідів, а також релігійні, фермерські об'єднання, товариства взаємодопомоги. У зрілому громадянському суспільстві неурядові організації набули великої політичної і соціальної ваги.

В сучасних умовах МОП, по суті, перетворилась на вищого арбітра у регулюванні трудових відносин на світовому ринку праці, а соціальний діалог було визнано конче необхідним соціально-політичним інститутом. Нині важливою функцією МОП стала нормотворча діяльність у сфері вдосконалення трудових відносин. Розроблені нею документи складають Міжнародний кодекс праці. В ньому подано розгорнуту правову основу соціального партнерства, зафіксовано конкретні норми, представлені в спеціальних юридичних актах – Конвенціях і Рекомендаціях МОП, якими визначається правовий статус суб'єктів діалогічних процесів.

Так, у Міжнародному кодексі праці закріплено права профспілок на законодавчу ініціативу, рівноправність соціальних партнерів. Передбачається функціонування в державах-членах МОП арбітражних органів з вирішення соціально-трудова конфліктів. Кодекс вимагає від держав-членів МОП створення умов для гарантування незалежності одне від одного сторін соціального діалогу, їх автономності у виробленні і прийнятті рішень. Загальним принципом діяльності соціальних партнерів

є неприпустимість політичних амбіцій та ідеологічних настанов.

МОП остаточно визначила, що до правових принципів соціального діалогу належать: рівноправність сторін і довіра у відносинах; повага і врахування інтересів учасників діалогу; дотримання норм законодавства; добровільність ухвалення зобов'язань; повна відповідальність за виконання прийнятих зобов'язань; сприяння з боку держави щодо зміцнення і розвитку системи соціального партнерства; повноважність соціальних партнерів та їх представників і рівність представництва; невторчання у справи одне одного; свобода вибору і обговорення питань, що входять до компетенції учасників переговорного процесу.

Як свідчить досвід країн-членів ЄС, авторитет МОП у врегулюванні соціально-трудових відносин, зниженні соціальних конфліктів, скороченні масового страйкового руху є безперечним. На практиці доведено, що спірні питання у сфері соціально-трудових відносин саме в такий спосіб можна ефективно вирішувати в будь-якій країні, якщо спиратися на правову базу Конвенцій і Рекомендацій МОП.

Ще одним аспектом зазначених принципів за умов проведення соціального діалогу є вміння забезпеченої людини поставити себе в заможному суспільстві на місце того, хто потребує допомоги. Це реалізується в благодійній діяльності як комерційних, так і некомерційних структур і громадських організацій. Неприбуткові добровільні громадські організації інколи ще називають „третім сектором” (перший – держава, другий – бізнес). Дбаючи про соціальний захист громадян, держава стимулює до такої практики й громадянське суспільство. Особа, що досягла власного успіху, завжди спроможна конкретно допомогти іншому.

Соціальний діалог – це ще й ідеологія суспільства, в якому не існує верховенства однієї зі сторін – держави, роботодавців чи найманих працівників. Соціальний діалог заперечує будь-яку диктатуру, утверджує громадянський договір і згоду на основі оптимальної реалізації прав та інтересів зацікавлених сторін.

Ці принципи, сформульовані МОП, набули універсального характеру. Локальним соціальним інститутам відтепер не потрібно проходити всі щаблі вертикальної ієрархії, аби вийти на загальносвітовий рівень. Сім'я, малі групи, місцеві організації, рухи та інститути глобалізуються прямим чи опосередкованим шляхом, демонструючи нові форми участі у загальносвітових процесах. Проте це не виключає можливості для інститутів соціального партнерства будь-якої країни доповнювати їх положеннями, що враховують соціально-економічні і політичні особливості національного, регіонального і місцевого рівня при ухваленні тристоронніх рішень.

В останнє десятиріччя в таких процесах, поряд з тенденціями інтеграції та універсалізації, простежується й інша тенденція – поляризація світу, що зростає. Структурно диференційованій єдності основних демократій

протистоїть світ цивілізаційно роз'єднаних держав, які страждають від внутрішніх і зовнішніх конфліктів. Не випадково ця обставина стала предметом палких теоретичних дискусій. Проте науковці ще не знайшли відповідей на багато політичних питань, породжених глобалізацією. Тому дуже важливо, щоб теоретична рефлексія не заступила собою пошук конкретних маркерів глобалізації, а також індикаторів обумовлених нею змін, що проявилися, зокрема, в трансформації політичних інститутів, структур, відносин. Ця проблема буде й надалі першочерговою в політичній теорії і практиці через те, що нині простежується тенденція до витіснення політики зі сфери регулювання соціальних процесів. Політичні важелі заміщуються фінансовими, що примушує цілі країни здійснювати ті чи інші перетворення, в інший спосіб готувати кадри та навіть по-іншому формувати свої владні структури. Це висуває на порядок денний питання: як відбуваються такі процеси в різних країнах та які параметри існуючого поля політики містять в собі прототипи недалекого майбутнього [12, с. 121 - 122].

Це питання залишається гострим і різко контрастує на тлі ситуації, коли МОП, поза сумнівом, стає дедалі більш унікальним форумом у світовій політиці, на якому уряди та соціальні партнери 175 держав-членів мають можливість відверто обговорювати проблеми національної соціальної політики і визначати заходи для її вдосконалення. МОП заохочує трипартизм і в межах держав-членів організації, що сприяє соціальному діалогу між сторонами, які беруть участь у формуванні курсу соціально-економічного розвитку конкретної країни. У цьому випадку принципи їх партнерства забезпечують рівність сторін при вирішенні конфліктних ситуацій, доступ до ресурсів і соціальну справедливість при їх розподілі [9]. Приділяється також конкретна увага людині праці, яка сама „висуває на перший план завдання глибокого дослідження її статусу у цій сфері, а також шляхів і способів, які спонукають працівника до більш ініціативної, відповідальної та ефективної праці” [13, с. 98].

В сучасних умовах ці реалії не враховувати вже неможливо. Отже, соціальний діалог держави і громадянського суспільства починає ґрунтуватися на п'яти головних соціальних процесах: об'єднання, визнання, комунікація, взаєморозуміння, довіра [14].

Інша справа – здатність політичної системи, рівень розвиненості демократичних традицій щодо запровадження практики соціального діалогу в конкретній державі, що дозволяють створити для того належні умови. Особливо, коли суспільство перебуває на складному етапі формування нової системи соціальних відносин. Як це видно на прикладі сучасної України.

Для України це буде досить тривалий процес, в якому зберігатиметься певний елемент невизначеності. За оцінкою Н. Паніної, „населення України відчуває не тільки матеріальний, а й соціальний дискомфорт.

Аналіз соціальних благ, недостатність яких знижує рівень соціального самопочуття, свідчить, що сьогодні більшості людей (понад двом третинам населення України) не вистачає благ, які відповідають цінностям середнього класу: стабільності в суспільстві і соціальних гарантій, які забезпечують відчуття впевненості в „завтрашньому дні” [15]. І все це попри те, що в Україні законодавством закріплено принципи і механізми, які, значною мірою, мали виправити ситуацію, оскільки враховували світову практику і досвід МОП, Конвенції і Рекомендації якої визначають загальну спрямованість правового регулювання трудових відносин і соціального діалогу.

Тож для України, яка перебуває на переломі між декларативною і дієвою демократією, дуже важливо не припуститися принципових помилок. Тим більше, що втілення самої концепції соціального діалогу автоматично не гарантуватиме швидкого зростання добробуту людей, натомість вимагатиме напруженої праці й консолідованих зусиль політиків, управлінців, учених, всіх прогресивно налаштованих громадян. Важливішим було б використання досвіду, узагальненого на кризових етапах історії сучасної західної демократії. Це дозволило б краще „приміряти” їх досвід, не ігноруючи, звичайно, контекстуальних відмінностей.

Сьогодні Україна все частіше зустрічається з проблемами необхідності підвищення результативності соціального діалогу, активізації позицій всіх учасників переговорного процесу [16]. Очевидно, що досягнення соціального миру в нашому суспільстві залежить від того, наскільки є досконалими і керованими його механізми, а також наскільки дієздатні сторони соціального діалогу. Ще однією умовою завжди залишатиметься політична воля вищого керівництва держави пройти нелегким, але єдино правильним шляхом.

За умов, коли динамічна ситуація в економіці України сприяє розвитку демократичного устрою на різних рівнях соціально-економічних відносин, серйозною перешкодою на шляху до втілення положень МОП стосовно ролі соціального діалогу залишається концентрація формальної уваги партнерів лише на класичних методах організації системи тристоронніх стосунків. Відтак стає зрозумілим, що створене у нас суспільство нерівних можливостей – це надто висока ціна, яку платить і ще довго платитиме наше суспільство. Знехтувавши принципом рівності сторін соціально-трудових відносин, ми не побачили в ньому потенційно закладену можливість створювати передумови для розвитку стабільно-ефективної і соціально-орієнтованої економіки, де домінує сильний соціально і політично активний середній клас, здатний бути гарантом розбудови заможної соціально-правової демократичної держави, в якій панує не формальна, а справжня, законодавчо задекларована рівність сторін соціального партнерства.

В сучасній вітчизняній дослідницькій літературі превалує думка, що за роки незалежності в Україні склалася практика соціального діалогу, яка виявилася стійкою і здатною в тій чи іншій мірі реально реалізовуватись на чотирьох рівнях:

- національний рівень: ведення переговорів і укладання Генеральної угоди;
- національно-галузевий рівень: ведення переговорів і укладання національно-галузових угод;
- регіональний рівень: ведення переговорів і укладання регіональних угод;
- виробничий рівень: ведення переговорів і укладання колективних договорів [17].

Можна погодитися, що такий висновок досить небезпідставний. Адже ієрархія договірних відносин нині полягає в тому, що Генеральна угода визначає основні напрями соціальної політики на певний період і складає мінімум конкретних показників. Галузева угода конкретніша. Але вона й досі сконцентрована лише на таких показниках, як встановлення величини мінімальної оплати праці, термін відпустки, мінімальні соціальні гарантії та пільги.

На відміну від української практики, в країнах ЄС традиційна модель соціального діалогу і партнерства набуває диверсифікованого характеру [18, с. 38]. І, що видається найголовнішим, такі речі починають розглядатися, в першу чергу, як „суспільний інститут, продукт свідомості і волі людей. Відповідно – його соціальна цінність (і практична віддача цієї цінності) цілком залежить від людей, їх знань, умінь, прагнень, інтелектуальних рішень і життєвих вчинків” [19, с. 103]. Як видно з практики, соціальний діалог, завдяки активності сторін-учасниць і рівню їх підготовленості, нині поширюється на всі процеси соціально-економічних відносин.

Для того, щоб осмислити перспективи соціального діалогу в Україні, по-перше, сторона найманих працівників має бути дієздатною і володіти реальною силою лобювання, впливу. По-друге, консультації та діалог мають системно зміщуватись по вертикалі вниз на рівень підприємств і організацій, де розширюється горизонтальний зріз переговорних процесів, охоплюючи все нові території, галузі і зацікавлених союзників сторін.

В Україні серед головних проблем соціального діалогу найважливішими є такі:

- залучення соціальних чи професійних груп територіальних громад до процесів вироблення та реалізації адміністративно-територіальної реформи з метою врахування інтересів таких груп;
- підвищення поінформованості громадян про заплановану адміністративно-територіальну реформу;
- стимулювання громадської дискусії стосовно реформи з участю

представників ЗМІ, недержавних організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування, експертів;

- формування механізмів „зворотного зв'язку” для узагальнення та використання рекомендацій громадян у процесі планування адміністративно-територіальної реформи;
- створення умов для постійного діалогу влади і недержавних організацій з метою підвищення прозорості процесів прийняття рішень при підготовці реформи;
- розвиток фінансово-економічних відносин між сторонами соціального діалогу на територіальному рівні.

Отже, щоб не втратити перспективи реформування вже існуючих, але, на жаль, поки що не зовсім прийнятних для переважної більшості українського соціуму соціально-трудовах та інших суспільних відносин, має ініціюватися перегляд ефективності використання нинішньої національної моделі соціального діалогу, яка виявилась практично нежиттєздатною в складних умовах постсоціалістичних перехідних процесів. Зростання соціальної нерівності переконує в тому, що тенденції економічного розвитку, ґрунтовані на запереченні серйозного державного втручання в економіку, скороченні соціальної функції не на користь людини праці, абсолютизації приватної власності, неприйнятні.

За спостереженнями фахівців з трудового права, недержавний сектор у своєму розвитку підійшов до межі, коли необхідні рішучі кроки з упорядкування в ньому різного роду соціально-трудовах відносин, приведення питань оплати і охорони праці, режиму роботи і відпочинку до сучасних норм МОП. Лише на цій основі може настати час, коли і в Україні відбуватиметься не тільки кількісне збільшення підприємств, але й структурування їх в бік створення міжрегіональних та міжнародних структур як різнопрофільних підприємств.

Саме тому і постає питання про вироблення такого політичного курсу, коли дотримання моделі ринкової економіки дало б можливість не лише припинити темпи подальшого розшарування суспільства, а й створити передумови для подолання соціальних диспропорцій. Вже сьогодні, на наше переконання, могла б бути вирішена ціла низка таких проблем, якби активніше відбувався процес самоорганізації суб'єктів соціального діалогу. У нас же основним суб'єктом соціального діалогу виступає лише держава, тоді як основним власником є і роботодавець, і основні соціальні групи – підприємці з організаціями, які захищають їх інтереси, а також наймані працівники, інтереси і права яких захищають профспілки. Роль кожної з цих сторін змінюється лише за інерцією в залежності від соціально-політичної і економічної ситуації в країні.

Саме тому, аналізуючи такі процеси, слід пам'ятати, що, в міру передачі державної власності до рук приватного капіталу, держава рано чи пізно втратить роль головного регулятора соціально-економічних відносин і

перекладатиме її на плечі підприємців (власників) і профспілок. Основна суть питання в цій ситуації полягатиме в наступному: якщо вирішення трудових спорів на ранніх стадіях регламентувалось законодавством, певними нормативними актами, то в подальшому увага акцентуватиметься на договірному характері трудових відносин. Договірний спосіб регулювання соціальних і, особливо, трудових відносин ставатиме визначальним. Галузеві, територіальні, професійні тарифні договори, колективні договори, які укладаються профспілками з представниками роботодавців за участю державних органів влади (чи й без них), визначатимуть рівень життя мільйонів найманих працівників та їх сімей.

Досвід МОП доводить необхідність стимулювання таких політичних процесів в державі, завдяки яким створювалися б відносно рівні стартові можливості для всіх членів суспільства, а також забезпечувалися б сприятливі умови праці і добробуту для тих, хто задіяний не лише у сфері матеріального виробництва, а й в системі культури, освіти, охорони здоров'я, у соціальній сфері; для забезпечення прийняттого рівня життя для знедолених людей, які не мають можливості самостійно задовольняти свої потреби.

Література:

1. **Ющенко В. А.** // president.gov.ua / Промови / Виступ Президента України з нагоди Дня Перемоги 9 травня 2006 року.
2. **Руссо Ж.-Ж.** Об общественном договоре, или Принципы политического права // Трактаты. – М.: Наука, 1969. – 704 с.
3. Глобализация. Модернизация. Россия // Политические исследования. – 2003, № 3. – С. 34 – 52.
4. Переосмысливая современность // Политические исследования. – 2003, № 3. – С. 12 – 33.
5. Соціальне партнерство – шлях до злагоди. – К.: Проект Міжнародної організації праці „Україна: сприяння реалізації основних принципів та прав у світі праці”, 2003. – 279 с.
6. Глобализация. Модернизация. Россия. Круглый стол // Политические исследования. 2003, № 2. – С. 34 – 52.
7. **Гакслі Теренс М.** Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. – К.: Основи, 1995. – 280 с.
8. **Лендъел М.** Місцевий режим управління та процес залучення громадян як інституційні та функціональні характеристики місцевої демократії // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 2. – Ужгород: СМП „Вісник Карпат”, 2005.— С. 186 – 190.
9. Що таке МОП і чим вона займається? (За інформацією Міжнародного

бюро праці) // Соціальна політика. 2005.— № 12. — 21 березня.

10. Соціальне партнерство – шлях до злагоди. – К.: Проект Міжнародної організації праці „Україна: сприяння реалізації основних принципів та прав у світі праці”, 2003. – 279 с.

11. **Лестер М. Соломон, Гельмут К. Анхайер.** Появляющийся сектор. Новые данные // О взаимодействии третьего сектора с государственными органами в сфере социальной политики. – М.: Наука, 1999 – 2000. – С. 89 – 91; **Нижник Н., Дубенко С., Пашко Л.** Соціальне партнерство як виклик сьогодення // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. С. 50 – 51.

12. **Наумкіна С., Ткачук Ю.** Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. С. 121 – 128.

13. **Нижник Н.** Государственно-управленческие отношения в демократическом обществе. – К.: Ін-Юре, 1995. – 206 с.

14. Неурядові організації: досвід Сполученого Королівства. – К.: Британська Рада в Україні, 2003. – С. 6; **Нижник Н., Дубенко С., Пашко Л.** Соціальне партнерство як виклик сьогодення // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2.— С. 47.

15. **Паніна Н.** Демократизація в Україні та Помаранчева революція у дзеркалі громадської думки // Дзеркало тижня. – 2006. № 19. – 20 травня.

16. **Давиденко В. В.** Соціальне партнерство у сучасному суспільстві: регіональний досвід і перспектива // Соціальний захист. – 2001. – № 1. — С. 43 – 47; **Давиденко В. В., Паращук В. Г.** Погляд на проблему: Соціальне партнерство у сучасному суспільстві // Профспілки України. – 2001. № 1. – С. 66 – 72; **Давиденко В. В.** Соціальне партнерство у сучасному суспільстві. – Друга міжнародна науково-практична конференція „Право і суспільство: актуальні проблеми взаємодії”. – 23 – 25 травня 2001 р. Матеріали конференції. Частина 2. Вінниця: Вінницька філія МАУП. – 2001. – С. 58 – 65; **Давиденко В. В.** Соціальне партнерство як фактор соціально-економічної стабільності в умовах ринкових реформ: регіональний аспект // Соціальний захист. – 2004. – № 2. — С. 30 – 34.

17. **Шемяков О.** Баланс економічних інтересів – шлях збереження соціального миру // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2003. – № 8. – С. 33 – 38.

18. **Новіков В.** Імперативи розвитку ефективного соціального партнерства // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2005. – № 3. – С. 36 – 42.

19. **Атаманчук Г. В.** Управление – фактор развития (размышления об управленческой деятельности). – М.: ЗАО Изд-во „Экономика”, 2002. – 567 с.

Основні форми і принципи дослідження політичного аналізу й прогнозу

Костянтин Ващенко,

кандидат політичних наук, докторант
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

Досвід розвитку України як суверенної держави засвідчує, що нова якість українського суспільства потребує належного критично-конструктивного дослідження досягнень і прорахунків політичної науки і практики. Не менш важливо створити досконаліший теоретико-методологічний інструментарій, основними складовими якого є політичний аналіз і політичний прогноз. Саме завдяки цьому, на думку багатьох дослідників, можна забезпечити ефективне розгортання процесів сучасного державотворення [1]. З огляду на актуальність цих проблем, у статті розглядаються основні форми і принципи дослідження політичного аналізу й прогнозування.

Сучасний стан українського суспільства зумовлює особливу увагу до сфери аналітичної практики, до якої висуваються особливі вимоги. Адже її завданням є формування певних рекомендацій суб'єктам політичного процесу щодо найоптимальнішої дії або шляху розв'язання конкретної проблеми. Саме це і є прерогативою того, що прийнято вважати політичним аналізом. Такий аналіз ґрунтується на політичній науці, втягуючи до своєї орбіти методологію її субдисциплін (серед них, насамперед, „політичні” напрями історії, соціології, психології, які утворюють так звану субдисциплінарну матрицю політичної науки). Тому в широкому розумінні політичним аналізом можна вважати будь-який розгляд суспільно-політичних явищ [2].

Різні визначення політичного аналізу окреслюють особливості цього різновиду діяльності. Так, Л. Пал пропонує під політичним аналізом розуміти кваліфіковане застосування інтелекту до суспільних проблем [3]. Д. Веймер та Е. Вайнінг визначають політичний аналіз як надання корисної поради, що стосується державних рішень і визначається суспільними цінностями [4].

Втім варто зазначити, що якщо теорія політики має, передусім,

пояснювати причини виникнення і розвитку політичних явищ, то політичний аналіз має справу з проблемами, пов'язаними з реалізацією політики в суспільній практиці. Особливості політичного аналізу, на відміну від політичної науки, є похідними від специфіки роботи консультанта, покликаного дати аналітичну оцінку конкретної проблеми й запропонувати певні рекомендації щодо реалізації інтересів того чи того суб'єкта політичної дії. Відтак, політичний аналіз слід розглядати як пошук шляхів оптимальної реалізації інтересів суб'єктів політичної дії.

Аналіз наукових джерел дає можливість виокремити три форми практики політичного аналізу – ситуаційну, стратегічну і ціннісну [5].

Ситуаційний аналіз зорієнтований на чітко обмежену в просторі і часі проблему. Для нього характерна міждисциплінарність. Мистецтво ситуаційного аналізу полягає в умінні подати конкретну проблему в системному вигляді й визначити головні причини її виникнення. Досягають цього шляхом опрацювання максимальної кількості джерел інформації стосовно проблеми – статистичних і соціологічних даних, психологічних, історичних, економічних характеристик учасників подій тощо. Характерною ознакою аналітичної практики є орієнтація на прийняття рішень у просторово-часовому діапазоні „тут і тепер”. „Завтра” для ситуаційного аналізу – завжди пізно. У цьому полягає вразливість ситуаційної аналітичної практики, підстава для звинувачень на її адресу у нібито нездатності побачити й оцінити перспективу. Саме тому практика ситуаційного аналізу підкріплюється стратегічним аналізом.

Стратегічний аналіз повинен дати відповідь на запитання, „що має статися” в майбутньому. Поняття „майбутнього” суттєво впливає на стиль мислення та аргументацію практики стратегічного аналізу. Майбутнє конструюють як певну модель за допомогою очевидних (з точки зору аналітика) понять і фактів. Практика стратегічного аналізу – це конструювання „майбутнього” за допомогою сполучних елементів між „минулим” і „теперішнім” часом. Його завдання полягає у визначенні змісту проблем, які виникатимуть у майбутньому. Стратегічному аналітику необхідно довести, що певна проблема з часом обов'язково стане предметом турботи суспільства або держави. Отже, проблемним полем стратегічного аналізу є не саме по собі „майбутнє”, а досвід конструювання моделей майбутнього розвитку [6]. Продукт стратегічної аналітики не вимагає негайних дій від того суб'єкта політики, якому він адресований. Цей тип аналітичної практики стимулює прийняття рішень, результати яких буде видно, як правило, у віддаленому майбутньому, що інколи провокує ілюзію відтермінування відповідального рішення на невизначений час.

Стратегічний аналіз, як правило, є монодисциплінарним. Як показує досвід, потенціал цієї аналітичної практики повністю розкриває себе у разі використання можливостей якоїсь однієї гуманітарної дисципліни (історії, економіки, соціології).

Предметом ціннісної складової аналітичної практики є критика базових цінностей та умов здійснення державної політики.

Як зазначає О. Валевський, західні політологи цей тип аналітики, як правило, не визнають політичним аналізом. Водночас він дуже поширений у посттоталітарних суспільствах. Це зумовлено двома обставинами. По-перше, початковою стадією становлення професійної аналітичної спільноти. З подальшим розвитком організаційних форм аналітичної діяльності і, відповідно, формуванням ринку аналітичних послуг, те, що зараз заведено вважати ціннісною складовою, відійде до компетенції філософії, історії, ідеології, журналістики. По-друге, перехідний стан історичного буття посттоталітарного суспільства провокує відтворення різновекторних можливостей його розвитку, що об'єктивно робить предметом критики головні цінності державної політики [7].

Відзначимо характерні особливості ціннісної форми аналітичної практики. По-перше, предметом уваги тут є оцінка політики, а не з'ясування ефективного шляху розв'язання якоїсь проблеми. По-друге, цінності містяться в будь-якому аналітичному продукті. Вони імпліцитно є орієнтирами у дослідницькій роботі аналітика. Проте самі по собі базові цінності організації державної і суспільної політики не стають предметом критики. З точки зору професійного експерта, цим мають опікуватися філософія, ідеологія, етика, історія. Але за умов, коли руйнуються сталі суспільні системи, досвід ні ситуаційної, ні стратегічної практики не може автентично пояснити, що саме відбувається в суспільстві. З точки зору ситуаційної і стратегічної практик, зазначає О. Валевський, ціннісний аналіз багато в чому парадоксальний та алогічний, оскільки він побудований на „методологічній доктрині”, створеній самим аналітиком. Її джерелом є індивідуальний авторський життєвий досвід і світогляд [8].

Отже, політичний аналіз є галуззю політологічного знання, яка мусить забезпечувати пошук моделей розв'язання конкретних проблем, з якими зустрічаються суб'єкти політичної діяльності. За своєю природою політичний аналіз є інструментальним знанням.

Під прогнозом у науці розуміють „імовірнісне науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі стани того чи іншого явища у майбутньому чи про альтернативні терміни його існування” [9]. Звідси можна зробити висновок, що політичне прогнозування – це процес науково обґрунтованого припущення про можливі шляхи розвитку політичних подій у майбутньому, вироблення рекомендацій для практичної діяльності в певних умовах. Метою політичного прогнозування є підвищення ефективності та результативності прийнятих політичних рішень, запобігання небажаному розвитку політичних процесів [10].

Політичне прогнозування передбачає: 1) проектування в політичній сфері, вироблення політичних сценаріїв проектів майбутнього політичного буття, за якими передбачається або планується розвиток подій у певному суспільстві; 2) здатність до політичного передбачення окремо взятої особи

або групи індивідів за допомогою інтуїції, знання, інтелектуального чи соціального проектування на основі спільного досвіду.

Важливу роль у складанні політичних прогнозів відіграють дослідження громадської думки, соціологічні опитування, дані яких особливо важливі в процесі політичних виборів на різних їх етапах. Громадська думка є різновидом колективного судження, в якому у формі оцінки, ствердження чи засудження виражається ставлення масової свідомості до певних соціально значущих проблем (у тому числі й до проблем майбутнього суспільно-політичного розвитку). Враховуючи здатність громадської думки впливати на свідомість і практичну діяльність людей, регулювати їх соціальну поведінку, в контексті політичного прогнозування велике значення має опанування мистецтвом її формування. Для цього необхідно насамперед правильно і своєчасно визначити завдання, проблеми, потреби колективу і сприяти їх обговоренню [11].

Наявна в політичних прогнозах картина майбутнього спонукає людину або активно прагнути до нього, або протидіяти йому, або ж пасивно його очікувати. Тому будь-який політичний прогноз містить як науково-пізнавальний зміст, так і має певне ідеологічне призначення. Проте в будь-якому випадку прагнення зазирнути у завтрашній день означає намагання подолати невизначеність майбутнього. І це спонукає вчених, політиків до створення різних програм розвитку суспільства, його модернізації. А це свідчить, що політичне прогнозування має дві основні функції – ідеологічну і пізнавальну. Власне, між цими двома функціями політичні прогнози завжди й коливаються, як годинниковий маятник. При цьому кожен прогноз розробляється з метою запобігання небажаним наслідкам вірогідного розвитку подій.

Слід додати, що ефективне політичне прогнозування можливе лише за умови постійного коригування прогнозів з урахуванням найновішої інформації. Прогнозування не можна розглядати як безумовну констатацію, що характеризується словами „буде”, „станеться”. Воно має розглядатися як умовна, інструментальна діяльність, що вкладається у формулу: „Може бути або станеться за певних умов”. Такий підхід відображено у працях Д. Белла, І. Бестужева-Лади, А. Уткіна та інших вчених [12].

Отже, прогноз у сфері політики не стільки відіграє роль традиційного пророцтва, скільки є технологією, котра вказує, за яких умов і за допомогою яких засобів можна буде досягнути бажаного майбутнього.

В сучасному політичному аналізі й прогнозуванні майбутнього застосовується широкий і різноманітний арсенал наукових загальних і спеціальних методик, логічних і технічних засобів пізнання. Отже, політичний аналіз і прогноз як важливий елемент управління суспільством має базуватися на певних принципах, що дають змогу оптимально підійти до розуміння сегментів політичного життя.

На думку В. Горбатенка, в цілому можна визначити такі основні принципи здійснення політичного аналізу і прогнозу [13].

Принцип альтернативності пов'язаний з можливістю розвитку політичного життя за різними траєкторіями, за умови різних взаємозв'язків і структурних відносин. Альтернативність у жодному випадку не слід плутати з вірогідністю. Джерелом альтернатив можуть бути якісні зрушення, що виникають в умовах різних соціально-політичних змін, наприклад, у разі переходу до нового політичного курсу. За складних перехідних політичних ситуацій необхідно пам'ятати, що один і той же результат може бути зумовлений різними причинами. Отже, необхідно враховувати плюралістичність причин і плюралістичність наслідків. Принцип альтернативності діє не тільки як загальнодемократичний, плюралістичний, а і як цілеспрямований засіб досягнення нормативно визначеної мети або пошуку певних тенденцій суспільно-політичного розвитку.

Принцип системності прогнозування передбачає, що політика, з одного боку, розглядається як єдиний об'єкт, а з іншого – як сукупність відносно самостійних напрямів (блоків) прогнозування. Цей принцип дає змогу отримати цілісну модель досліджуваного об'єкта в усій сукупності його прямих і зворотних, ієрархічних та координаційних зв'язків, визначити й виокремити його основні системні ознаки: елементний склад, структуру, мету, зміст, функціонування, способи реалізації. Одна з найважливіших вимог системного принципу щодо аналізу соціально-політичних процесів – дослідження певної соціальної системи в сучасних умовах – є неможливою без виходу за її межі. Такий підхід здатен змінити не тільки спосіб мислення, а й практичні дії у процесі реформування суспільного організму. Недотримання принципу виходу за межі старої системи, небажання подолати певний набір стереотипних уявлень, як правило, замість модернізації суспільства зумовлюють її видимість.

Прогнозування соціально-політичних процесів потребує, з одного боку, врахування історичного досвіду і традицій конкретного суспільства. З іншого боку, логіка застосування системного методу пов'язана з врахуванням цивілізаційного досвіду, який свідчить, що модернізація охоплює всі сфери суспільства. Сучасні теоретики разом з політичним вирізняють соціальний, економічний, культурно-духовний та інші різновиди модернізації [14]. Політична модернізація з притаманною їй специфікою виступає синтезуючою щодо названих типів, оскільки однією з основних її характеристик є забезпечення структурних та якісних змін не лише в політиці, а й у соціальній, економічній, культурно-духовній та інших сферах, створюючи цим самим умови для збереження стабільності та внутрішньої консолідації суспільства.

Синтетично-плюралістичний принцип. Щоб передбачити пріоритети й основні параметри модернізаційного процесу певного (в нашому випадку українського) суспільства, слід неодмінно вийти за межі політичної сфери

й спробувати розглянути цей процес у ширшій та універсальнішій перспективі. А це, у свою чергу, об'єктивно передбачає суттєве підкріплення політологічного аналізу матеріалами з інших наук – історії, економічної теорії, правознавства, філософії, соціології. Таке поєднання потребує, разом з політологічним аналізом, застосування синтетично-плюралістичного підходу. Плюралізм у даному разі полягає в намаганні охопити якомога ширше наукові здобутки. При цьому плюралістичний характер певного підходу, як зауважує О. Погорєлов, полягає не в одночасному застосуванні суттєво різних підходів, а в готовності переходити від одного типу інтерпретації до іншого [15].

У зв'язку із зазначеним вище заслуговує на увагу методологічний підхід В. Горбатенка, який, спираючись на М. Дюверже, у дослідженнях держави й суспільства пропонує поєднувати юридичний і політичний аналіз. Таке поєднання, на думку вченого, дає змогу, з одного боку, вивчати не тільки політичні інститути, які регламентуються правом, а й ті, що правом повністю або частково ігноруються (політичні партії, громадська думка, пропаганда, преса, групи тиску тощо). З іншого боку, така орієнтація уможливить вивчення політичних інститутів, регламентованих конституцією, законами, не тільки в юридичному, а й у політологічному аспекті, що дасть змогу визначити, якою мірою ці інститути функціонують відповідно до права чи уникають його [16].

Справді, сучасний розвиток соціальних наук дає змогу розглядати суспільство та його інститути як об'єкт науки в цілому. Не піддаючи сумніву важливість юридичних феноменів серед суспільних явищ, наголошує В. Горбатенко, слід звернути увагу на те, що у праві слід розрізняти те, що є ефективним для застосування, й те, що не є таким. Закон, юридична норма, конституція є не відображенням реального, а спробою впорядкування реального, спробою, яка ніколи не вдається повністю [17]. Зазначене, на нашу думку, має особливе значення для українських законотворців і правознавців, які розрив між бажаним і цінністю досі розглядають під кутом зору тимчасової „недостатньої нормативно-юридичної бази” і не усвідомлюють до кінця закономірності та глибини цього розриву, його деструктивного впливу на розвиток політичної і правової системи.

Принцип безперервності прогнозування передбачає коригування прогнозних розробок у міру надходження нової інформації, а також контроль за домінуванням певних тенденцій у розвитку політичних подій, політичної ситуації. Цей принцип у процесі здійснення прогнозу передбачає процедуру так званого проміжного огляду, необхідну для забезпечення своєчасної зміни оперативної політики, заснованої на безпомилковому прогнозі. Проміжний огляд дає можливість модернізувати прогноз, залучаючи до нього інші події та здійснюючи перевірку джерел прогнозування і методології. За короткострокових прогнозів безперервність їх відстеження, як правило, має обов'язковий

характер і закладається у саму схему їх поетапного здійснення. Суттєва модернізація прогнозу відбувається за умови надходження нової інформації або виникнення якоїсь надзвичайної події. Перегляд довгострокових прогнозів здійснюється при зміні базових даних, офіційної статистики, несподіваного руху вперед чи відходу назад внаслідок політичного реформування суспільства. Гнучке реагування на зміни дає можливість виправляти помилки й забезпечувати результативність політичних прогнозів, передбачати реальні наслідки політичних рішень.

Принцип верифікації (перевірки) спрямований на визначення достовірності виробленого прогнозу. Цей принцип ґрунтовно розглянуто у праці українських дослідників С. Кримського, В. Пилипенка і Ю. Салюка. Автори, зокрема, зазначають, що він ґрунтується на трьох методологічних засадах прогнозування – достовірності, точності й обґрунтованості. Досягти надійних висновків про майбутнє можна тільки тоді, коли вдасться верифікувати чималу кількість аспектів розробленого прогнозу [18].

Відносна (попередня) верифікація здійснюється переважно на останніх етапах розроблення прогнозу. До основних способів верифікації політичних прогнозів належать: перевірка одержаних результатів повторними або паралельними дослідженнями; опитування експертів – фахівців у певній галузі, якої найбільше стосуються здійснений аналіз і прогноз; зіставлення вихідних положень з реальною політичною ситуацією; паралельне розроблення прогнозу методом, відмінним від первісного; виявлення і врахування джерел можливих помилок; опосередкована верифікація прогнозу шляхом його зіставлення з прогнозами, отриманими з інших джерел інформації.

Оптимальне врахування та органічне поєднання зазначених вище принципів сприятимуть забезпеченню достовірності поглядів у сфері політичних відносин та прийняття політичних рішень.

Література:

1. Див.: **Валевський О. В.** Методологічні засади аналізу державної політики // *Філософська думка*. – 2000. – № 5. – С. 59 – 81; **Веймер Д., Вайнінг Е.** Аналіз політики. Концепції і практика. – К.: Основи, 1998. – 360 с.; **Горбатенко В.** Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування // *Людина і політика*. – 2003. – № 5. – С. 46 – 55; **Михальченко М. І.** Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с.; **Пал Л.** Аналіз державної політики. – К.: Основи, 1999. – 422 с.; **Панарин А.** Глобальное политическое прогнозирование. – М.: Алгоритм, 2000. – 348 с.
2. **Валевський О. В.** Методологічні засади аналізу державної політики // *Філософська думка*. – 2000. – № 5. – С. 59 – 81.
3. **Пал Л.** Аналіз державної політики. – К.: Основи, 1999. – 422 с.
4. **Веймер Д., Вайнінг Е.** Аналіз політики. Концепції і практика. – К.:

**Основні форми і принципи дослідження
політичного аналізу й прогнозу**

Костянтин Ващенко

Основи, 1998. – 360 с.

5. **Бєбик В. М.** Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. – К.: МАУП, 2001. – 383 с.; **Панарин А.** Глобальное политическое прогнозирование. – М.: Алгоритм, 2000. – 348 с.

6. **Панарин А.** Глобальное политическое прогнозирование. – М.: Алгоритм, 2000. – 348 с.

7. **Валевський О.** Порівняльний аналіз моделей державної політики у програмах основних учасників президентської виборчої кампанії-99 // Вісник Української академії державного управління. – 2000. – № 1. – С. 123 - 129.

8. **Валевський О. В.** Методологічні засади аналізу державної політики // Філософська думка. – 2000. – № 5. – С. 59 - 81.

9. Рабочая книга по прогнозированию. – М.: Политиздат, 1982. – 320 с.

10. **Піча В. М., Хома Н. М.** Політологія. Навч. посібник. – К.: „Каравела”, Львів. „Новий світ”. – 2000. – 344 с.

11. **Шевченко В. М.** Опитування громадської думки з політичних питань: можливості та обмеження // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавн. центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2002. – С. 200 - 203.

12. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: Пер. с англ. – М.: Academia, 1999. – 956 с.; **Бестужев-Лада И. В.** Методики долгосрочного утверждающего анализа в технологическом прогнозировании // Социологические исследования. – 2000. – № 1; **Уткин А. И.** Мировой порядок XXI века. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 512 с.

13. **Горбатенко В.** Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 46 - 55.

14. Див. **Михальченко М. І.** Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с.

15. **Погогрєлов О. Ф.** Природа філософського плюралізму // Філософська думка. – 2001. – № 5. – С. 5 - 18.

16. **Горбатенко В.** Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 46 - 55.

17. **Горбатенко В. П.** У смисловому полі модернізаційного дискурсу // Філософська думка. – 1999. – № 4. – С. 35 - 56.

18. **Кримський С. Б., Пилипенко В. Е., Салюк Ю. В.** Верификация социальных прогнозов (методологический аспект) / НАН Украины. Ин-т социологии. – К.: Наук. Думка, 1992. – 160 с.

Політичні погляди гетьманів Б. Хмельницького та І. Виговського: порівняльний аналіз

Ігор Куташев,

кандидат історичних наук,
докторант Національного університету
ім. Т. Шевченка

Від середини XVII і до початку XVIII століття державницькі ідеї, зокрема ідеї незалежності та автономності України, досягають найвищого рівня свого розвитку. Найпомітніший внесок у їх розробку здійснили гетьмани Богдан Хмельницький та Іван Виговський. Саме цей період суспільно-політичної думки гетьманщини викликає особливу зацікавленість у вітчизняних науковців. У статті подається порівняльний аналіз політичних поглядів двох видатних гетьманів.

Означену проблему досліджували такі вчені, як О. Апанович, М. Брик, М. Бушин, М. Грушевський, М. Драгоманов, Р. Іванченко, О. Оглоблин, В. Смолій, В. Степанков, Я. Федорук, А. Яковлів та інші. Кожен з них ідеї автономності та незалежності у політичних поглядах Б. Хмельницького та І. Виговського вивчав відповідно до сфери своїх наукових зацікавлень – історії, філософії, політології.

Новизна нашого дослідження полягає у тому, що робимо спробу дослідити суттєву різницю між ідеями автономності та незалежності у політичних поглядах Б. Хмельницького та І. Виговського, акцентуємо увагу на тому, як, відповідно до історичних і політичних змін, відбувалися зміни у позиціях гетьманів.

Державницька концепція гетьмана Б. Хмельницького стала вершиною державницького мислення доби розвинутої Козацької держави. Вона засвідчила утвердження цієї держави, визначення її внутрішньої та зовнішньої політики. На нашу думку, головною ідеєю політики Козацької держави найчастіше була ідея орієнтаційна, тобто: українські гетьмани мислили позиції України винятково в тісному союзі з іншою державою чи під її протекторатом. Фактично питання про існування Козацької держави

як цілком самостійної і незалежної не ставилося. Певний рівень суверенності завжди зумовлювався підтримкою тієї чи іншої держави.

Саме у цей період українські державницькі концепції досягли найвищого розвитку. Їх патріотична сутність виявлялася і в процесі наступних змагань, що тривали до падіння гетьмана П. Дорошенка, тобто до 1676 року, а потім проявлялася у спорадичних визвольних вибухах. Протягом усього цього часу гетьмани повинні були шукати зовнішньої мілітарної підтримки, а також способів узаконення свого політичного статусу в системі державних структур тогочасної Європи.

Б. Хмельницький першим із козацьких провідників піднявся на визвольний чин, хотів діяти не самотужки, а прагнув залучити до цієї боротьби чи не всіх сусідів України. Така позиція Б. Хмельницького, з одного боку, творила підстави для державного становлення, але з іншого – породжувала певні проблеми. Гетьмана звинувачували, зокрема, у бажанні підкоритися іншим державам. Так, політичний діяч А. Кисіль у листі до архієпископа М. Лубенського від 31 травня 1648 року називає Б. Хмельницького „васалом Криму”, а також говорить про небезпеку для Польщі у випадку союзу козацтва з Москвою.

Державницька концепція Б. Хмельницького починає формуватися з початком національно-визвольної війни. Перші ознаки цієї концепції бачимо в універсалах гетьмана, де пояснювалися причини війни. У першому універсалі говориться: „...ми зазнали чимало шкоди і кривд від ляхів і різних панів, які порушили наші права і зневажали наше військо Запорозьке, через що Україна наша, і слава, і Божі дома мало не загинули... Ось чому хочу я шаблею знищити цього неприятеля” [1, с. 176]. Гетьман закликає народ до повстання для „оборони стародавньої грецької віри” [1, с. 176]. Унія тут трактується не як теологічна, а як суто політична проблема. Адже саме унія стала важливою причиною початку війни. У другому універсалі Б. Хмельницький пропонує „скинути ярмо урядовців” і здобути свободу – ту, що „наші батьки кров’ю окупили” [1, с. 147].

Важливим ідеологічним підґрунтям початку визвольної війни під проводом Б. Хмельницького було розуміння історичного походження українського народу. Так, в одному з універсалів гетьмана висловлюється думка, що поляки пішли від савроматів і русів. Українці та поляки, як бачимо, трактуються як народи спільного кореня, тому між ними має настати мир. А війна, котра почалася, була неминучою: козаки „мусили не без причини почати війну й підняти нашу зброю на поляків” [2, с. 185], бо надто нестерпним був гніт з боку польської шляхти.

Вже з перших своїх документів Б. Хмельницький постає як талановитий державний стратег і тактик. Він не просто розпочинає національно-визвольну війну, але й чітко усвідомлює її суть і завдання.

Б. Хмельницький сформував й українську національну геополітику. На той час терміни „Мала Русь”, „Україна” були ширшими, ніж поняття

„Козацька держава”. Б. Хмельницький у згаданому вище закличному універсалі визначає межі Русі так: від Поділля до Волох і по Віслу, до Вільного і Смоленська. Себто, включає у межі України-Русі землі як українські, так і білоруські, зокрема Київщину, Галичину, Львівщину, Холмщину, Белзьку землю, Поділля, Волинь, Перемишльські землі, а також Мстиславські, Вітєські, Полоцькі. Гетьман зазначає: „А ця земля – предковична вітчизна наша, яка сяє правдешнім і несхитним благочестям від святого й рівноапостольного князя Володимира Київського, що просвітив Русь хрещенням” [1, с. 186]. Ці землі гетьман ідентифікує з козацькою державою, поняття Україна-Русь та Козацька держава у його розумінні є тотожними.

Б. Хмельницький, творячи свою державницьку концепцію, стоїть на принципі захисту давніх державницьких традицій на теренах України. Так, у „Листі до польського короля Владислава IV” від 2 липня 1648 року він просить короля, аби він „зволив наказати утримати нас при давніх правах та вольностях” [1, с. 199]. Так гетьман намагався мирно залагодити конфлікт. Бачимо це і в документі „Пункти та інструкція, дана козацьким послам і віддана ними на сейм у Варшаві” від 17 липня 1648 року. Тут чітко визначаються причини, котрі штовхають козацтво до війни, вказується на головні вимоги, виконання яких відкриває шлях до компромісу. Відстоюються права запорозького козацтва, висловлюється прохання з боку козацтва „щодо духовенства старожитної релігії грецької, аби залишалася непорушна, і ті святі церкви, які до унії приневолені... змогли залишитися знову при своїх стародавніх вольностях” [1, с. 201]. Головне, на чому наголошує Б. Хмельницький, це аби козаки „при всіх наших вольностях, як від святої пам’яті королів, їхніх милостей наших, так і від його королівської милості, який над нами панує, наданих і привілеями утверджених, могли залишатися цілими й непорушними” [1, с. 201].

У листопаді 1648 року Б. Хмельницький надіслав польському королю „Умови, послані у Варшаву з козацьким послом Хмельницьким-молодшим і ксьондзом Мокрським з ордену регулярних каноніків”. Гетьман вимагає, щоб на козацькій території не було польського війська, а також визначає низку свобод для козаків. Зокрема, щоб „завжди козаків було 12 тисяч і щоб чинним був той привілей, який одержали від святої пам’яті короля... Щоб не були під владою панів коронних гетьманів, а тільки під владою короля його милості і мали свого гетьмана, обраного козаками” [1, с. 204].

Польща ігнорувала прохання Б. Хмельницького, тому він розпочинає пошук союзників. У „Пунктах козацьких вимог до короля Яна Казимира та польського уряду” від 24 лютого 1649 року наголошується, що козаки залишаться підданими короля, якщо буде повернуто право грецькій вірі, київський воєвода буде з руського народу, київський митрополит матиме місце в сенаті [1, с. 228 – 229].

Як бачимо, головна причина національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького чітко визначається у його політичних документах. Вона полягає у прагненні звільнитися від національного поневолення з боку Польщі. Важливо, що практично питання про вихід України зі складу Речі Посполитої не ставиться. Йдеться про встановлення національно-територіальної автономії.

Державницька програма Б. Хмельницького поставала на основі попередньої державницької традиції. В. Смолій та В. Степанков пишуть про „появу серед нової еліти, яка формувалася переважно з козацької старшини, лише елементів автономії для козацького регіону” [3, с. 21]. Саме ідея автономності стає ядром політичної концепції Б. Хмельницького. О. Оглоблин розвинув ідею про те, що в тодішній суспільно-політичній думці формувалися дві концепції української держави. Перша ґрунтувалася на ідеї церковно-світського двовладдя. Друга – на ідеї козацько-гетьманського єдиновладдя. Дяк Григорій Кунаков надіслав до Москви документ, що був відправлений до Польщі – статті, які ніби хотів підписати Б. Хмельницький з Річчю Посполитою. Текст статей був опублікований в III томі збірника „Акты к истории Южной и Западной России” 1861 року в Санкт-Петербурзі. Цей документ проливає світло на політичну концепцію Б. Хмельницького, котра сформувалася на 1649 рік. Зі статей видно, що велика увага приділялася становищу православної церкви у межах Речі Посполитої. Наголошувалося, що за Дніпром волості, міста, села підпадають владі гетьмана і київського митрополита. Зазначається, що гетьман і король повинні радитися між собою в усіх питаннях. Важливо, що київський митрополит постає, згідно з документом, як співправитель гетьмана і глава всіх православних Речі Посполитої, що урівнюється у правах з главою католиків. Така концепція двовладдя гетьмана війська Запорозького та митрополита київського була спробою погодити дві концепції української державності, які існували ще до війни 1648 року – козацьку і шляхетсько-церковну, революційну і консервативну. Ця концепція не буде реалізована у практичному житті, але принцип врахування інтересів церкви у державній політиці завжди залишатиметься одним із визначальних у політичних позиціях Б. Хмельницького.

Писар Б. Хмельницького С. Зорка у „Панегірику” Б. Хмельницькому та І. Виговському від 1649 року пише, що Богдан піддався польському королю „по волі”, але при тому він „звільняє вольність”, тобто дає можливість козакам повернути собі колишні права та вольності. С. Зорка робить висновок, що у руській краї є влада польської булави, а серед польського народу є руська слава, а не лише польська; у Польщі головним державним лідером є король Ян Казимир, а в Україні – гетьман Богдан Хмельницький. У цьому випадку орієнтаційна політика на Польщу схвалюється як найбільш ефективна в даній ситуації. Йшлося про

політичну позицію Б. Хмельницького після підписання Зборівського трактату. У пункті першому цього договору зазначається, що „його королівська милість своє Запорозьке військо захове при всяких давніх вольностях і відповідно давніх жалуваних грамот свою жаловану грамоту видає” [1, с. 230]. За принципом записування козаків до реєстру фактично окреслюється геополітичне бачення просторів Козацької держави: „Від Дніпра почавши з того ото боку в Димері, в Горностайполю, в Паволочі, в Погребищах, у Прилуці, у Браสลавлю, а отим-то від Браславля до Ямполья, до Дністра... А з другого боку Дніпра: в Острі, в Чернігові, в Ніжині, в Ромні і всюди аж до московського кордону та Дніпра” [1, с. 230]. Отже, Зборівський договір обмежує козацьку територію, а також чітко розмежовує землі українські та російські.

На території України формувався своєрідний республіканський устрій з виборністю всіх його ланок. Б. Хмельницький схилявся, як зазначає О. Салтовський, до „необхідності встановлення в Україні класичної для тогочасної Європи форми правління – спадкової монархії” [4, с. 63]. Гетьман намагався створити місцеву династію правителів та поєднати її з європейськими монаршими домами шлюбними зв'язками, тому одружив свого сина Тимоша з дочкою молдавського господаря В. Лупула. Це мало забезпечити законність спадкової гетьманської влади, урівнювало українського гетьмана з європейськими правителями. Можливо, заснування спадкової монархії дещо суперечило демократичним традиціям козацтва, але, з іншого боку, така політика Б. Хмельницького була цілком виправданою і на часі, бо в тодішній Європі домінувала спадкова монархія.

Наприкінці 1649 року Б. Хмельницький робить ще одну спробу знайти компроміс із Польщею, про що свідчить „Інструкція до пресвітлого сенату і посольського кола, які зібралися на Варшавському сеймі 1649 року, від його королівської милості і Речі Посполитої війська Запорозького. Кінець листопада”. Гетьман просить короля Владислава, щоб він узяв козаків „під свій захист” [1, с. 238]. Гетьман просить також підтвердити умови Зборівського договору, наголошуючи на тому, що Польща має дотримуватися умов, зазначених у тому документі. Таке ж прохання прозвучало і в „Копії інструкції, даної козацьким послам Хмельницьким, гетьманом війська Запорозького, до найяснішої милості, пана нашого милостивого і т. д. від 10 березня 1650 року”. Б. Хмельницький просить зберегти права козацтва, а також „щоб унія, згідно з даним і підтвердженням словом вашої королівської милості, була скасована, щоб розв'язання цього питання не відкладалося на інший рік” [1, с. 241].

Фактично з 1650 року спостерігається зміна у державницькій політиці Б. Хмельницького. Він схиляється до ширшої орієнтаційної політики, шукає нових союзників. У „Листі великому візирові Туреччини” від 2 серпня 1650 року гетьман пише: „Ми послухали наказу могутнього царя і

хочемо йому служити всіма способами з особливою вірністю, а полякам ми відтепер цілком не хочемо вірити, бо вони досі вже дуже часто ошукували" [1, с. 243]. Б. Хмельницький наголошує на прагненні до союзу з іншою державою, котра рахуватиметься з інтересами козацтва: „Наш рішучий намір – завжди вірно й правдиво служити могутньому цареві, бути в добрих стосунках і взаєморозумінні з усіма високими урядовцями Високої Порти і навіть з усією турецькою нацією" [1, с. 224]. Свідченням посилення стосунків з Туреччиною є підписаний Б. Хмельницьким „Договір про торгівлю на Чорному морі" (датується 1650-ми роками). „Білоцерківський трактат із Річчю Посполитою" від 28 вересня 1651 року значно обмежував суверенітет Козацької держави, її автономні права. Реєстрове військо мало становити 20 тисяч, польська шляхта отримала право повернутися у свої маєтки, козацькому урядові заборонялося вести незалежні міжнародні переговори. Результатом цього став „Універсал Богдана Хмельницького з наказом готуватися Запорозькому війську до війни з Польщею" від 24 березня 1652 року.

Березневі статті з московським царем 1654 року, підписані Б. Хмельницьким, засвідчують його орієнтацію на Москву як головного міжнародного союзника. У статтях йдеться про підданство не Московській державі, а безпосередньо цареві. Крім того, союз двох держав мислився як союз вільного з вільним і рівного з рівним, як союз, що підписується, у першу чергу, для військової взаємодопоміжки. Але з часом автентичні статті Б. Хмельницького було сфальшовано. Водночас з договору видно, що заради союзу з Москвою Б. Хмельницький пішов на суттєві обмеження прав і вольностей козацтва. Зокрема, на козацьких територіях встановлювався нагляд над збиранням податків, було висловлено побажання підпорядковувати київського митрополита московському патріарху, заборонено відносити гетьманів з турецьким султаном і польським королем, встановлювався контроль за зовнішньополітичною діяльністю Козацької держави, було відмовлено у регулярній платні Запорозькому війську, обумовлено видачу московських утікачів тощо. Така була плата Козацької держави за орієнтаційну політику на Москву.

На початку договору зазначається: „Спочатку зволь, твоя царська величність, підтвердити права та вольності наші військові, як споконвік бувало в Запорозькому війську, щоб своїми правами судилися і вольності свої мали в добрах і в судах, щоб ані воевода, ані боярин, ані стольник у суди військові не вступався, а щоб від старших своїх аби товариством суджені були, і де три чоловіка козаків, там два третього мають судити" [1, с. 262]. Це був крок уперед, порівняно з договорами з Польщею. Тобто, гетьман прагне на законодавчому рівні визначити, хто керуватиме Україною на місцях. Важливе значення має формулювання процедури виборів нового гетьмана: „...щоб Запорозьке військо саме з-поміж себе гетьмана вибирало і його царській величності звіщало, аби те було не в

докуку його царській величності, оскільки то давній звичай військовий” [1, с. 263]. Фактично утверджується право козаків самим обирати собі гетьмана. Цар же має лише погодити цю кандидатуру. Не визначено, що цар може не погодитися з обранням гетьмана. Отже, домінуючою є ідея автономності при обранні правителя Козацької держави. Велика увага приділяється справам церкви. Духовні особи мають, як старшина, недоторканність їх маєтків і володінь.

Не можна не погодитися з думкою О. Оглоблина, що, незважаючи на всі подальші результати Переяславської Ради, цей договір мав велике значення для Козацької держави: „Це було урочисте, міжнародного характеру, визнання влади війська Запорозького на Україні й всенародності та дожиттєвості прав Гетьмана війська Запорозького як єдиного володаря України... Це було повним і остаточним визнанням української національно-визвольної революції, її справедливості, легальності й конституційності. Іншими словами, це було визнання *de jure* нової Української Козацької держави, її козацького устрою та козацької влади” [5, с. 125].

З часом державницька політика Б. Хмельницького змінюється. Він починає формувати нову коаліцію. У 1656 – 1657 роках було зроблено кроки для створення військового союзу між Україною, Швецією, Семигородом, Бранденбурзьким князівством, Молдавією та Валахією. В „Інструкції послам до Юрія Ракочія” від 29 липня 1656 року Б. Хмельницький наголошує на тому, що поновлення війни з Польщею відбувається не з вини Козацької держави, а з вини Речі Посполитої, котра порушила підписані умови. Гетьман розмірковує над сутністю війни. Для нього війна – не засіб наживи, а шлях до здобуття прав і вольностей для свого народу. Нового союзника Б. Хмельницький бачить в особі Швеції. Гетьман написав кілька листів до шведського короля, в яких підтвердив готовність Козацької держави до союзу з цією державою. У своїх листах Б. Хмельницький визначає суть міжнародної політики Козацької держави: захищати власні державні інтереси, а не вести загарбницькі війни. Очевидно, переговори зі шведським королем були успішними. Не виключено, що Швеція була готова стати союзником Козацької держави, що засвідчено у „Листі до шведського короля Карла Густава в зв’язку з перервою у переговорах” від 1 липня 1657 року.

Водночас не припиняв Б. Хмельницький і переговори з Москвою. Але то були переважно формальні перемовини. У „Наказі послові до Москви Федорові Коробці” від 23 квітня 1657 року гетьман наголошує, що козацтво не має наміру виходити з-під протекторату Москви. Водночас він просить, „щоб нам його царська величність про все зголосив, як із ляхами та з литвою бути постановити: чи буде із шведом воювати чи ні; пани ж ляхи тут зволікають, а гордою своєю думою, відпочивши, різними хитрощами промишлятимуть на нас воювати і турків і татар затягають, щоб ми,

відаючи його царської величності задуми й постановлення, були надійні, кому відсіч давати” [1, с. 286]. Таким чином Б. Хмельницький намагався приховати свої переговори зі Швецією, розуміючи, що Москва може зреагувати військовими діями та репресіями проти гетьманщини.

Отже, проаналізовані суспільно-політичні джерела представляють систему політичних позицій і державного мислення Б. Хмельницького. Вони незаперечно доводять, що гетьман був творцем Козацької держави зі статусом автономії під протекторатом іншої держави. Творена Б. Хмельницьким державна структура значною мірою спиралася на правовий статут Речі Посполитої та козацьке звичаєве право. Гетьман у ряді підписаних ним договорів дбав про забезпечення прав світської гілки влади, тобто козаків, та церковної – духовенства, передусім православного. Він захищав також інтереси української шляхти, всього українського народу. Саме захист цих прав і вольностей став причиною очолюваної ним національно-визвольної війни. Незважаючи на війну з Польщею, Б. Хмельницький не залишав спроб знайти компроміс і зберегти підданство польському королеві. Але досягти цього не вдалося перш за все через постійне порушення угод з боку Речі Посполитої. Саме тому Б. Хмельницький переорієнтувався на нового союзника – російського царя. Але Віленський мир засвідчив ненадійність московського союзника, його небажання визнати Козацьку державу. Після того Б. Хмельницький почав шукати союзу з іншим потенційним протектором – шведським королем. Він серйозно думав і про орієнтаційну політику на Швецію. Намагався налагодити переговори спочатку з королевою Христиною, а потім з її наступником Карлом Густавом.

Загалом же протягом усієї своєї політичної діяльності Б. Хмельницький вів активну міжнародну політику, в основі якої лежала орієнтаційна ідея. Тобто, український гетьман прагнув знайти для Козацької держави надійного і сильного союзника, орієнтація на якого забезпечувала б Україні безпеку її кордонів та збереження прав і вольностей. Слід погодитися з думкою В. Шевчука про те, що у стосунках із сусідами Б. Хмельницький „розрізняє такі види: підданство, дружбу і ворожнечу чи супротивенство. Поняття „підданство” в нього аж ніяк не означає державну залежність, а тільки спосіб входження у дружні стосунки з монархами – польським королем, турецьким султаном, московським царем, польським королем. Цей статус має характер протекторату монарха над державою нижчого ступеня, рівня князівства, який встановлюється на основі певних домовленостей. Державу саме такого рівня Б. Хмельницький і будував. З другого боку, державні стосунки з однакового з Козацькою державою рівня – з Кримським ханством, Семигородом, Молдавією, Валахією, Бранденбургом – мають інший характер, який визначається поняттям „дружба” чи „братерство”, бо до союзу входять держави не різного, а однакового статусу. Саме на цій, досить чітко визначеній основі Б.

Хмельницький і формував свої стосунки з іншими народами й державними утвореннями; політика його при цьому була багатовекторна” [1, с. 74]. Отже, у державницькій концепції Б. Хмельницького не ставився постулат незалежної України при її повному суверенітеті. Гетьман творив автономну Козацьку державу. Можна говорити, що прагнення створити незалежну Козацьку державу виявлялося в політичній позиції гетьмана, але не стало визначальним.

Після смерті Б. Хмельницького починається новий етап розвитку державницьких концепцій. Погляньмо, яким чином розвивалися і змінювалися політичні позиції Б. Хмельницького. Концепцію протекторату України під Польщею розвивав гетьман Павло Тетеря, що бачимо у документі „Козацькі пропозиції до миру між Україною та Польщею, подані Станіславу Казимиру Беневському на трактатах” від 5 липня 1658 року. Але у його пропольській орієнтації порушується питання про вирівнювання прав православної і католицької конфесій. Релігійний чинник є засобом утвердження православного характеру Козацької держави. П. Тетеря проголошує встановлення миру між двома народами як необхідну умову розвитку Козацької держави та запоруку її безпеки. До миру з Польщею закликав П. Тетеря й населення України у „Листі до золотоноських жителів” від 22 жовтня 1663 року. З таким же закликом звертався він і до Запорозького війська. В „Універсалі до Запорозького війська” від 23 листопада 1663 року він пише: „Не шукаю я із військом Запорозьким у короля, його милості, більшої слави, але однакової бажаю собі із військом його королівської милості, як і вам, братії нашій, королівської милості та рівних вольностей” [1, с. 403]. Отже, влада польського короля визначається як найвища влада в Україні. Від цієї влади залежать сам гетьман, народ і Запорозьке військо. Це концепція повного протекторату над Україною з боку Польщі. П. Тетеря фактично повністю відійшов від ідеї автономності, замінивши її безумовною залежністю від Речі Посполитої. Єдиний чинник, що говорить на користь автономності, є захист прав православної віри, але він не набуває характеру політичного, а залишається суто релігійним.

Державницька концепція гетьмана Івана Виговського ґрунтується на ідеї повернення до умов Зборівського трактату з розширенням прав Козацької держави. Власне, після короткого протекторату під Москвою І. Виговський починає відстоювати ідею Великого князівства Руського. Крім того, гетьман зробив спробу запровадити її в життя у межах Речі Посполитої. Цю ідею було використано як теоретичну основу при складанні Гадяцьких пактів 1658 року. Ідея князівства стала кроком уперед у розвитку державницьких концепцій України, склала основу для творення незалежної державності. Перш за все, Гадяцькі пакти денонсували українсько-російський договір 1654 року. Таким чином, Козацька держава відходила від Москви як єдиного військового союзника

і протектора.

З пактів бачимо, що І. Виговський намагається уладнати старий конфлікт між Україною та Польщею: „Оскільки Запорозьке військо не з доброї волі, а з нужди, утіснене всілякими утяженнями, приступило до своєї оборони, то його королівська величність, государ наш милостивий, батьківським серцем віддає те забуттю, що зробилося в сум'ятті, і закликає до з'єднання” [1, с. 309]. Тепер необхідною умовою існування Козацької держави гетьман вважає мир з Польщею. Водночас відстоюється думка про те, що „віра грецька стародавня, як така, з якою стародавня Русь приступила до Корони Польської, щоб залишалася при своїх перевагах та вільнім уживанні, доки мова народу руського сягає в усіх містах, містечках та селах, як у Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському, також на сеймах, у військових трибуналах, не тільки в церквах, але публічно в процесіях, ...і всьому так, як вільно й публічно вживає свого набожества віра римська” [1, с. 310]. І. Виговський виходить з того, що права влади світської, тобто гетьманської і старшинської, будуть сильнішими при значних правах православної церкви, зокрема митрополита. Тому він висуває вимогу, аби митрополит київський і владики луцький, львівський, перемишлянський, холмський та з Великого князівства Литовського засідали у Сенаті, маючи право голосу [1, с. 310]. Великого значення надає гетьман і розвитку національної освіти.

У Гадяцьких пактах було розроблено систему організації влади у межах автономної Козацької держави. З документа видно, що І. Виговський добре продумав принципи діяльності кожної частини державної структури. Головна влада в Україні належала б гетьману. Він мав керувати козаками і всіма збройними силами. Також урядувати над київським воєводою і чигиринським старостою. Водночас створювалися посади канцлера, маршалка і підскарбія, які повинні були б керувати верховною адміністрацією. Такою бачиться організація системи влади в автономній Козацькій державі.

Щодо вищої законодавчої влади тут нічого не говориться. Певно, мислиться продовження дій козацької ради, як було за часів гетьманування Б. Хмельницького. Водночас, як зазначає О. Салтовський, „гадяцький договір свідчить про бажання його творців з української сторони дещо відійти від демократичних республіканських традицій українського козацтва і перетворити Україну на аристократично-демократичну, за формою правління, республіку, що була більш пристосованою до реалій політичних традицій тогочасної Європи. Гетьман, як глава держави, наділявся досить широкими повноваженнями, однак його влада суттєво обмежувалася введенням у законодавчому порядку спеціальних інститутів здійснення законодавчої і судової влади” [1, с. 75].

І. Виговський запевняє Річ Посполиту у вірності та наголошує на необхідності відновлення тієї структури Речі Посполитої, котра існувала

до війни з козацтвом: „Уся Річ Посполита народу польського і Великого князівства Литовського, і Руського хай буде відновлена в першобутті, як була перед війною, тобто щоб ці народи в межах своїх і свободах залишилися непорушені, як було перед війною, і за правами, описаними в радах, у судах і вільному виборі государів своїх та великих князів литовських та руських” [1, с. 312]. Фактично йдеться про конфедерацію трьох народів у складі однієї держави. Кожен конфедерат має рівні права і вольності. Таким був політичний ідеал І. Виговського. Вільне обрання правителів Козацької держави також має велике значення. Це є вагомим аргументом на користь утвердження її свобод і прав. Запорозьке військо має бути числом 30 тисяч. Гетьман прагне не допустити вторгнення на територію України військ своїх союзників, аби це не було сприйнято як поневолення. Як бачимо, йдеться про союз вільного з вільним, рівного з рівним.

Отже, державницька концепція І. Виговського будується на ідеї перетворення Польщі на триєдину державу, що складається з Королівства Польського, Великого князівства Литовського і Великого князівства Руського. Він прагнув об'єднати майже всі українські території у складі Речі Посполитої. Але, як зазначає М. Брик, „тих домагань не довелося в цілості реалізувати. Україна отримала тільки автономію, а не державну рівноправність з Польщею, і ця автономія мала поширитись тільки на Наддніпрянщину, а не на всі українські землі. Головні ідеї, за які ведено змагання, – з'єднання всієї української території і державна незалежність, лишилися нездійсненими. А без прийняття цих основних точок, за які змагався Юрій Немирич, вона, тобто Гадяцька угода, залишалася тимчасовою комбінацією і не могла вважатися сталою і довгочасною” [6, с. 60].

Державницька концепція І. Виговського представлена і в документі „Перелік пунктів і покірних прохань, які подає його милість ясновельможний гетьман війська Запорозького разом з усім військом Запорозьким і народом руським його королівській милості і всій Речі Посполитій” від 1659 року. Усього тут п'ять пунктів й окремо визначено вимоги до кожного з них. У пункті першому „просить його милість пан гетьман з усім військом, щоб відповідно до Гадяцької комісії унія була скасована де-факто, грецька релігія заспокоєна” [1, с. 332]. У пункті другому викладається прохання, аби „було видано Декларацію про приєднання воеводств Руського, Волинського і Подільського до Руського князівства” [1, с. 332]. У пункті третьому міститься прохання, щоб „весь час надавали людям грецької віри всі становища від найвищого сану аж до найменших посад” [1, с. 332]. У пункті четвертому прохання впорядкувати маєтності, у п'ятому – щоб „всі ухвалені раніше постанови для військової влади в Україні про військову дисципліну було зібрано разом й щоб було надано повну владу його милості пану гетьманові” [1, с.

333]. Пункт шостий містить вимогу щодо збереження умов Гадяцької комісії. Так І. Виговський намагався упорядкувати внутрішнє життя у Козацькій державі.

Гадяцькі пакти постали у контексті діяльності П. Тетері, І. Виговського та Ю. Немирича. Перший заклав основи для сприятливих стосунків із Річчю Посполитою, намагаючись зберегти інтереси православної віри і козацтва. Другий став ініціатором та офіційним підписантом Гадяцьких пактів, гетьманом, котрий єдиний на офіційному рівні запроваджував у реальне життя ідею Великого князівства Руського як рівноправного конфедерата серед Польщі та Литви. Третій приніс в українську політичну думку ідею державної суверенності, виклавши її у Гадяцьких паках. Таким чином, Гадяцькі пакти слід вважати вершиною українського політичного мислення після Б. Хмельницького.

Отже, порівнюючи політичні погляди Б. Хмельницького та І. Виговського, можемо говорити, що державницькі концепції цих двох гетьманів стали одним із найвагоміших здобутків політичної думки доби гетьманщини. Обидва гетьмани бачили в ідеалі незалежну Україну, тому ідея незалежності час від часу проголошувалася в їх політичних документах. Водночас історичні та політичні обставини склалися так, що на той час ідея незалежності не могла бути реалізована на практиці. З огляду на це актуалізувалася ідея автономності Козацької держави, котра в концепціях обох гетьманів передбачала не залежність Козацької держави від іншої держави, котру та визнавала протектором, а союз вільного з вільним, рівного з рівним.

Література:

1. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т., 14 кн. – Т. III. – Кн.1. – К., 2001.
2. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т., 14 кн. – Т. II. – Кн. 1. – К., 2001.
3. **Смолій В. А., Степанков В. С.** Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1679). – К., 1999. – С. 21.
4. **Салтовський О. І.** Концепції української державності (від витоків до початку XX сторіччя). – К., 2002. – С. 63.
5. **Оглоблин О.** Люди старої України. – Мюнхен, 1959. – С. 125.
6. **Брик М.** Юрій Немирич, 1612 – 1659 рр.: На тлі історії України. – Львів, 1974. – С. 60.

Державна молодіжна політика: історія формування, проблеми, перспективи

Алла Зінченко,

кандидат історичних наук,
заступник директора з наукової роботи
Державного інституту розвитку сім'ї та молоді

Бородін Є. І. *Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991 – 2004 рр.): Монографія.* – Д.: Герда, 2006. – 472 с.

Українська історіографія досліджень молодіжної проблематики збагатилася на ще одну солідну працю – монографію, присвячену проблемам формування державної молодіжної політики України у 1991 – 2004 роках. Книга є певним підсумком наукових напрацювань Є. Бородіна, який ретельно і послідовно вивчає процеси у цій сфері. Раніше вчений видав монографію „Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років XX ст.)”, а також збірник нормативно-правових актів „Державна молодіжна політика в Україні” за період 2001 – 2005 рр., словник термінів нормативно-правових актів „Державна молодіжна політика в Україні” (вийшло три видання, кожне з актуальними доповненнями), довідник термінів і понять законодавства „Державна молодіжна політика в Україні”. Є. Бородін неодмінний співавтор щорічної доповіді про становище молоді в Україні. В доробку вченого й десятки наукових статей з питань соціального становлення і розвитку молоді, державної молодіжної політики, молодіжного руху, освітнянських проблем.

У новій монографії автор першим з дослідників цієї проблематики аналізує історичний процес формування державної молодіжної політики та роль політичних, громадських діячів і науковців у створенні національної моделі молодіжної політики в Україні.

Важливо, що Є. Бородін використовує у своїй праці широку джерельну базу – нормативно-правові документи, статистичні матеріали, результати наукових досліджень, інформаційно-аналітичні матеріали міністерств і відомств, офіційне листування органів державної влади і громадських

організацій, стенограми пленарних засідань Верховної Ради України, протоколи засідань Комітету Верховної Ради України з питань молодіжної політики, фізичної культури і спорту, відповідні рішення Кабінету Міністрів, виступи політичних і громадських діячів. Ретельне вивчення документів дало авторові можливість простежити процес формування державної молодіжної політики, так би мовити, „персоніфіковано”. Піддані науковому аналізу погляди та позиції відомих політиків і громадських діячів, керівників органів державної влади в процесі творення молодіжного законодавства, створенні та діяльності органів виконавчої влади і консультативно-дорадчих рад у сфері молодіжної політики дозволяють відтворити складний і часом суперечливий процес її становлення в контексті розвитку соціально-гуманітарної політики в Україні в досліджуваний період.

Логічною, на нашу думку, є і структурна побудова монографії, в окремих розділах якої аналізуються діяльність Президента України, парламенту і уряду щодо сприяння соціальному становленню молоді. Такий підхід дозволяє визначити основні фактори впливу на формування державної молодіжної політики.

Заслужовують на увагу проведені автором дослідження щодо співвідношення ювенального законодавства із законодавством соціального та гуманітарного спрямування в Україні та аналіз процесу створення молодіжного законодавства з акцентуванням уваги не тільки на позитивних результатах, а й визначенням його суттєвих недоліків. Автор, зокрема, відтворює процес формування мережі управлінських структур та різних установ, які опікуються роботою з молоддю, вплив рішень влади на становище молоді, реакцію молодих громадян на дії державних органів тощо. Це обумовлює авторську позицію, покладену в основу розмислів щодо ролі державного управління в сучасних умовах. Керуючись таким методологічним посиленням, автор пропонує низку слушних рекомендацій стосовно оптимізації державного управління у сфері молодіжної політики.

Важливим висновком здійсненого наукового дослідження є теза про необхідність ретельного опрацювання механізму реалізації державної молодіжної політики, створення правових умов існування установ з роботи з молоддю, як, наприклад, центрів патріотичного виховання, інформаційної і технічної підтримки молодіжних організацій, правової допомоги молоді тощо та механізму підтримки молодіжного руху.

Результати дослідження є ґрунтовною базою не тільки для подальших наукових розвідок з питань історії формування і реалізації державної молодіжної політики, а й удосконалення чинного механізму її реалізації

Книжкова полиця

100 днів нової влади: Моніторинг діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у період після виборів 26 березня 2006 року / Упорядник А. В. Дуда. – Л.: ЛАТ & К, 2006. – 52 с.

Алексеев І. В. Національні держави в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти): Монографія / К.: ТОВ „Вид-во „Аспект-Поліграф”, 2006. – 360 с.

Беззубко Л. В., Кольцова Д. В. Органи самоорганізації населення: Монографія / Донецьк: Норд-Прес, 2006. – 122 с.

Безнісько В. С. Феномен політичного міфу в соціальному просторі сучасності: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2006. – 18 с.

Бентам І. Тактика законодательных собраний. – Пер. с англ. – Челябинск: Социум, 2006. – 208 с.

Бондаренко С. В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х – початку 90-х років XX століття: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2006. – 20 с.

Бородін Є. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991 – 2004 рр.): Монографія. – Д.: Герда, 2006. – 472 с.

Васютинський В. О., Ліщинська О. А. Ставлення громадян до релігії та до поширення „нетрадиційних релігій”: Результати вивчення громадської думки населення України / Інститут соціальної та політичної психології АПН України; Передм. М. М. Слюсаревського, 2006. – 36 с.

Вибори в Європейському Союзі / Лабораторія законодавчих ініціатив; За ред. Д. С. Ковриженка. – К.: ФАДА, ЛТД, 2006. – 156 с.

Виноградова Г. В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні: Навчальний посібник. – К.: Вид-во „Юстініан”, 2006. – 176 с.

Ворона П. Питання розвитку місцевого самоврядування у програмах політичних партій України. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ „Магістр”, 2006. – 60 с.

Грицяк І. Європейське управління: теоретико-методологічні засади: Монографія. – К.: Видавництво „К.І.С.”, 2006. – 398 с.

Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції = Ever closer Union: An Introduction to European Integration / Пер. з англ. М. Марченко. – К.: „К.І.С.”, 2006. – 696 с.

Даник Ю. Г., Катков Ю. І., Пічугін М. Ф. Національна безпека:

запобігання критичним ситуаціям: Монографія / Житомир: Рута, 2006. – 388 с.

Дмитренко М. А. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України: Монографія / К.: Знання України, 2006. – 348 с.

Згуровський М. З. Розвиток інформаційного суспільства в Україні: Правове регулювання у сфері інформаційних відносин / М. З. Згуровський, М. К. Родіонов, І. Б. Жилияєв. – К.: НТУУ „КПІ”, 2006. – 542 с.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Застосування в Україні: Офіційне видання / Міністерство юстиції України. – К., 2006. – 176 с.

Концур В. В. Профспілки України в системі ідеологізації суспільства (1956 – 1964 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.

Корж Г. Кинотеатр „Зоряний”, или Анатомия выборов - 2004: Наблюдения и размышления бывшего руководителя пресс-службы Центрального избирательного штаба В. Януковича. – Х.: Вид-во „Фолио”, 2006. – 383 с.

Кревельд М. Расцвет и упадок государства / Под ред. Ю. Кузнецова, А. Макеева. – Пер. с англ. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 544 с.

Мазурок В. П. Самостійницький рух на Волині в 40-х – на початку 50-х років ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу / К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 392 с.

Місце України в НАТО: Матеріали опитування експертів / Гол. ред. І. Кучерів. – К.: Аналітичний центр „Демократичні ініціативи”, 2006. – 252 с.

НАТО в Украине. Секретные материалы. – Пер. с укр. М. Крисань. – М., 2006. – 120 с.

Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – 356 с.

Пастухова Н. Б. Проблемы государственного суверенитета. – М.: НОРМА, 2006. – 288 с.

Погорілко В. Ф. Конституційне право України: Підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; За заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, Прецедент, 2006. – 344 с.

Проблемы общей теории права и государства: Учеб. пособие / Под ред. В. С. Нерсисянца. – М.: Норма, 2006. – 832 с.

Пронь С. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (перша половина ХХ століття): Навч.-метод. посіб. / Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 72 с.

Пунда О. О. Право на свободу: Монографія / Хмельницький економ. ун-т. – Хмельниц., 2006. – 248 с.

Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. – К.: Вид-во „Логос”, 2006. – 416 с.

Рудинский Ф. М. Наука прав человека и проблемы конституционного права: Труды разных лет. – М.: ЗАО „ТФ „МИР”, 2006. – 1234 с.

Свобода П. Вступ до європейського права. – Переклад з чеської О. Андрійчука. – К.: „К.ІС.”, 2006. – 280 с.

Серов Д. І. Становлення та розвиток політичних і економічних відносин України з країнами Арабського Сходу: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2006. – 20 с.

Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підруч. – Х.: Вид-во „Еспада”, 2006. – 776 с.

Совгиря О. В. Правовий статус парламентської опозиції: Навчальний посібник / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 264 с.

Сравнительный анализ конституций государств-участников СНГ / Отв. ред. В. Г. Вишняков. – М.: ОАО „Издательский дом „Городец”, 2006. – 208 с.

Трехсторонний план решения приднестровского вопроса: Аналитический документ разработан молдово-украинской экспертной группой / Региональное партнерство для выработки общих подходов на основе взаимных обязательств. – К.: Московский Центр Карнеги, 2006. – 46 с.

Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади: теоретико-правовий аналіз: Монографія / Х.: Право, 2006. – 224 с.

Черкасов А. И. Глава государства и правительство в странах современного мира (Конституционно-правовое регулирование и практика). – М.: Изд-во „Экзамен”, 2006. – 222 с.

Чиркин В. Е. Парламенты в зарубежных государствах: Учебное пособие / Академический правовой университет. – М., 2006. – 48 с.

Швець О. В. Формування політичного іміджу України в міжнародному інформаційному просторі: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с.

Шляхи і можливості консолідації українського суспільства / За ред. Мітряєвої С. – Ужгород: Ліра, 2006. – 140 с.

Яхно О. М. Україна в сучасному геополітичному просторі (політико-медійний аспект): Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.

Вийшов у світ № 1 (21) журналу „Соціальна психологія”

У традиційному розділі „Проблеми методології” оприлюднюються статті доктора соціологічних наук Е. Афоніна і кандидата історичних наук А. Мартинова „Соціально-психологічний чинник трансформації і соціальна структура кризового суспільства” та кандидата соціологічних наук М. Туленкова „Організаційна взаємодія як предметна сфера соціології управління”.

Кандидат педагогічних наук О. Ткаченко у статті „Розбудова України після „помаранчевої революції” здійснює соціологічний, психокультурний, психополітичний та соціально-психологічний аналіз явищ „помаранчевої революції” і „майдану” і на основі своїх висновків пропонує авторське бачення процесу подальшої розбудови країни.

Друкуються закінчення статті доктора педагогічних наук І. Мейжис і доктора психологічних наук Л. Почебут „Індивідуалізм чи колективізм? Соціально-психологічний погляд на історію і політичну культуру України”. У цьому ж розділі („Етнопсихологія”) видруковано розвідки кандидата психологічних наук Д. Позняка „Комунікативні сфери української та російської мов у регіональному вимірі” та кандидата історичних наук К. Чернової „Соціокультурні особливості українців Румунії”.

Важливі аспекти розвитку освітянської справи в Україні порушуються у статті члена-кореспондента АПН України М. Слюсаревського „Якість освіти: соціально-психологічний контекст”.

Увагу зацікавленого читача ймовірно привернуть такі актуальні публікації, як статті кандидата соціологічних наук С. Барматової „Чи здатна політична реклама „перевернути світ?””, кандидата психологічних наук Е. Помиткіна „Соціально-психологічні умови духовного розвитку особистості”, доктора технічних наук В. Лисогора і кандидата педагогічних наук Л. Юрчук „Моделі контролю і управління соціально-психологічною ситуацією вищого навчального закладу”.

У розділі „Методика” публікується стаття кандидата психологічних наук В. Горбунової „Структура психосемантичного дослідження”.

Журнал вміщує коротку рецензію доктора філософських наук Ю. Вілкова на навчальний посібник „Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій”.

Наступне число „Соціальної психології” вийде у березні 2007 року.